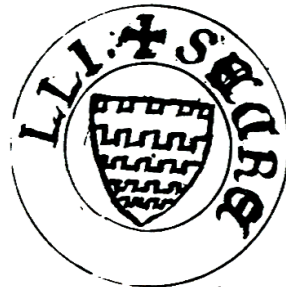

Statt
Sittard.

1243.

muniuimus. Testes huius rei sunt Dominus Fre-
dericus de Sleiden, Gozuinus de Borne, Arnol-
dus de Steine, Wemenus de Wizerwibe, Alardus
de Haffkental, Udo dapifer de Roede, Philippus
de Vos, Theodoricus Krummoit, Nicholas Krum-
moit, Arnoldus de Orsbec, Gozuinus de Wic,
Gozuinus et alii quam plures. Datum anno
incarnationis dominice M. CC. XLIII men-
se Aprili.

Contrafigillum.

1. Sigillum Henrici Ducis
Limburgensis. Inbrieffes,
an gabeltes sieder sjuurs.

2. Sigillum Eüsabeche matris
Walrami Domini de Mor-
ioye. Inbrieffes, Inie
domeis et contrafigillo.
an aaltes sieder sjuurs.

3. Sigillum Walrami Domini
de Morioye gant Inbrieffes,
Inangus uogt ainge sjuurs,
an grinnen sieder sjuurs,
an e wieses al sjuurs des
nu hi e sieder sigel, end das
ainge nu Contrafigillum
auste du aude sieder.

Het oudste stadsrechtprivilege van Sittard*

Bert Thissen

Inleiding

‘Anno 1248, den 18 April, hat Walramus, graff von Monsou, mit bewilligung seiner mutter und Henrichen, fürsten zu Limburg, ausz dem dorff Sittardt gemacht einen flecken.’

Dit citaat is ontleend aan het Sittardse kroniekje van de dominicaan Augustinus Janssen uit 1781 en heeft betrekking op de stadsrechtverlening aan Sittard door Walram II van Monschau (1242-1266) en zijn moeder Elisabeth van Bar.¹ Er zijn bij dit kroniekfragment diverse kritische kanttekeningen te maken. De hier gegeven datum (18 april 1248) is in strijd met de datering van de overgeleverde, betrouwbare tekst van de stadsrecht-oorkonde, die luidt: ‘in het duizend-tweehonderd-en-drieënveertigste jaar van de vleeswording des Heren, in de maand april’.² Onjuist is ook de aanduiding van Walram als graaf. Hij was heer van Monschau. Het aandeel van Hendrik, hertog van Limburg, wordt te groot voorgesteld: hij heeft de stadsrecht-oorkonde alleen mee bezegeld.

Opvallend is verder, dat hier wordt gesproken van een verheffing van Sittard tot ‘vlek’ in plaats van tot stad. Vlekken waren in de terminologie van de achttiende eeuw plaatsen die door een bijzonder juridisch statuut, door een verzorgende regionale functie (markt, nijverheid) of anderszins het niveau van het dorp ontstegen waren, maar anderzijds niet als volwaardige steden werden gezien. In bepaalde Duitse gebieden maakten zij nog in de negentiende eeuw een afzonderlijke bestuurlijke categorie uit. De naburige Kreis Heinsberg kende bijvoorbeeld in 1871 naast de stad Heinsberg de vlekken Wassenberg en Waldfeucht.³ Nu kan in het geval van Sittard de vraag worden opgeworpen, of wij hier in 1243 wel met een echte stadsrechtverlening te maken hebben. Deze vraag zullen wij verderop inderdaad aan de orde stellen en dan niet zonder enig voorbehoud bevestigend beantwoorden. De woordkeus van de geciteerde kroniek is derhalve niet apert fout. Toch krijgt men de indruk, dat die keuze niet zozeer het resultaat was van een zorgvuldige afweging

* Een eerdere versie van deze tekst werd voorgedragen tijdens de ledenvergadering van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap op 24 april 1993 te Sittard. Voor hun adviezen en hulp ben ik bijzondere dank verschuldigd aan prof. dr. K. Flink (Kleef), prof. dr. P. Leupen (Amsterdam), drs. J. Renes (Wageningen), drs. A. Janssen (Sittard), drs. P. van Luyn (Limbricht) en de gemeentearchivaris van Sittard en zijn medewerkers.

¹ J.J. Timmers, *Een onuitgegeven 18de eeuwsch Kroniekje van Sittard*, in: *Jb BC 11 (1940/41)* 67-

73, inz. 68.

² anno incarnationis dominice M.º CC.º XLIII mense aprili; zie (ook voor alle nog volgende citaten uit deze oorkonde) Bijlage 1. Een andere hiervan afwijkende datum die in de achttiende eeuw wordt genoemd, is 3 april 1242, vgl. Bijlage 1, ‘Vermeldingen’, d.

³ Zie: *Die Gemeinden und Gutsbezirke der Rheinprovinz und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. Dez. 1871*, Berlin 1874, 196-199.

omtrent het karakter van het door Walram verleende privilege, dan wel van een vrij klakkeloze terugprojectering van de toestand van het achttiende eeuwse bescheiden landstadje Sittard op de lokale situatie in de dertiende eeuw. Daarbij is dan voorbijgegaan aan het feit, dat Sittard in allerlei officiële bescheiden uit de tussenliggende periode toch wel degelijk tot de steden in engere zin binnen het hertogdom Gulik wordt gerekend.⁴

Al met al frappeert de achteloosheid waarmee in deze en andere oude Sittardse kronieken het thema van de stadsrechtverlening wordt behandeld, vooral wanneer men bedenkt, dat destijds die stadsrechtverlening nog steeds enige actualiteit bezat. Het publieke bestel kende in de achttiende eeuw immers nog steeds steden in formeel-juridische zin, in tegenstelling tot de huidige situatie in Nederland, waarin wij sinds Thorbecke's Gemeentewet uit 1851 nog slechts gemeentes kennen (èn - volgens een vreemde logica - een hoofdstad: Amsterdam). Er kan slechts worden geconcludeerd, dat in de achttiende eeuw de kennis van het lokale middeleeuwse verleden zeer oppervlakkig was. Dat is overigens geen specifiek Sittards fenomeen. De Sittardse kroniek van J. Russel uit 1862 kwam ter zake van de stadsrechtverlening nog steeds niet verder dan een herhaling van de oude kroniekberichten, vermeerderd met enkele onnauwkeurigheden uit eigen koker.⁵ Tegen deze achtergrond wordt duidelijk welk belang de tekstuitgave van de desbetreffende oorkonde door de Sittardse archivaris Martin Jansen in 1876 had.⁶ Deze eerste editie was ook overigens niet onverdienstelijk. Jansen stond als uitgever voor het probleem, dat het originele charter verloren was gegaan, zodat hij gedwongen was met afschriften te werken. Het is een gelukkige omstandigheid, dat hij daarbij de hand heeft weten te leggen op een afschrift in de 'Redinghovensche Urkundensammlung' binnen de toenmalige koninklijke Beierse hof- en staatsbibliotheek te München. Aangezien dit het afschrift was dat naar zijn oordeel 'met de meeste zorg en zaakkennis' was vervaardigd, heeft hij het tot uitgangspunt voor zijn editie genomen.⁷ Achteraf kunnen wij beamen, dat dit een goede keuze is geweest.

Toch voldoet de editie van Jansen niet aan de huidige wetenschappelijke criteria. De weergave van de tekst is niet zo nauwkeurig als men zou wensen. Verder heeft Jansens voornemen, om daar 'waar tusschen de verschillende stukken een noemenswaardig verschil wordt aangetroffen' de andere lezing in een noot te vermelden⁸, bepaald niet tot een volwaardige kritische editie geleid. Zijn editie telt namelijk niet meer dan vijf voetnoten (bij een totaal van ongeveer honderd onderlinge verschillen) en gaat aan diverse heel belangrijke tekstvarianten stilzwijgend voorbij. Tenslotte schiet ook de technische toelichting bij de editie naar huidige maatstaven tekort. Een zeer achterhaalde indruk maakt bovendien het inhoudelijke commentaar waarvan Jansen zijn tekstuitgave vergezeld deed gaan. Hij schrijft over 'de uit hare diepe

⁴ Zie bijv.: G. von Below, *Die landständische Verfassung in Jülich und Berg, Düsseldorf 1885-1891, deel 1, 33* (voor het begin van de zestiende eeuw).

⁵ Russel: 'Onder Waleram I [!] was het dat Sittard, vroeger slechts als dorp bekend, tot markt- vlek werd verheven, met goedvinden van Walerams

moeder [!], en van Hendrik Hertog van Limburg, in 1248.'

⁶ Jansen, *Vrijbrief, inz. 120-123; zie ook: Jansen, Inv. 4-6, nr. 1 (regist)*.

⁷ Jansen, *Vrijbrief 120*.

⁸ *Ibidem 120*.

vernederling ontwakende burgerij' in de volle middeleeuwen, over de 'ellende der lijfeigenschap' die plaatsmaakte 'voor de zegeningen der burgerlijke vrijheid' en over 'verfijnde beschaving en gebruiken' die 'van lieverlede het burgerrecht' kregen en 'de heerschende ruwheid der zeden' temperden.⁹ Hierin herkennen wij thans een beschouwingswijze van de middeleeuwse stad die typisch is voor een groot deel van de geschiedschrijving over dit onderwerp in de negentiende eeuw. Er schuilt in deze visie een vereenzelving van de moderne staatsburger met de middeleeuwse stadsburger die geen huidige historicus onverkort zal willen onderschrijven.¹⁰

Ter verklaring van het ontstaan van de middeleeuwse steden wijst Jansen met nadruk op het voorbeeld van de Italiaanse steden, dat bij de kruisvaarders 'een hooger gevoel van onafhankelijkheid' had doen ontkiemen. In een andere publikatie rept hij van 'den fellen strijd' van 'onze voorzaten tegen den geest der eerste eeuwen, welke op het verval van het Frankische rijk volgden', als voorwaarde voor 'de burgerlijke emancipatie'.¹¹

Er bestonden daarnaast in de tweede helft van de negentiende eeuw allerlei andere theorieën over de oorsprong van de middeleeuwse steden, vooral in Duitsland, waar dit thema onderwerp van een levendige discussie was. Bij nalezing van de desbetreffende literatuur ziet men o.a. de 'Hofrechtstheorie', de 'Gemeindetheorie', de 'Gildetheorie' en de 'Marktrechttheorie' aan zich voorbijtrekken. Al deze theorieën hadden volgens een van hun belangrijkste critici, de Belgische historicus Henri Pirenne, gemeen, dat zij ieder voor zich op monocausale wijze het ontstaan van de steden wilden verklaren vanuit één historisch fenomeen, zoals de gilden of het marktrecht.¹² Pirenne ontwikkelde zelf in het laatste decennium van de vorige eeuw een theorie die het begin van de stedelijke ontwikkeling legde bij het moment waarop kooplieden, die tot dan toe als halve avonturiers zonder vaste woonplaats handel over lange afstand hadden bedreven, zich permanent vestigden in de beschermende nabijheid van een ommuurde bisschopszetel, versterkte abdij of burcht. Deze permanente vestiging dateerde Pirenne in de tiende of elfde eeuw, onmiddellijk na de Noormannentijd.¹³

De theorie van Pirenne heeft de discussie - zeker in Nederland en België - tot in de jaren vijftig van onze eeuw sterk beheerst, terwijl de Duitstalige literatuur tegelijkertijd werd gedomineerd door de enigermate vergelijkbare theorieën van H. Planitz en F. Rörig. De grootscheepse toepassing van andere methoden van onderzoek en een verschuiving van de onderliggende vraagstelling hebben daarin inmiddels verandering gebracht.¹⁴

⁹ *Ibidem* 110-111.

¹⁰ Vgl. voor deze identificatie en de politiek-ideologische implicaties: K. Schreiner, *Die Stadt des Mittelalters als Faktor bürgerlicher Identitätsbildung*, in: *Stadt im Wandel. Kunst und Kultur des Bürgertums in Norddeutschland 1150-1650*, onder red. van C. Meckseper, Stuttgart - Bad Cannstatt 1985, deel 4, 517-541.

¹¹ Jansen, *Vrijbrief 110* en M. Jansen, *Het oud stadhuis van Sittard*, in: *Jaarboekje voor het Kanton Sittard (1878)* 85-101, inz. 85-86.

¹² Zie: H. Pirenne, *L'origine des constitutions*

urbaines au moyen âge. I. (oorspr. 1893, herdrukt) in: H. Pirenne, *Les villes et les institutions urbaines*, I, Paris - Bruxelles 1939³, 1-32.

¹³ Zie o. a.: H. Pirenne, *Les villes du Moyen Âge*, (oorspr. 1925/27, herdrukt) in: H. Pirenne, *Les villes* (noot 12), 304-431.

¹⁴ Zie voor het volgende twee vrij recente schetsen van ontwikkelingen in het onderzoek: R. van Uytven, *Les origines des villes dans les anciens Pays-Bas (jusque vers 1300)*, in: *La fortune historiographique des thèses d'Henri Pirenne*, Brussel 1986, 13-27 en E. Ennen, *Bemerkungen*

Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de stadsarcheologie een hoge vlucht genomen. Door opgravingen is voor diverse steden in de Nederlanden komen vast te staan, dat de stedelijke ontwikkeling weliswaar in de tiende/elfde eeuw versnelde, maar dat deze als zodanig toch zonder grote onderbreking terugreikt tot in de vroege middeleeuwen. In een aantal gevallen is continuïteit van bewoning sinds de Romeinse tijd aannemelijk geworden en voor enkele steden in het Midden-Maasgebied (Hoei, Maastricht) daarenboven continuïteit van stedelijke functies en een min of meer stedelijke levenswijze sinds die tijd. De overgangperiode tussen Oudheid en Middeleeuwen en vooral de Noormannentijd wordt bijgevolg niet meer als absolute cesuur gezien.¹⁵

In dit verband is ook een verandering in de vraagstelling van belang. Concentreerde de literatuur zich voorheen nogal sterk op het bijzondere juridische statuut van de stad, dat nergens ouder is dan de tweede helft van de elfde eeuw, thans kan een neiging worden bespeurd om in het onderzoek de bestuurlijke en economische functies voorop te plaatsen. Er vindt aldus een verschuiving plaats van een juridisch naar een functioneel stadsbegrip. Daarbij wordt veelvuldig gebruik gemaakt van de aan de economische geografie ontleende begrippen 'centrale plaats' en 'centrale functies'. Een gezaghebbend historicus als R. van Uytven omschrijft thans de stad onder weglating van elke verwijzing naar het stadsrecht aldus: 'nederzetting met centrale functies, waaraan zij haar gediversifiëerde sociaal-economische structuur, haar relatief dichte bevolking en geconcentreerde bebouwing en een tegenover de omgeving afstekend uiterlijk en een eigen mentaliteit dankt.'¹⁶ De 'centrale functies', die hier dus op het eerste plan zijn komen te staan, kunnen in veel gevallen al lang vóór het verwerven van een stadsrecht worden aangetoond. Sommige historici spreken dan ook al over steden in de vroege en volle middeleeuwen, ruim voordat de stad als juridisch verschijnsel tot ontplooiing was gekomen.¹⁷ Er heeft zodoende in feite een verwijding van het stadsbegrip plaatsgevonden. Het is overigens de vraag, of deze ontwikkeling niet uiteindelijk berust op een onderschatting van het belang van de laatmiddeleeuwse stad juist als nieuw juridisch fenomeen.¹⁸

zum gegenwärtigen Forschungsstand, in: E. Ennen, Frühgeschichte der europäischen Stadt, Bonn 1981³, 319-346.

¹⁵ Zie voor de stand van zaken in de stadsarcheologie: *Stadtkernforschung*, onder red. van H. Jäger (Städteforschung A 27), Köln -Wien 1987 (met bijdragen over diverse landen); voor Nederland: *Verborgene steden. Stadsarcheologie in Nederland*, onder red. van H. Sarfatii, Amsterdam 1990, alsmede: *Medieval Archeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, onder red. van J.C. Besteman e.a. (IPP Studies in prae- en protohistorie 4), Assen 1990, inz. 133-150 en 183-198; voor België: *Ontstaan en vroegste geschiedenis van de middeleeuwse steden in de zuidelijke Nederlanden. Een archeologisch en historisch probleem (Gemeentekrediet, Historische uitgaven, reeks in-8°, 83), z. pl. 1990 (betreft ook Maastricht).*

¹⁶ R. van Uytven, *Stadsgeschiedenis in het Noorden en Zuiden*, in: *Nieuwe AGN II*, 188-253, inz. 188.

¹⁷ Zo bijv. G. Despy, *Villes, bourgades et franchises en Ardenne au Moyen Age. I. État des problèmes*, in: *Saint-Hubert d'Ardenne. Cahiers d'Histoire* 6 (1982) 3-22, die een dynamisch, aan de economische functies gekoppeld stadsbegrip bepleit. Hij onderscheidt 'villes-marchés' (9e en 10e eeuw), 'villes de production' (11e en 12e eeuw) en voor de tijd daarna drie categorieën van steden: 'grandes villes' (met handel over lange afstand ten dienste van een lokale nijverheid met lange aanvoerlijnen en verre afzetmarkten), 'villes moyennes' (met handel en nijverheid op regionaal niveau), 'petites villes' (met een beperkte markt-functie en zonder noemenswaardige nijverheid).

¹⁸ Vgl. voor het historisch belang van het middeleeuwse stadsrecht: G. Dilcher, 'Hell, verständig,

Van belang is voorts de introductie van een regionaal vergelijkende methode van stedenonderzoek. De oudere literatuur stoelde vaak op onderzoek naar slechts een beperkt aantal grote steden. Vooral in de Duitstalige landen is daarentegen sinds de jaren dertig en in versterkte mate na de Tweede Wereldoorlog veel onderzoek erop gericht, voor een bepaald gebied alle steden op vergelijkende wijze te beschouwen. Deze methode van vergelijkend stedenonderzoek, die sterk kartografisch en statistisch georiënteerd is, heeft haar voorlopige bekroning gevonden in projecten als de *Rheinischer* en de *Westfälischer Städteatlas*. Deze hebben sinds enige jaren tegenhangers gekregen in de Nederlandse en de Belgische stedenatlas.¹⁹ Dit vergelijkend stedenonderzoek heeft de diversiteit aan stedelijke verschijningsvormen zeer duidelijk in het licht gesteld.

Als gevolg van dit alles is ons beeld van de middeleeuwse stad de afgelopen decennia verrijkt en tegelijk complexer en minder doorzichtig geworden. Meer dan ooit zijn wij ons bewust van de grote verschillen in ouderdom, omvang, uiterlijk, organisatie en functies tussen de steden onderling. Zeer duidelijk wordt thans ook beseft, dat het ontstaan van al die verschillende steden niet door één algemene theorie kan worden verklaard, maar dat er naar tijd en plaats met verschillende factoren rekening moet worden gehouden. Bij de stadswording van oude Romeinse *civitates* als Trier of Keulen en bij die van *castellum*-plaatsen als Maastricht of Xanten hebben andere factoren een rol gespeeld dan bij die van kloostersteden als Sint-Truiden of Siegburg of bij die van laatmiddeleeuwse stichtingen als Nieuwstadt, Kalkar of Elburg. In het algemeen kan worden gesteld, dat naarmate de steden kleiner en jonger waren, de rol van de stadsheer groter was en in plaats van de handel over lange afstand functies als die van regionale markt, bestuurlijk streekcentrum of burcht meer op de voorgrond traden. De oudste steden hadden hun stadsrecht vaak inderdaad - zoals Martin Jansen het stelde - in een 'fellen strijd' op een onwillige heer moeten bevechten.²⁰ De jongere steden waren daarentegen in veel gevallen het produkt van een doelbewuste politiek van de stadsheer, die had ontdekt dat de stad hem grote voordelen kon bieden als geschikte zetel van bestuur als bron van inkomsten, als middel om mensen aan te trekken of vast te houden en als sterk militair steunpunt.²¹ Welke factoren feitelijk het zwaarst wogen, zal men van geval tot geval moeten bekijken.

für die Gegenwart sorgend, die Zukunft bedenkend'. Zur Stellung und Rolle der mittelalterlichen deutschen Stadtrechte in einer europäischen Rechtsgeschichte, in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germ. Abt. 106 (1989) 12-45.

¹⁹ *Rheinischer Städteatlas, aflevering I, nr. 1 (Lechenich) e.v., onder red. van E. Ennen, K. Flink e.a., Bonn 1972 e.v.; Westfälischer Städteatlas, aflevering I, nr. 1 (Ahlen) e.v., onder red. van H. Stob, Dortmund 1975 e.v.; Historische stedenatlas van Nederland, I (Haarlem) e.v., onder red. van G. van Herwijnen e.a., Delft 1982 e.v.; Historische stedenatlas van België, onder red. van A. Verhulst en J. M. Duvosquel, I (Lier), Brussel 1990; vgl.*

bijv. ook: E. Ennen, Rheinisches Städtewesen bis 1250 (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde [voortaan: PGRhG] XII 1 b, Neue Folge. Geschichtlicher Atlas der Rheinlande VI/1), Köln 1982.

²⁰ Zie daarover thans: K. Schulz, 'Denn sie liebten die Freiheit so sehr ...'. *Kommunale Aufstände und Entstehung des europäischen Bürgertums im Hochmittelalter*, Darmstadt 1992.

²¹ Deze voordelen noemt: E. Ennen, Die sog. 'Minderstädte' im mittelalterlichen Europa, in: *idem, Gesammelte Abhandlungen, II, onder red. van D. Höroldt en F. Irsigler, Bonn 1987, 70-85, hier 72.*

Er moet verder op worden gewezen, dat de middeleeuwse steden in meerderheid geen grote handelscentra waren, maar kleine landstadjes. Dit geldt vooral voor de jongere, in wier ontstaan de heer een groot aandeel heeft gehad. Deze kregen als laatkomers binnen het netwerk van bestaande steden vaak geen kans meer, zich tot grote steden te ontwikkelen en bleven soms op het niveau van vlekken steken. Toch zijn vlekken lang niet altijd mislukte steden. Vaak heeft een heer bij de verlening van een vrijheidsprivilege aan een plaats geen stad pogen te stichten, maar heeft hij veeleer een tussenvorm van dorp en stad voor ogen gehad, bijvoorbeeld een regionaal marktcentrum zonder echt zelfbestuur. Dit geldt voor de talrijke 'vrijheden' of 'franchises' die wij in bepaalde gebieden tegenkomen en bijvoorbeeld voor de 'markten' en 'wigbolden' in andere gebieden.²² Soms hebben deze zich in tweede instantie alsnog tot steden ontwikkeld, vaak ook niet, maar in dat laatste geval mag niet van mislukte steden worden gesproken. Overigens horen deze 'vrijheden' wat hun functies betreft wel gedeeltelijk in de stedelijke sfeer thuis. Daarop wijst ook het feit, dat er gebieden zijn waar zij geheel ontbreken en waar hun plaats wordt ingenomen door kleine steden. 'Vrijheden' en kleine steden zijn dus tot op zekere hoogte elkaars gelijkwaardige alternatieven.

Het onderzoek naar de stadsrechtverlening aan Sittard heeft, sinds Martin Jansen zijn editie van de stadsrechoorkonde 117 jaar geleden publiceerde, geen gelijke tred gehouden met deze algemene ontwikkelingen in het onderzoek. Degenen die sindsdien over de Sittardse oorkonde hebben geschreven, zijn niet veel verder gekomen dan het parafraseren van de tekst. De Nijmeegse rechtshistoricus B.H.D. Hermesdorf heeft daarenboven de vraag naar mogelijke voorbeelden voor deze tekst geformuleerd en de hypothese van een ouder Sittards handvest als voorloper van met name het eerste deel van de oorkonde geponeerd.²³

Hier wordt thans een nieuwe editie van deze oorkonde geboden (bijlage 1). In de daaraan voorafgaande beschouwing wordt allereerst ingegaan op enkele problemen rond de overlevering van het Sittardse stadsrechtprivilege en de reconstructie van een betrouwbare tekst. Daarna komt de lokale situatie te Sittard op het moment van de stadsrechtverlening in 1243 aan de orde. Vervolgens wordt het privilege inhoudelijk besproken, waarbij de privileges van andere plaatsen in de wijde omtrek vergelijkend in de beschouwing zullen worden betrokken. Tot slot zal worden gekeken naar de jongere Sittardse privileges om te bezien welk belang het oudste stadsrechtprivilege op langere termijn heeft gehad.

²² Zie daarover o.a.: *Vrijheden in de stad en op het platteland van de XIe tot de XIVe eeuw (Pro Civitate. Historische Uitgaven, reeks in 8°, 9), z.pl. 1968; Ennen, Minderstädte (noot 21); La charte de Beaumont et les franchises municipales entre Loire et Rhin, Nancy 1988.*

²³ B.H.D. Hermesdorf, *Het stadsrecht van Sittard*

van 1243, in: Mg 66 (1947) 84-85; idem, Uit het rechtsleven tussen Jeker en Niers, in: LV I, 249-364, inz. 266-269 en verder passim; voorts m.n.: A. Verheggen, Sittard omstreeks het jaar 1243, in: Jb BC (1949) 41-49, inz. 44-46; A.H. Simonis, De Vrijbrief van 1243, in: SHG 20-25.

De overlevering van het Sittards stadsrechtprivilege

Hierboven kwam al terloops ter sprake, dat het originele charter van het Sittardse stadsrechtprivilege verloren is gegaan. Dit is pas in de achttiende of negentiende eeuw gebeurd, zoals blijkt uit enkele vermeldingen en afschriften van het charter uit de tijd daarvoor. De oudste vermelding noteerde Martin Jansen uit een inmiddels eveneens verloren gegaan schepenregister. Hij trof daarin een aantekening aan betreffende de opberging van dit charter 'in eyne dose', geschied op bevel van de stedelijke overheid op Sint Anthonis (17 januari) van het jaar 1594.²⁴ Verder kan worden gewezen op drie afschriften van deze oorkonde die naar het origineel gemaakt of tenminste daarmee vergeleken zijn. Deze dateren alle uit de jaren rond 1700. Het charter verkeerde toen kennelijk in slechte toestand, want de Sittardse stadsschrijver J.A. Beckers, die het jongste van deze drie afschriften rond 1714 met het origineel vergeleek, noteerde dat het overeenkwam 'met het origineel, voorzover dat leesbaar was'.²⁵

Hermesdorf merkte destijds op, dat de vraag naar de echtheid van de oorkonde door het ontbreken van het origineel niet meer aan de hand van de uitwendige kenmerken kan worden beoordeeld.²⁶ Dit is niet helemaal juist. Het afschrift dat de Gulikse geheimraad Johann Godfried von Redinghoven rond 1700 vervaardigde en dat thans wordt bewaard in de Bayerische Staatsbibliothek blijkt te zijn voorzien van schetsjes van twee van de drie zegels, waarvan één met tegenzegel, die aan het charter hingen (zie afb. 1). Alle zegels worden daar bovendien vrij uitvoerig beschreven. Uit deze beschrijving blijkt, dat het derde zegel, dat van heer Walram II van Monschau, 'gantz zerbrochen was, al hiengen noch einige stucker an grunen seiden schnuren, aus welchen abzunehmen, das er zu pferde sitzet, und das auch ein Contrasigillum auff der ander seiden.'²⁷

Bij nader onderzoek blijkt, dat de overige zegels, zoals geschetst en beschreven door Von Redinghoven, overeenkomen met zegels aan oorkonden die wél bewaard zijn gebleven. Het zegel van hertog Hendrik IV van Limburg komt zó tevens voor aan een oorkonde, gedateerd september 1231, in het Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf (zie afb. 2). Op de achterzijde is ook het contra- of tegenzegel afgedrukt (zie afb. 3).²⁸ Het zegel van Elisabeth, de moeder van Walram van Monschau, komt zó eveneens voor aan een oorkonde gedateerd 22 juli 1242, afkomstig uit de abdij Val-Dieu en thans berustend in de Bibliothèque Nationale te Parijs (zie afb. 4).²⁹

Het zegel van Walram zelf, dat Von Redinghoven beschrijft als ruiterszegel, wijkt daarentegen sterk af van zijn zegel dat hangt aan een oorkonde die hij en zijn vrouw Jutta van Ravensberg hebben uitgevaardigd op 18 juni 1252 en die thans berust in het Niedersächsisches Staatsarchiv in Oldenburg. Walrams zegel aan die oorkonde

²⁴ Jansen, *Vrijbrief 112; Jansen, Inv. nr. 180 geeft daarentegen als jaartal: 'M Vc IIII'*

²⁵ GAS, SA I, 13, f. 12: cum originali suo, in quantum legibile erat.

²⁶ Hermesdorf, *stadsrecht* (noot 23), 84.

²⁷ Zie: *Bijlage 1, 'Afschriften'*, B.

²⁸ HSAD, *Herrenstrunden, Urk., nr. 27; editie: NRUB II, nr. 171.*

²⁹ *Bibliothèque nationale Paris, fonds latin inv. nr. 9301, nr. 9; recentste editie: J. Ruwet, Cartulaire de l'abbaye cistercienne du Val-Dieu (XIIIe-XIVe siècle), Bruxelles 1955, nr. 77.*

Zegel van hertog Hendrik IV van Limburg (1231) (HSAD, Herrenstrunden, Urk. 27).

Tegenzegel van hertog Hendrik IV van Limburg (1231) (HSAD, Herrenstrunden, Urk. 27).

Zegel van Elisabeth van Bar (1242) (Bibliothèque nationale Paris, fonds latin 9301, nr. 9).

(Tegen-)zegel van Walram II van Monschau (1252) (Niedersächsisches Staatsarchiv in Oldenburg, Best. 100 Urk. Landessachen 1252 Juni 18)

vertoont een schild met - in de woorden van prof. Schrijnemakers - 'de stijgende, gekroonde en dubbelstaartige Limburgse leeuw' en draagt het randschrift S. WALRAMI DE MUNZGOIE (zie afb. 5).³⁰ Hoe is dit verschil te verklaren?

De leeuw in dit zegel symboliseert Walrams afstamming uit het huis Limburg. Wanneer men de zegels van andere mannelijke leden van dit huis in de dertiende eeuw vergelijkenderwijze bij het onderzoek betreft, blijkt dat daar een ruiterszegel en een zegel met schild en stijgende leeuw zeer vaak voorkomen. Zij vormen als regel een paar, waarbij steeds het eerste als hoofd- of grootzegel op de voorkant van het aan de oorkonde hangende stuk was fungeert, het tweede, doorgaans kleinere, als tegenzegel op de achterkant.³¹ Het zegel van Walram van Monschau aan de oorkonde uit 1252 behoort qua type tot de tegenzegels. Het is dus mogelijk identiek met het 'Contrasigillum auff der ander seiden' dat Von Redinghoven aan de Sittardse stadrechtsoorkonde aantrof en het verschilt in ieder geval heel vanzelfsprekend van het ruiterszegel aan de voorkant.

Het zelfstandig gebruik van tegenzegels - zoals door Walram in 1252 - was overigens niet ongebruikelijk, vooral als de tekst van het omschrift geen afhankelijkheid van een grootzegel verried (bijvoorbeeld door vermelding van het woord *contrasigillum*).³² Dat is hier inderdaad niet het geval. Walram heeft in juni 1252 waarschijnlijk zijn tegenzegel gebruikt, omdat hij zich op dat moment in het graafschap Ravensberg bevond en hij zijn grootzegel - zoals te doen gebruikelijk was - veilig thuis had achtergelaten.

Voor de inhoud van de Sittardse stadsrechtsoorkonde zijn wij aangewezen op jongere afschriften. Martin Jansen baseerde zijn editie op vier dergelijke afschriften. Daaraan kan een vijfde worden toegevoegd, dat berust in de 'Sammlung Redinghoven' van het reeds genoemde Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf.³³ Wanneer men nu deze vijf afschriften zorgvuldig met elkaar vergelijkt, blijkt dat er twee groepen kunnen worden gevormd. Aan de ene kant staan het afschrift van Von Redinghoven uit München, dat blijkens de tekeningen van de zegels naar het origineel moet zijn vervaardigd, en het afschrift uit de 'Sammlung Redinghoven' in het Hauptstaatsarchiv te Düsseldorf, dat in volledige afhankelijkheid van het Münchense afschrift tot stand is gekomen. Aan de andere kant staan drie afschriften in het stadsarchief van Sittard. Daarvan is er één op 5 april 1696 te Sittard met het origineel vergeleken (in vakterminologie: 'gecollationeerd') en voor gelijkkluidend met het origineel ('authentiek') verklaard door Joh. Herm. Kochs. Deze Kochs was secretaris (1694-1704) van de hoogste instantie voor het beheer van de Gulikse vorstelijke inkomsten, de 'Hofkammer'.³⁴ Het tweede is het reeds genoemde, door stadsschrijver J. A. Beckers

³⁰ *Niedersächsisches Staatsarchiv in Oldenburg, Best. 100 Urk. Landessachen 1252 Juni 18; editie: Westfälisches Urkundenbuch, III, Münster 1871, nr. 540; vgl. Schrijnemakers, inz. 34.*

³¹ *Tekeningen van een groot aantal van deze zegels zijn gepubliceerd in: S. P. Ernst, Histoire du Limbourg, 7 dln, Liège 1832-1848, hier VII (op vouwbladen achterin; in sommige exemplaren anders ingebonden).*

³² *Vgl.: W. Ewald, Siegelkunde, Darmstadt 1978*

(herdr. v. München - Berlin 1914), 91-93, ook voor het volgende.

³³ *Zie: Bijlage 1, 'Afschriften', C.*

³⁴ *Zie: Bijlage 1, 'Afschriften', D. Vgl. voor Kochs: F. Lau, Die Regierungskollegien zu Düsseldorf und der Hofstaat zur Zeit Johann Wilhelms (1679-1716), I, in: Düsseldorf Jahrbuch 39 (1937) 228-242, inz. 239 (nr. 73). Jansen, Inv. nr. 1 noemt hem abusievelijk 'Jos. Herm. Kochs' en identificeert hem als notaris; uit*

ca. 1714 geauthentiseerde afschrift, dat zich bevindt in een stadsboek van gemengde inhoud. Tenslotte is er nog een achttiende eeuws ongedateerd en niet geauthentiseerd afschrift, dat deel uitmaakt van een kleine verzameling van stedelijke privileges.³⁵ De beide laatstgenoemde afschriften vertonen grote overeenkomst met dat uit 1696 en zijn zeker ook daarnaar vervaardigd, waarna in enkele gevallen nog correcties hebben plaatsgevonden, vermoedelijk naar het origineel. Stadsschrijver Beckers heeft blijkens zijn authenticering het origineel in ieder geval in handen gehad.

Wanneer men nu de beide groepen met elkaar vergelijkt, ontdekt men talrijke verschillen en deze vallen vrijwel zonder uitzondering uit in het nadeel van de afschriften in het stadsarchief van Sittard. Direct in het oog lopend, maar op zichzelf onschuldig, is, dat hier de middellatijnse spelling is veranderd in een klassieke. Zo is bijvoorbeeld de middeleeuwse gerekte -e- consequent terugvertaald naar het klassieke -ae-. Maar er zijn ook voorbeelden te geven van varianten waarbij de afschriften in het stadsarchief een ronduit foute lezing bieden, soms zodanig fout, dat er een onbegrijpelijke of onzinnige tekst is ontstaan. Het meest sprekende voorbeeld is wel de verlezing *sigillo Valcoburgensi* voor *ego Walleramus*. Daardoor is er in het midden van de oorkonde een aankondiging van de bezegeling ontstaan, los van de gebruikelijke zegelaankondiging aan het slot en onder vermelding van een zegel - het Valkenburgse - waarmee pas Walrams opvolger, Walram van Valkenburg en Monschau, decennia later kon zegelen.³⁶ Deze afschriften vertonen verder diverse omissies, vooral in de getuigenlijst.

Dit klaarblijkelijke verschil in kwaliteit tussen de beide groepen afschriften is verklaarbaar. Von Redinghoven werkte vanuit wetenschappelijke belangstelling. Zijn afschrift te München legt daarvan in velerlei opzicht getuigenis af. Er hoeft hier slechts te worden gewezen op de handhaving van de middellatijnse spelling en op de schetsjes van de zegels aan het slot. Ongetwijfeld had hij als echte verzamelaar van historische bescheiden veel meer kennis van zaken dan Kochs, die op 5 april 1696 het oudste van de drie afschriften in het stadsarchief authentiseerde. De laatste was een man van de praktijk. Hij blijkt op dezelfde dag nog een groot aantal afschriften van oorkonden te hebben geauthentiseerd, naar het zich laat aanzien meer dan vijftig. De aanleiding hiertoe vormde waarschijnlijk een geschil over de accijnzen dat in deze tijd tussen de stad en de landsoverheid speelde.³⁷ Het hoeft ons niet te verbazen, dat Kochs bij een dergelijk hoog werktempo afschrift en origineel niet zeer zorgvuldig heeft kunnen collationeren. Evenmin is verbazing-

deze tijd is echter geen Sittardse notaris Kochs bekend; vgl. W. Sangers en A. H. Simonis, Biografische en genealogische sprokkelingen uit Sittards verleden, in: SHG 398-541, inz. 515-518

³⁵ Zie: Bijlage 1, 'Afschriften', E en F

³⁶ *Monschau en toebehoren, waaronder Sittard, zijn pas na de dood van Walram II van Monschau (5 febr. 1266) door erfopvolging toegevalen aan de heren van Valkenburg, eerst aan Dirk († 1268), vervolgens aan Walram (1268-1302), waarbij - zoals Schrijnemakers aannemelijk heeft gemaakt - Sittard tot zeker 1276 feitelijk in handen van*

Jutta, de weduwe van Walram II van Monschau, is gebleven. Waarschijnlijk was het haar als weduwengoed (douairie) toegewezen.

³⁷ Zie: Bijlage 1, 'Toelichting'. Kochs is vermoedelijk uit Düsseldorf naar Sittard gekomen om de door de stad voorgelegde afschriften van stedelijke privileges ter plekke met de originele charters te vergelijken. Kennelijk beschikte de landsoverheid niet over eigen exemplaren van deze oorkonden en heeft zij ook de afschriften niet in bezit gekregen.

wekkend, dat men in Sittard bij de vervaardiging van latere afschriften allereerst naar dit afschrift uit 1696 heeft teruggegrepen. Wij zagen immers al, dat de Sittardse stadsschrijver rond 1714 moeite had met de ontcijfering van het kennelijk in slechte staat verkerende originele charter.

Deze beoordeling van de kwaliteit van de diverse afschriften wordt bevestigd door een oorkonde die naar het voorbeeld van het Sittardse stadsrechtprivilege blijkt te zijn geredigeerd. Het gaat hier om het stadsrechtprivilege van Euskirchen, een stad die gelegen is aan de Erft, 8 km ten noorden van de Eifel bij Münstereifel.³⁸ Het bedoelde privilege werd in 1302 aan de *villa* Euskirchen verleend door Walram, heer van Monschau en Valkenburg, rechtsopvolger van Walram II van Monschau, de heer van Sittard in 1243. De oorkonde voor Euskirchen komt voor het grootste deel woordelijk met het Sittardse privilege overeen. De weinige verschillen betreffen vooral de eigennamen, de datering en enkele genoemde geldbedragen. Terzake van de juridische bepalingen kan slechts één belangrijk verschil worden geregistreerd (waarover later meer).³⁹ Hoewel Sittard in deze oorkonde niet als moederstad wordt genoemd is de relatie tussen de beide stadsrechtprivileges overduidelijk en wordt deze in Euskirchen ook al sinds lang onderkend.⁴⁰ Voor ons is op dit moment van belang, dat de in origineel overgeleverde stadsrechtsoorkonde van Euskirchen bij alle varianten tussen de diverse afschriften van de Sittardse oorkonde de lezing van het afschrift van Von Redinghoven ondersteunt. Dit afschrift biedt dus de beste tekst en kan derhalve als uitgangspunt voor de editie en het verdere onderzoek worden gebruikt.

De lokale situatie in 1243

Voordat wij nu ingaan op de inhoud van het Sittardse stadsrechtprivilege dienen, wij ons eerst een beeld te vormen van de lokale pre-stedelijke situatie.

Sittard ligt rechts van de Maas, ongeveer 20 km ten noordoosten van Maastricht en 30 km ten noordwesten van Aken. Wij bevinden ons hier in het noordelijke deel van het Zuidlimburgse heuvelland, dat 6 km verderop overgaat in een veel vlakker rivierterrassenlandschap.⁴¹ Sittard ligt aan de Geleenbeek, die, vanuit de richting van Heerlen komend, hiervandaan noordwaarts naar Nieuwstadt en dan in noordwestelijke richting langs Susteren stroomt. Vanouds mondde deze beek bij Echt, op ongeveer 15 km afstand van Sittard, in de Maas uit, thans eindigt hij in het

³⁸ Zie: K. Flink, *Euskirchen (Rheinischer Städteatlas Lieferung 2/8)*, Köln - Bonn 1974.

³⁹ Zie: Bijlage 3.

⁴⁰ Zie: K. Franzke, *Die Urkunde von 1302. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadtwerdung Euskirchens*, in: *650 Jahre Stadt Euskirchen 1302 - 1952. Festschrift zum Stadtjubiläum, Euskirchen 1952*, 41-68, inz. 42, 49; vgl. voor de stadswording van Euskirchen ook: K. Flink, *Gerichtsorganisation und Siedlungsentwicklung im vorstädti-*

schen Euskirchen (13. Jh.), in: *Rheinische Vierteljahrsblätter [voortaan: RhVjbl]* 38 (1974) 301-314.

⁴¹ Zie: J. M. M. van den Broek, *De bodem van Limburg. Toelichting bijblad 9 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1 : 200000*, Wageningen 1966 (met *Bodemkaart van Nederland, blad 9. Limburg*, Wageningen 1960), inz. 18-20; vgl.: *Bodemkaart van Nederland, schaal 1 : 50000, blad 60 West en Oost (Sittard)*, Wageningen 1970.

Julianakanaal. De Geleenbeek vormt ter hoogte van Sittard de scheidslijn tussen twee op grond van hun bodemgesteldheid en vorm (geomorfologisch) te onderscheiden gebieden: het plateau van Doenrade in het oosten en de Graetheide en omgeving in het westen. De noordgrens van het plateau van Doenrade wordt gevormd door de Rode Beek, die even voorbij Sittard vanuit het oosten komend in de Geleenbeek uitmondt. Het mondingsgebied, bij Broeksittard, is een van nature drassig gebied met een bodem van door de beek afgezette zware klei. Sittard wordt overigens omringd door glooiende heuvels, die bedekt zijn met lössleemgronden en die achter de Kollenberg in het zuidoosten, op ca. 2 km afstand van de stadskern, een maximale hoogte van 100 m NAP bereiken. De stadskern ligt zelf op ongeveer 40 m hoogte.⁴² Sittard behoorde in de late middeleeuwen kerkelijk tot het dekenaat Susteren binnen het Luikse aartsdekenaat Kempenland. De oudst overgeleverde lijst van kerkambten (*beneficia*) in dit aartsdekenaat dateert uit 1400 en vermeldt de parochiekerk van Sittard met twee afhankelijke bijkerken (*appendices*) te Broeksittard en Wehr. Tot de parochie Sittard in engere zin behoorden aan het eind van de middeleeuwen ongetwijfeld ook de gehuchten Leijenbroek, Ophoven, Overhoven en Stadbroek.⁴³ De parochiekerk, die gewijd was aan Sint Petrus, wordt voor het eerst vermeld in 1215 en is dan een leen van de aartsbisschoppelijke kerk van Keulen in handen van hertog Hendrik III van Limburg (1167-1221).⁴⁴ Diens rechten moeten zijn overgegaan op de heren van Monschau en later op die van Valkenburg en Monschau in hun kwaliteit van heren van Sittard, want heer Walram van Valkenburg en Monschau (1268-1302) kon de kerk in 1298/99 tot collegiale kapittelkerk verheffen en daarbij ten voordele van het kapittel beschikken over zowel de inkomsten van de kerk als het recht van voordracht van de pastoor (de presentatie).⁴⁵ Tot de inkomsten van de aldus bij het kapittel 'ingelijfde' (geïncorporeerde) kerk behoorde eenderde deel van de parochietenden. Een ander derde deel had de heer waarschijnlijk al sinds lang voor zichzelf gereserveerd en hield hij ook nu in eigen hand, het laatste derde deel

⁴² Zie: J. Renes, *De Geschiedenis van het Zuidlimburgse Cultuurlandschap* (MM, grootformaat), Assen - Maastricht 1988, 62-64; gedetailleerder: *Geomorfologische kaart van Nederland 1 : 50000*, blad 59 (Genk) - 62 (Heerlen), Wageningen en Haarlem 1989 (met toelichting); Th. Schreiber, Sittard, in: *Informationen und Materialien zur Geographie der Euregio Maas-Rhein 20* (1987) 3-24, hier 3-5; vgl. ook voorgaande noot.

⁴³ (E.) Schoolmeesters, *L'archidiaconé de Campine en 1400*, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* 32 (1906) 289-344, inz. 326-332 (broneditie). *Belendende parochies: Hillensberg, Munstergeleen, Geleen, Stein, Urmond, Berg, Buchten, Limbricht, Nieuwstadt, Millen en Susterseel. Een kapel te Hoengen en een bijkerk te Jabeek ressorteerden onder de kerk van Gangelt, een bijkerk te Born onder die van Buchten. Blijkens een latere lijst stond te Tuddereren een bijkerk van die van Millen: J. Paquay,*

Le plus ancien pouillé du diocèse de Liège (1497) (Pouillés ou registres aux bénéfices de l'ancien Diocèse de Liège, 1), Tongres 1908, 53.

⁴⁴ *Ernst nr. 100 (1215): Hendrik oorkondt dat hij ecclesiam in Sitere ad nos feodali ratione pertinentem, ab ecclesia Coloniense aliquo restauro etiam abstractam, eis [de Johannieters te Jerusalem] confedere debeamus (kennelijk niet gerealiseerd). Voor het Petrus-patrocinium (mogelijk verband houdend met de Keulse bezitsrelatie) vgl. M. S. Polak, Oorkondenboek van Gelre en Zutphen tot 1326, III, 's-Gravenhage 1988, 1300.07.17; de kerk van Broeksittard was gewijd aan Maria, die van Wehr (waarschijnlijk niet vóór 1000) aan Sint Severinus, zie resp. Habets I, 394 en M. Zender, Die Verehrung des heiligen Severin von Köln (PGRhG XII 1 b, Neue Folge. Geschichtl. Atlas d. Rheinlande XI/2), Köln 1985, 19 (nr. 215)*

⁴⁵ *Janssen, Oprichting*, inz. 169-171 (Fundatio ecclesiae collegiatae Sittardiensis), §§ 25, 26.

was mogelijk al eerder in leen uitgegeven en vormde in ieder geval in latere tijd steeds Borns leengoed.⁴⁶

In wereldlijk opzicht behoorde Sittard in ieder geval in 1230 toe aan heer Walram I van Monschau (1226-1242), de vader van de toekomstige eerste stadsheer. Hij droeg in dat jaar namelijk vrij wereldlijk grondbezit (*allodium*) ter waarde van 100 pond aan jaarlijkse rente in zijn *villa* Sittard (*in villa mea de Sytert*) aan bisschop en kerk van Luik op om het als Luiks leengoed terug te krijgen.⁴⁷ Enkele jaren later zou hij zelfs de hele *villa* Sittard voor een bedrag van 2000 mark aan de bisschop in leen hebben opgedragen.⁴⁸ Deze Walram I was een kleinzoon van hertog Hendrik III van Limburg, die, zoals hierboven werd vermeld, in 1215 de kerk van Sittard in handen had, en had als jongere broer van hertog Hendrik IV van Limburg (1226-1247) voor zijn levensonderhoud uit de Limburgse bezittingen de heerschappij over Monschau ontvangen (ca. 1226, als zogeheten ‘apanage’). Het lijkt geen twijfel, dat ook Sittard op die wijze in Walrams bezit is geraakt. Het bezit van Monschau en Sittard was binnen deze Limburgse zijtak (Duits: ‘Sekundogenitur’) erfelijk. Walram II van Monschau heeft de hele apanage bij de dood van zijn vader in 1242 geërfd, één jaar voor de stadsrechtverlening aan Sittard. Hertog Jan van Brabant heeft overigens in 1318 na verovering van de stad Sittard het verband met Limburg, dat hij inmiddels eveneens in handen had, hersteld door Sittard aan dit hertogdom toe te voegen en als Limburgs leen uit te geven.⁴⁹

Hoe groot was het Sittardse bezit van de heer van Monschau in 1243? Het zal in ieder geval de parochie in enge zin hebben omvat, dus Sittard en het grondgebied van de omringende gehuchten. Hierop wijst een privilege dat Walram van Monschau en Valkenburg ‘zijn’ lieden van Sittard (*homines nostri de Sittert*) in 1294 verleende. Daarin bevestigt hij hen in het bezit van diverse gemene gronden in de omgeving, namelijk de weide (*pascua*) gelegen tussen Nieuwstadt en Sittard, de broekgronden (*paludes*) tussen Munstergeleen en Sittard en tussen Wehr en Sittard en het bos de Toemel met de weg *Breydhage* (op de Kollenberg).⁵⁰

Er is wel gesuggereerd, dat Walram hier goederen aan Sittard heeft gegeven die in feite noch aan hem, noch aan de inwoners van Sittard toebehoorden, maar waarvan hij het bezit had geïsurpeerd, met name ten koste van de heer van Born.⁵¹ Inderdaad heeft Walram in dit jaar de burcht Born langdurig belegerd en zich waarschijnlijk al vóór de verhoopte verovering of overgave goederen van de heer van Born toegeëigend.⁵² De lieden van Sittard zullen hem hierin zelfs behulpzaam zijn

⁴⁶ Zie de bijdrage van A.M.P.P. Janssen en D.J.J. Lauwers over de tienden in deze bundel.

⁴⁷ Bormans/Sch. I, nr. 202 (1 apr. 1230).

⁴⁸ *Gesta pontificum Tungrensium, Traiectensium et Leodiensium abbreviata*, I. Heller ed., in: *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, XV, Hannover 1880, 129-135, inz. 135 (daar zonder exacte datering geplaatst tussen mededelingen betreffende 18 mei 1236 en 1237).

⁴⁹ Ernst, nr. 49 (1318); NRUB III, nr. 284 (1334 oct. 23) en nr. 519 noot (1354 maart 11): uitgiften als Limburgs leen.

⁵⁰ GAS, SA I, 33 (1294 juni 24).

⁵¹ M.J.H.A. Schrijnemakers, *De gemeente Munstergeleen*, in: *Munstergeleen. Een monografie over een Limburgse gemeente*, Maastricht 1965, 111-200, inz. 127.

⁵² Zie over de belegering laatstelijk: D.J.J. Lauwers, *De Valkenburgers (ca. 1288-1400)*, in: A.M.P.P. Janssen e.a., *Castrum de Borne. Uit het verleden van kasteel Born, Sittard 1991*, 25-39, inz. 25-27. *Of de burcht uiteindelijk werd veroverd, is niet duidelijk, maar in ieder geval was de heerlijkheid Born vanaf 1294 Valkenburgs.*

geweest, want zij krijgen hun privilege als dank voor hun met lijf en goed bewezen diensten (*propter grata servitia nobis cum bonis et corpore*). Toch is het niet waarschijnlijk, dat hun hier in feite hun aandeel in de oorlogsbuit werd uitgekeerd. Een deel van deze gemene gronden kàn niet van de heer van Born afkomstig zijn geweest, bijvoorbeeld het goed tussen Sittard en het Gelderse Nieuwstadt.

Bovendien wordt in de oorkonde tèn nadrukkelijk gesteld, dat het om oud communaal bezit van Sittard gaat. De tekst biedt in de eerste plaats een nadrukkelijke erkenning van het feit, dat de lieden van Sittard hun ‘gemeente’ als hun juist en wettig erfgoed gebruiken en bezitten (*communitatem eorum tenent et possident pro sua iusta ac legitima hereditate*). Verderop wordt vermeld, dat reeds alle voorvaders van deze lieden (*omnes antecessores eorum*) deze gemene gronden vrij hebben bezeten. Dat dit gemeenschappelijk bezit desondanks wordt bevestigd (*stabilivimus et confirmamus*), hetgeen nu met de hierboven weergegeven expliciete opsomming geschiedt tot meerdere zekerheid en veiligheid (*in maiori certitudine et securitate*).

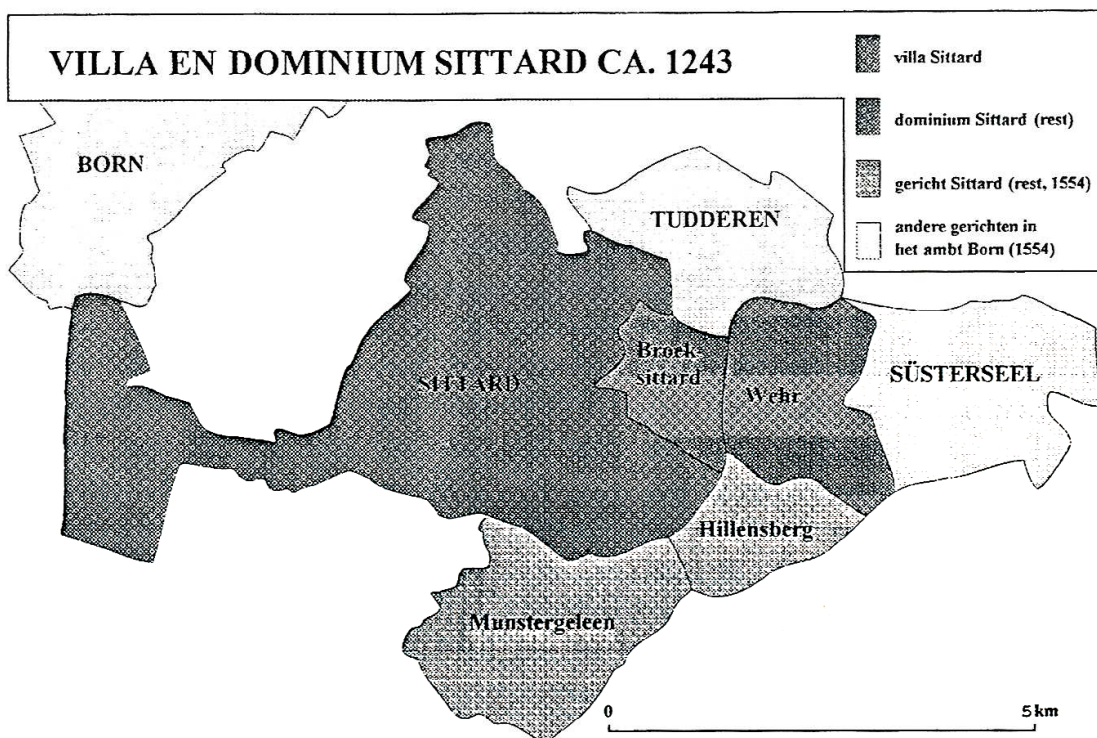
Naar het zich laat aanzien ging het hier niet om de bevestiging van een bepaalde voorafgaande schenking. De essentie van het privilege was veeleer, dat het traditionele, slechts door gewoonterecht beschermde bezit van gemene gronden nu als positief en welomschreven recht werd vastgelegd. Deze interpretatie wordt ondersteund door het opmerkelijke feit, dat in de oorkonde nergens de stad Sittard of haar burgers expliciet worden vermeld. Er kan daarom geen twijfel over bestaan, dat het hier gaat om gemene gronden waarvan het bezit terugreikt tot in de vóór-stedelijke tijd. De oorkonde biedt ons feitelijk een omschrijving van het grondgebied van de oude *villa* Sittard en van haar gemene gronden. Alleen het rechtmatig aandeel van Sittard in het gebruik van de Graetheide wordt niet genoemd. Zoals bekend hebben de parochies die daar traditionele gebruiksrechten bezaten, daaraan in latere tijd een steviger juridisch fundament pogen te geven door zich te beroepen op een legendarische, historisch niet aantoonbare schenking door koning Zwentibold (895-900).⁵³ Met de *villa* Sittard is nog niet het héle Sittardse bezit van de heer van Monschau afgebakend. In de stadsrechoorkonde wordt dit aangeduid als zijn *honor*. De betekenis van deze term is, naar J. F. Niermeyer heeft laten zien, in de loop van de tijd sterk geëvolueerd, van ‘eer’ in het klassieke Latijn naar ‘geschenk’ in het postklassieke en daarna in de middeleeuwen naar ‘ambt’ (met de daaraan verbonden bezittingen) en ‘domein’, ‘heerlijkheid’, ‘vorstendom’. Hier wordt het gebruikt in de zin van het rechts- en machtsgebied van de heer, waar hij bescherming en vrijgeleide geeft en de vrede handhaaft (vgl. in de stadsrechoorkonde: *sub nostra protectione et conductu usque ad terminos nostre iurisdictionis et potestatis ... in pace*), met inbegrip van al zijn daarmee verbonden bezittingen. Dit geheel kunnen wij met een iets eenduidiger term dan *honor* aanduiden als het *dominium* oftewel de ‘heerlijkheid’ of ‘heerschappij’ Sittard, naar analogie van een oorkonde uit 1298, die vermeldt dat Walram van Valkenburg en Monschau aan het door hem gestichte kapittel van Sittard de beschikking geeft over de tienden en opbrengsten van de kerk van Süsterseel, die hij bezit ‘krachtens zijn *dominium* Sittard’.⁵⁴

⁵³ Vgl. W. Krings, *Wertung und Umwertung von Allmenden im Rhein-Maas-Gebiet vom Spätmittelalter bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts* (MM 20),

Assen - Amsterdam 1976, 1-2 en 90-91 (kaart).

⁵⁴ Janssen, *Oprichting 169* § 7: *ratione domini* de Sittard; vgl. voor *honor*: J.F. Niermeyer, *De*

Bij de reconstructie van de omvang van dit *dominium* kunnen wij uitgaan van het zestiende eeuwse ambt Born, een bestuurlijk district binnen het hertogdom Gulik waarvan wij omvang en samenstelling goed kennen en waartoe Sittard behoorde. Het omvatte in 1554 zes gerichten. Daarvan waren er vier niet van Sittardse origine: Born (afkomstig van de heren van Born en vanaf 1294 in handen van Walram van Valkenburg en Monschau en opvolgers), Holtum (onderdeel van de oude heerlijkheid Born en in 1554 met het gericht Born nog steeds zeer eng verbonden), Susteren (oorspronkelijk Gelders, door Philippa van Gelre in 1275 ingebracht in haar huwelijk met Walram van Valkenburg en Monschau) en Tuddereren (in 1326 in ieder geval voor de helft Gelders).⁵⁵ Het vijfde gericht was Sittard, dat behalve Sittard ook Wehr, Hillensberg, Munstergeloen en Broeksittard omvatte, het zesde Süsterseel. Deze beide laatste gerichten verdienen hier onze nadere aandacht.

semantiek van Honor en de oorsprong van het heerlijk gezag, in: *Dancwerc. Opstellen aangeboden aan prof. dr. D. Th. Enklaar, Groningen 1959*, 56-63 en *idem, Mediae latinitatis lexicon minus, Leiden 1976*, 495-498.

⁵⁵ Zie: *Eussen/Lauwers, MLS 5*, 2-3 (met te corrigeren huwelijksdatum), 5 (afdruk van de lijst van gerichten in 1554); *P.N. van Doorninck, Het oudste leenactenboek van Gelre. 1326, Haarlem 1898*, 3 (betr. Tuddereren).

Martin Jansen heeft in 1877 een grensbeschrijving van de *Herlickeit van Sittert* door de Sittardse schepenen uit 1351 gepubliceerd.⁵⁶ Bij alle begripsproblemen die deze tekst voor de moderne lezer oplevert, valt er toch uit op te maken, dat de heerlijkheid of het *dominium* Sittard destijds behalve het gebied van de oude *villa* Sittard ook Broeksittard en Wehr omvatte, het gebied dus van de parochiekerk van Sittard en haar beide bijkerken. In het oosten liep de heerlijkheidsgrens - vanuit het noordwesten komend - om het Wehrerveen heen, met de Isstrassermühle aan de westgrens van Süsterseel als verste punt, en boog daarna in westelijke richting terug naar 'Schloun', dat te zoeken is bij het raakpunt van Sittard, Broeksittard en Hillensberg. In het zuiden liep de grens via de hof Himstenrade, gelegen tussen het Sittardse Ophoven en Munstergeleen, naar het westen tot op de Graetheide.⁵⁷ In het oosten vielen Süsterseel en Hillensberg in 1351 dus buiten de heerlijkheid, evenals Munstergeleen in het zuiden.

Munstergeleen lijkt in 1287 een eigen schepengericht te hebben gehad. Uit een oorkonde uit 1283 valt af te leiden, dat het in die tijd waarschijnlijk als een van de oude Valkenburgse bezittingen toebehoorde aan Walram van Valkenburg en Monschau. Die oorkonde vermeldt namelijk expliciet, dat de vrijmaking van zeker leengoed te Munstergeleen door Walram (als leenheer) en de aansluitende formele bezitsoverdracht door Gozewijn van Born (als ex-leenman en verkoper) aan de abdij Val-Dieu (als koper) hadden plaatsgevonden ten overstaan van leenmannen van Valkenburg, die tevens bezitters van allodiaal goed in het land van Valkenburg waren en onder Walrams *dominium* stonden.⁵⁸ Vooral het gegeven dat de overdracht van het vrijgemaakte goed plaatsvond voor bezitters van allodiaal goed in het land van Valkenburg duidt erop, dat Munstergeleen zelf als deel van dat land werd gezien. Over de inkomsten van de kerk en de tienden kon dezelfde Walram in 1298 beschikken krachtens zijn bezit van de heerlijkheid Born (*ratione de Borne*).⁵⁹ Zeer waarschijnlijk gaat het hierbij om goederen die in 1294 op de heer van Born waren veroverd, mogelijk om goed dat deze heer tot dan van Valkenburg in leen had gehouden. In ieder geval gaat het níet om oud toebehoren van het *dominium* Sittard. Dit laatste geldt ook voor Hillensberg. Het oudste leenboek van Heinsberg uit het begin van de veertiende eeuw vermeldt hier de grondheerlijkheid met de hoge jurisdictie en het patronaatsrecht van de kerk als zijnde voor 2/3 deel leen van de heren van Heinsberg. Severin Corsten vermoedt een herkomst van de heren van Millen.⁶⁰ Bij Süsterseel ligt de zaak iets moeilijker. Hier behoorden, zoals wij zagen, de tienden en de kerkinkomsten tot het *dominium* Sittard. Mogelijk was er ook ander Sittards bezit. Toch is er geen reden om ook het lokale gericht als toebehoren van het *dominium* Sittard in 1243 te beschouwen. Te Süsterseel, evenals te Hillensberg

⁵⁶ M. Jansen, *Bijdragen tot de geschiedenis van Sittard, III. De grenzen der heerlijkheid*, in: PSHAL 14 (1877) 362-369, inz. 365-367; daarnaar ook in: Eussen, inz. 110; de originele bron is verloren geraakt.

⁵⁷ Vgl. voor de lokalisering van de toponiemen m.n. de bekende Tranchot-kaart en het commentaar van Jansen, *Bijdragen* (noot 56), 366 (aldaar op blz. 364 echter een foutieve gebiedsomschrijving).

⁵⁸ Ruwet, *Cartulaire* (noot 29), nr. 239 (12 dec. 1287); *ibidem*, nr. 229 (14 juni 1283): coram nobis et nostris hominibus feodalibus... qui omnes sunt etiam homines allodiales terre nostre de Faconmont, et sub dominio nostro.

⁵⁹ Janssen, *Oprichting* (noot 45), 169 §7: *ratione de Borne volgt op ratione dominii de Sittart*.

⁶⁰ Corsten '59, 25, 35.

en Munstergeleen, moet de relatie van het gericht met heerlijkheid en gericht Sittard uit latere tijd dateren.

Het *dominium* Sittard zal dus in hoofdzaak hebben bestaan uit de *villa* Sittard, Wehr en Broeksittard. Er moet daarnaast rekening worden gehouden met enig extern toebehoren. Als zodanig kunnen de bezittingen te Süsterseel worden beschouwd. Te wijzen is voorts op de tiend van een hof te Geleen die Walram II, zijn moeder Elisabeth van Bar en zijn echtgenote Jutta van Ravensberg op 10 mei 1252 aan het klooster Reichenstein bij Monschau schonken.⁶¹ Verder kunnen er buiten het aangegeven gebied Sittardse lenen van de heren van Monschau hebben gelegen. Jutta van Ravensberg, die na de dood van haar man in 1266 het *dominium* Sittard waarschijnlijk een decennium lang feitelijk in handen had,⁶² noemt in een oorkonde uit 1270 de ridders Herman van Disternich (bij Düren), Godfried Dobbelstein en Willem van Jabeek en voorts schout Otto, twee Sittardse schepenen en enkele anderen als haar leenmannen.⁶³ Een probleem bij het opsporen van de Sittardse leengoederen is dat ze uiteindelijk vermengd zijn geraakt met de lenen van latere heren van Sittard, met name na 1400 met die van de hertogen van Gulik. In de administratie van de Gulikse mankamer Born, die waarschijnlijk veel oud Sittards leengoed beheerde (bijvoorbeeld een deel van de parochietiend en huizen in de stad), worden in de tijd waaruit archivalia zijn overgeleverd geen goederen onderscheiden die ‘ten Sittards’ of ‘ten Monschaus leenrecht’ zijn uitgegeven.⁶⁴ De Valkenburgse leenregisters vermelden daarentegen voor enkele lenen inderdaad, dat zij *Monious leen* zijn. Het gaat om goederen te Retersbeek bij Klimmen, bij het huis Schaesberg en te Kakert onder het huidige Landgraaf en te Meezenbroek onder Heerlen.⁶⁵ Een oude relatie met de heren van Monschau is hier aannemelijk, een directe relatie met Sittard echter niet aantoonbaar.

De heer van Monschau werd in 1243 in zijn *dominium* Sittard, dat zonder de externe bezittingen niet meer dan zo’n 7 x 5 km mat, aan alle zijden omgeven door vreemde gebieden en bezittingen. In het zuiden lag het land van Valkenburg, in het westen zetelden de heren van Elsloo, Stein, Born en wellicht ook al Limbricht, in het noorden hadden de graaf van Gelre en de heren van Millen uitgebreide bezittingen, in het oosten de heren van Heinsberg.

Binnen het *dominium* en vooral de *villa* Sittard zal Walram II van Monschau in 1243 een belangrijke grondheer zijn geweest. Een oude betekenis van *villa* was immers ‘grondheerlijkheid’ of ‘domein’. Toch had de heer van Sittard hier lang niet alle grond in bezit, maar moet rekening worden gehouden met vroeg goederenbezit van

⁶¹ NRUB II, nr. 381; vgl. M.J.H.A. Schrijnemakers, *De vroegste heren van Sittard en hun verhouding tot Geleen*, in: HJLZ (1981) 25-42.

⁶² Zie boven, noot 36

⁶³ C. Quix, *Geschichte der Stadt Aachen, II, Aachen 1841, Codex diplomaticus nr. 206*; vgl. RRA I, nr. 238 (23 febr. 1270); tegenover de twee schepenen die fidelis zijn staan vier schepenen bij de overige getuigen.

⁶⁴ Zie: Lauwers, MLS 7 (de auteur houdt met een eventuele Sittardse herkomst van de goederen

geen rekening).

⁶⁵ RAL, LvO, nr. 738, f. 132 (Retersbeek), nr. 744, f. 16v (Schaesberg, Kakert), f. 26v (Meezenbroek); vgl. J. Habets, *De leenen van Valkenburg*, in: PSHAL 21 (1884) 153-440, inz. 154, 164, en PSHAL 22 (1885) 3-394, inz. 152; E. Ramakers, *Heerlen in de late middeleeuwen*, in: PSHAL 122 (1986) 7-29, inz. 25-26. Het ging om lenen, die deels volgens ander recht waren uitgegeven en wellicht daardoor hun karakter hebben behouden.

andere heren. In het eerste kwart van de twaalfde eeuw schonk de Luikse kanunnik Willem, een telg van het geslacht van de heren van Millen, samen met de kerk te Millen ook goederen in onder meer Wehr, Haagsittard en Broeksittard aan de abdij Siegburg (bij Bonn). Deze goederen waren op dat moment al tegen een vaste jaarlijkse cijns aan derden uitgegeven.⁶⁶ Paus Adrianus IV bevestigde in 1157 het kapittel van O. L. Vrouw te Maastricht in zijn bezittingen, onder andere in al wat het bezat te Sittard (*quicquid habetis apud Siter*). Paus Urbanus III zou deze bevestiging in 1186 herhalen.⁶⁷ In 1167 of 1168 tenslotte beschikte Gozewijn II van Heinsberg op zijn sterfbed over 20 bunder land te Haagsittard.⁶⁸

De *villa* Sittard, die wij met het oog op de hier gesignaleerde vreemde bezittingen niet als ‘domein’ van de heer van Monschau mogen aanduiden, was ook geen ‘dorp’ in de zin van een enkelvoudige nederzetting, maar omvatte een gebied met diverse samenhangende nederzettingen. In de Duitse literatuur heet een dergelijk gebied een ‘Siedlungsraum’; de naam ‘Sittard’ lijkt ook in eerste instantie een gebiedsnaam (‘Siedlungsraumname’, te stellen tegenover ‘Siedlungskernname’) te zijn geweest.⁶⁹ Als bewoningskernen zijn in de twaalfde eeuw binnen dit gebied te onderscheiden: de nederzetting waaruit later de stad zou ontstaan, en verder Haagsittard, dat zoals wij zagen al in 1144 wordt vermeld, en Ophoven of een daarbij gelegen nederzetting (archeologisch aantoonbaar).⁷⁰ Ook Broeksittard, dat eveneens in 1144 wordt vermeld, zal er oorspronkelijk bij hebben gehoord, maar het is vermoedelijk al in de elfde eeuw uit het kerkelijk en waarschijnlijk ook wereldlijk verband van de *villa* Sittard afgescheiden.⁷¹

Archeologisch is tot dusver Haagsittard het best onderzocht. Daarbij is gebleken, dat de middeleeuwse bewoning hier al begint in de zevende eeuw. Mogelijk is er enig verband met het grote Merovingische grafveld dat in de jaren tachtig bij Kemperkoel/Lahrhof werd ontdekt. De nederzetting is blijkens de omvang van het vondstmateriaal in de elfde en vooral in de twaalfde eeuw sterk gegroeid en moet toen het karakter hebben gehad van een lintdorp met huizen die haaks op een centrale weg

⁶⁶ E. Wisplinghoff, *Urkunden und Quellen zur Geschichte von Stadt und Abtei Siegburg, I, Siegburg 1964 (1985²), nr. 52 (1144; enkele plaatsen in het register foutief gelokaliseerd). Hier ook vermelding van Balsitert, dat A. Schrijnemakers, Sittard: (Kollen-)berg-flank, in: Naamkunde 6 (1974) 51-85, inz. 53 terecht identificeert met Bausittart, gelegen tussen Millen en Havert, dus buiten het dominium Sittart; vgl. ook Lauwers, MLS 7, 131, 151: Millen, Bawsittarder Feld.*

⁶⁷ G.D. Franquinet, *Beredeneerde inventaris der oorkonden en bescheiden van het kapittel van de O. L. Vrouwekerk te Maastricht, I, Maastricht 1870, nr. 4 (1157); ibidem, nr. 6 (1186).*

⁶⁸ NRUBI, nr. 476 (1180, terugverwijzend naar 1167/1168); vgl. Corsten, Valkenburg 172.

⁶⁹ Zie voor de oorspronkelijke betekenis van de naam ‘Sittard’ (= bergflank?): Schrijnemakers, Sittard (noot 66), wiens verklaring echter niet is

overgenomen in: R.E. Künzel, D.P. Blok en J.M. Verhoeff, *Lexicon van nederlandse toponiemen tot 1200 (Publ. v.h. P.J. Meertens-Instituut 8), Amsterdam 1988, 325 (s.v. ‘Sittard’); het begrip ‘Siedlungsraumname’ (versus ‘Siedlungskernname’) introduceerde: A.K. Hömberg, Ortsnamenkunde und Siedlungsgeschichte, in: Westfälische Forschungen 8 (1955) 24-64, inz. 39.*

⁷⁰ Zie: Roebroek 138 (aardewerkfragmenten en kinderrammelaar uit de periode 1075-1175, waterput en afvalgat 1100-1125).

⁷¹ De oude (bij)kerk van Broeksittard kan archeologisch in de tiende of elfde eeuw worden gedateerd - gezien de aanwezigheid van metselwerk van veldkeien en grijswitte mortel, vgl. Roebroek -, maar zal niet ouder zijn geweest dan die van Wehr, die op grond van het patrocinium in de elfde eeuw of later te dateren is (vgl. hierboven, noot 44).

(de Haagsittarderweg) stonden en op gescheiden erven lagen.⁷² Dit doet vermoeden dat de grond strookvormig verkaveld was, met bewoning op het eind van de kavels. Een en ander wijst op planmatige ontginning bij een kleine, oudere nederzetting-kern. Bij deze ontginning kunnen de heren van Millen en Heinsberg betrokken zijn geweest, want zoals wij eerder zagen waren leden van deze families hier in de twaalfde eeuw gegoed. Het feit, dat Jutta van Ravensberg hier in 1270 grond bezat (zie boven), duidt op medebetrokkenheid van de heren van Sittard. De hier in de oorkonden vermelde bezittingen bestonden uit 'allodiale' en in bunders bemeten grond, in één geval met een *curtile* (huisplaats). Deze grond was tenminste gedeeltelijk aan derden in cijns uitgegeven. Zoals van een laatmiddeleeuwse ontginning te verwachten is, ontbreekt van een domaniale structuur elk spoor.

De laatmiddeleeuwse stad is ontstaan op een overstromingsvrije plek op de rechteroever van de Geleenbeek. Vermoedelijk werd de beek hier al vanouds gekruist door een landweg die, via het dal van de Rode beek vanuit het oosten komend, hiervandaan naar Urmond aan de Maas voerde.⁷³ Op deze plek stond de parochiekerk, waarvan het bestaan gezien de archeologische resten zeker terugreikt tot in de twaalfde en mogelijk tot in het begin van de elfde eeuw.⁷⁴

Wijlen N. Eussen, de vorige gemeentearchivaris van Sittard, heeft in 1977 een hypothese omtrent het ontstaan en de ontwikkeling van de vroegste versterkingen te Sittard geformuleerd, die door de sindsdien gedane archeologische observaties grotendeels bevestigd lijkt te worden. De oudste kern is volgens deze hypothese een kleine burcht op een heuvel, een zogenaamde motte-burcht, ter plaatse van het latere Ursulinenklooster aan de Oude Markt. Eussen dateerde deze motte in de tiende of elfde eeuw en veronderstelde een drietal ellipsvormige uitbreidingen van de versterking vanaf de elfde of twaalfde eeuw, voorafgaand aan de middeleeuwse stadsomwalling.⁷⁵ Bij archeologisch onderzoek zijn in het aangegeven gebied inderdaad sporen van grachten tevoorschijn gekomen die blijkens hun middeleeuwse vulling moeten dateren uit de periode van de elfde tot het midden van de dertiende eeuw.⁷⁶ Hoewel niet zeker is of alle door Eussen veronderstelde uitbreidingsfases zich inderdaad zó hebben voltrokken als hij zich dat voorstelde, kunnen wij toch als belangrijk gegeven registreren, dat er in het kerkelijke en waarschijnlijk ook wereldlijke centrum van de *villa* Sittard, ter plaatse van de latere stad, al vóór 1243 een versterking aanwezig was.

Betekent dit, dat er al een stad in ontwikkeling was vóór de verlening van het stadsrechtprivilege van 1243? Hier past enige terughoudendheid. Voorlopig is nog niet duidelijk, hoe groot het versterkte gebied was. De vraag kan worden gesteld of Sittard als versterkte plaats in 1243 méér voorstelde dan niet-stedelijke plaatsen als Elsloo, Stein of Born. Er zij in dit verband aan herinnerd, dat Born tijdens een grote belegering in 1294 maandenlang tegen de belagers wist stand te houden.

⁷² Zie (o.a.): Roebroek 137-138; H. Stoepker, *Archeologische kroniek van Limburg over 1990*, in: PSHAL 127 (1991) 223-279, inz. 258-263 en de bijdrage van de laatste aan deze bundel.

⁷³ Vgl. Schreiber, *Sittard* (noot 42), 7.

⁷⁴ Zie: Roebroek 142; *De Sittardse verdedigingswerken en fort Sanderbout*, in: *Archeologie in Limburg* 26 (1985) 112-116, inz. 112.

⁷⁵ Eussen 104-106.

Bovendien moet erop worden gewezen, dat alle andere tekenen van een stedelijke ontwikkeling in Sittard tot 1243 ontbreken. Er is in de bronnen tot dan geen vermelding van de plaats als *oppidum* of andere stedelijke aanduiding te vinden. Voor een schepenzegel in 1119, dat in de literatuur betreffende Sittard nogal eens wordt vermeld en dat op een hoge ontwikkelingsgraad van de plaatselijke rechtelijke organisatie zou wijzen, bestaat geen enkel historisch bewijs. Dit vermeende zegel is waarschijnlijk het product van een verkeerd begrepen passage in de zeventiende eeuwse Kroniek van Gangelt van Jacob Kritzraedt.⁷⁷ Wij hebben overigens hierboven gezien, dat het *dominium* Sittard in 1243 vrij klein was. De bestuurlijke centrumfunctie van Sittard binnen dit gebied zal op zichzelf geen voldoende krachtige stimulans zijn geweest voor een stedelijke ontwikkeling.

Verder is het bestaan van een markt te Sittard vóór 1243 onzeker. In de bronnen uit die tijd wordt er geen vermeld en het terugprojecteren van de markt die in het stadsrechtprivilege wordt genoemd op de oude *villa* is een hachelijke zaak. De tekst bewijst strikt genomen niet, dat er in 1243 al een markt bestond, maar toont slechts, dat de stad zoals de oorkonders zich die voorstelden, vanzelfsprekend ook een markt zou bezitten.

Het bestaan van markten kan voor de periode van de negende tot de dertiende eeuw, behalve uit directe vermeldingen, worden afgeleid uit indirecte aanwijzingen. De aanwezigheid van een tol duidt op de aanwezigheid van een markt, voorzover het althans niet gaat om een pure tol op transitoverkeer, en hetzelfde geldt voor een lokale munt; muntslag is in deze periode ondenkbaar zonder markt.⁷⁸ Maar ook hier kan de onderzoeker in het geval van Sittard slechts een negatief resultaat registreren. Muntslag of tol zijn vóór 1243 aantoonbaar of aannemelijk in Wessem, Thorn, Echt (of Maaseik?), Aken, Maastricht, Visé en Luik, om slechts enkele nabije voorbeelden te noemen,⁷⁹ maar niet in Sittard. Dit betekent niet dat er hier geen markt kan zijn geweest, maar wel dat deze niet meer dan een lokale betekenis kan hebben gehad en geen belangrijke factor voor een vroegtijdige stedelijke ontwikkeling zal zijn geweest. Tot slot zij erop gewezen, dat er evenmin een teken van actieve handel te Sittard, dat wil zeggen van hier gevestigde kooplieden, is voor 1243. Zo komt men in de toltarieven van Koblenz, waarvan het oudste dateert uit de elfde eeuw en een

⁷⁶ Zie: Roebroek 137, 141-147; Sittardse verdedigingswerken 112-113.

⁷⁷ J. Kritzraedt, *Kroniek van Gangelt* (kopie in GAS naar exemplaar in RAL), 108: 'Wo nit eher einder Goswino dem ersten Herrn zu Valckenburg von und ums jahr 1119. Alten Scheffen Siegel Sittard wie auch das heutige Wapffen seindt acht schwartzen Slangenköpff in gelben Feldt mit dieser Umschrift: SCABINORUM VILLAE DAE SITTART.'

⁷⁸ Zie o.a.: W. Heß, *Zoll, Markt und Münze im 11. Jahrhundert*, in: *Historische Forschungen für Walter Schlesinger*, onder red. van H. Beumann, Köln - Wien 1974, 171-193, inz. 184; M. van Rey, *Einführung in die rheinische Münzgeschichte* (Beiträge zur Geschichte der Stadt Mönchen-

gladbach 17), *Mönchengladbach* 1983, 57-58, 174-177.

⁷⁹ Vgl. o.a.: Fr. Hardt-Friederichs, *Markt, Münze und Zoll im ostfränkischen Reich bis zum Ende der Ottonen*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 116 (1980) 1-31, inz. 21-31 ('Liste der Markt-, Münz- und Zoll-Orte'); B. Kluge, *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier (ca. 900 bis 1125)* (Röm.-Germ. Zentralmuseum, Monographien 29), Sigmaringen 1991, 97-115; *Die Zeit der Staufer*, IV, Stuttgart 1977, kaart 14 ('Münzstätten der Stauferzeit'); Van Uytven, *Stadsgeschiedenis* (noot 16), 190-192 (kaarten 1-3); Van Rey, *Einführung* (noot 78), 82-102, 126-138.

jonger uit 1209, kooplieden tegen uit Hoei, Dinant, Luik en Maastricht, uit Duisburg, Neuss, Deutz, Keulen, Bonn en Siegburg,⁸⁰ maar geen uit Sittard.

Deze plaats had, kortom, al vóór 1243 wereldlijke en kerkelijke centrumfuncties, hetgeen ook in haar uiterlijk weerspiegeld werd (burcht, kerk), maar van een echte prestedelijke ontwikkeling ontbreekt vooralsnog elk spoor. Daarvoor was waarschijnlijk ook het wereldlijk en kerkelijk verzorgingsgebied van deze centrale plaats (het *dominium* Sittard, overeenkomend met de parochie in ruime zin) te klein. In dit verband mag bovendien de vraag worden opgeworpen, of de oost-west-route die bij Sittard de Geleenbeek kruiste, werkelijk al in een vroeg stadium de handelsroute was waarvoor hij door sommigen wordt gehouden.

De inhoud van het privilege

De oorkonde is, zoals wij al eerder zagen, uitgevaardigd door Walram II van Monschau en zijn moeder Elisabeth en medebezegeld door hertog Hendrik IV van Limburg. Dit is geschied overeenkomstig de zegelaankondiging in de tekst. Wanneer Walram II van Monschau geboren is, staat niet vast. Zijn geboortedatum is niet overgeleverd, evenmin als de huwelijksdatum van zijn ouders. In de literatuur wordt dit huwelijk wel gedateerd vóór 1218 en Walrams geboorte rond 1225,⁸¹ maar dit zijn beredeneerde data waarvoor geen rechtstreeks bewijs bestaat. Zeker is dat Walram in 1243, ten tijde van de stadsrechtverlening aan Sittard, nog heel jong was. Nadat zijn vader Walram I in het voorjaar van 1242 in een gevecht was gesneuveld, maakte zijn moeder spoedig een einde aan een geschil over zekere goederen te Warsage (bij Visé) dat tussen haar man en ridder Arnold van Warsage had bestaan. Op 22 juli van dat jaar vaardigde zij een oorkonde uit waarin zij afstand deed van de aanspraken van haar man. Zij vermeldde daarbij uitdrukkelijk, dat dit gebeurde met toestemming van haar zoon Walram (*de assensu filii nostri Walerami*).⁸² Van belang is nu, dat Walram zijn toestemming in deze kwestie acht jaar later, in 1250 of 1251, nog eens in een eigen oorkonde heeft bevestigd. Hij deed zulks omdat hij toen meerderjarig was (*cum ad presens legitime sim etatis*).⁸³ Hieruit kan worden afgeleid, dat hij op 22 juli 1242 nog minderjarig was. Die minderjarigheid zal daarna nog enkele jaren hebben voortgeduurd, want tot in het voorjaar van 1246 heeft hij meestal alleen een passieve rol achter zijn moeder gespeeld en pas in januari 1249 treedt hij voor het eerst in een oorkonde geheel zelfstandig op, als getuige.⁸⁴

⁸⁰ Zie: R. Laufner, *Der älteste Koblenzer Zolltarif (Mitte 11. Jahrhundert)*, in: *Landeskundliche Vierteljahrsblätter* 10 (1964) 101-107, inz. 106-107 (editie; het tarief is geen falsum); H. Beyer e.a., *Urkundenbuch zur Geschichte der ... mittelhheinischen Territorien, II, Coblenz 1865*, nr. 242 (13 juni 1209).

⁸¹ Zie bijv.: A. Buchet, *Les origines limbourgeoises de Montjoie en Eifel*, in: *Bulletin de la Société Vervétoise d'Archéologie et d'Histoire*

55), *Dison 1968*, 144-145, 147

⁸² Ruwet, *Cartulaire* (noot 29) 77.

⁸³ Ruwet, *Cartulaire* (noot 29) 106 (tussen 26 maart 1250 en 15 april 1251).

⁸⁴ NRUB II, nr. 272 (1242); Bormans/Sch. I, nr. 401 (9 nov. 1245); *ibidem*, nr. 405 (1 dec. 1245); W. Günther, *Codex diplomaticus rheno-mosellanus, II, Coblenz 1823*, nr. 112 (11 jan. 1246); Ernst nr. 179 (18 mei 1246); NRUB II, nr. 342 (jan. 1248, lees 1249).

Het is in dit licht merkwaardig, dat Walram al in 1243 het stadsrechtprivilege van Sittard mee uitvaardigde en bezegelde. Was hij in 1243 niet eenvoudig te jong om een dergelijke oorkonde te kunnen uitvaardigen? En had hij op deze jeugdige leeftijd wel een eigen zegel? Hadden immers ook zijn vader Walram en zijn oom, de latere hertog Hendrik IV van Limburg, niet in 1214 bij de bezegeling van een oorkonde verstek moeten laten gaan omdat zij op dat moment in verband met hun jeugdige leeftijd (*pro nimia iuventute sua*) nog geen eigen zegel hadden gehad?⁸⁵

Wij kunnen hier de bekende Belgische rechtshistoricus Ph. Godding citeren, die erop wees dat het vraagstuk van de minderjarigheid in het oude recht zeer ingewikkeld is: 'Le problème de l'incapacité des enfants et des jeunes gens est très complexe.'⁸⁶ Er was in de middeleeuwen geen algemene meerderjarigheidsgrens. Deze verschilde naar tijd en streek, waarbij voor jongens de grens bijvoorbeeld kon liggen bij 12, 14, 15 of 16 jaar. Bovendien betekende minderjarigheid voor het gerecht nog niet algemene handelingsonbekwaamheid en waren de bevoegdheden die een jeugdig persoon had, ook zeer sterk afhankelijk van zijn concrete levenssituatie (de positie van de vaderloze wees was anders dan die van de zoon die nog bij zijn vader in de kost was).

In het onderhavige geval kunnen wij uitgaan van een wettelijke meerderjarigheidsgrens van vijftien jaar. Een oorkonde uit 1269 laat zien, dat Walram van Valkenburg en Monschau, de indirecte rechtsopvolger van Walram II als heer van Monschau, destijds met het bereiken van zijn zestiende levensjaar de wettelijke meerderjarigheid had bereikt.⁸⁷ Walram II van Monschau moet bij de verlening van stadsrecht aan Sittard jonger zijn geweest. Als vaderloze wees had hij echter ondanks zijn minderjarigheid bepaalde bevoegdheden. Hij kon waarschijnlijk al zonder toestemming van zijn voogd overeenkomsten sluiten, zolang die maar geen duidelijke verslechtering van zijn positie inhielden.⁸⁸

Verder kan hij al in 1243 de beschikking over een eigen zegel (en tegenzegel) hebben gehad. Het al dan niet bezitten van een zegel was als zodanig eerder een praktische dan een juridische kwestie. Bepalend was de vraag, of iemand in het dagelijks leven regelmatig een zegel nodig had. Bij minderjarigen die bij hun vader inwoonden, zoals Walrams vader en oom in 1214, was dat niet het geval en in die zin waren zij er te jong voor. Voor Walram zelf, als vaderloze wees, lag dit duidelijk anders. Bovendien is niet uit te sluiten, dat hij sinds 1242 de beschikking had over het zegel van zijn overleden vader. Vererving en de voortgezette gebruikmaking van

⁸⁵ C. Wampach, *Urkunden- und Quellenbuch zur Geschichte der altluxemburgischen Territorien*, II, Luxemburg 1938, nr. 73 (mei 1214).

⁸⁶ Ph. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle* (Ac. Roy. de Belgique, *Mém. de la Cl. des Lettres*, Coll. in-4°, 2e série, XIV/1), Bruxelles 1987, 71-77 (citaat: 71), ook voor het volgende. Zie voorts o.a.: G. Buchda, *Kinder und Jugendliche im deutschen Recht*, in: *L'Enfant*, II (Recueils de la Société Jean Bodin 36), Bruxelles 1976, 380-415; D. Schwab, *Kind*, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechts-*

geschichte, II, Berlin 1978, 717-725; W. Ogris, *Mündigkeit*, in: *Handwörterbuch (als voor)*, III, Berlin 1984, 738-742.

⁸⁷ Ernst, nr. 326/65 (blz. 440-441): *confessus sit se ad aetatem discretionis legitimam pervenisse et jam sedecim aetatis suae annum attignisse. De oorkonde betreft rechten van de heer van Monschau te Arrancy en Marville.*

⁸⁸ Vgl. Godding, *droit privé* (noot 86), 73: '*sans son mambour, le mineur peut améliorer sa situation, non l'empirer*'

zegels kwamen zeer regelmatig voor, met name in gevallen waarbij naam en titel van vader en zoon gelijk waren, zoals hier.⁸⁹

Wij mogen verder niet uit het oog verliezen, dat Walram de Sittardse oorkonde samen met zijn moeder heeft uitgevaardigd en dat deze door zijn oom is mede-bezegeld. Over de instemming van de verantwoordelijke verwanten kon dus niet de minste twijfel bestaan.

Tot slot zij erop gewezen, dat Walram ook op 11 januari 1246 samen met zijn moeder, en nu bovendien met zijn zus Berta, een oorkonde heeft uitgevaardigd en bezegeld.⁹⁰ Deze oorkonde dateert eveneens van vóór het eerste zelfstandige optreden en de aantoonbare meerderjarigheid van Walram. De Sittardse stadsrechtorkonde is dus in dezen geen uniek geval.

Walrams oom hertog Hendrik IV van Limburg heeft behalve de stadsrechtorkonde ook enkele andere oorkonden van zijn moeder Elisabeth medebezegeld. Te noemen zijn met name een oorkonde uit 1242, waarin zij voor het zieleheil van haar man en met toestemming van haar kinderen allodiaal goed te Stotzheim (bij Euskirchen) aan het naburige klooster Schweinheim schenkt, en de genoemde oorkonde van 11 januari 1246, waarin zij en haar beide kinderen met de de Keulse aartsbisschop Koenraad van Hochstaden tot een vergelijk over afstand van Berta's huwelijksgoed in ruil voor een zekere schadeloosstelling komen. Deze laatste oorkonde is ook bezegeld door Hendriks zoon Adolf.⁹¹ Hendrik heeft waarschijnlijk als naaste volwassen mannelijke verwant een zekere voogdij ('Geschlechtsvormundschaft'⁹²) over de weduwe Elisabeth uitgeoefend. Hij werd ingeschakeld als het bezit van de familie in het geding was. Door zijn medebezegeling gaf hij zijn instemming met haar handelen te kennen en stelde hij zich, in 1246 samen met zijn zoon, voor haar garant. In dat licht is ook de medebezegeling van de Sittardse stadsrechtorkonde te beschouwen. De oorkonde noemt twaalf getuigen bij hun naam. Daarvan kunnen er vooralsnog drie niet worden geïdentificeerd.⁹³ Van de overigen⁹⁴ zijn de eerste drie (Frederik

⁸⁹ Vgl. Ewald, *Siegelkunde* (noot 32), 111-112. Walram I van Monschau had, gezien de familietraditie in het huis Limburg (zie boven), zeer waarschijnlijk een ruiterzegel en zegel met leeuw als tegenzegel. Het bewijs hiervoor ontbreekt echter. Er is bij mijn weten geen afdruk van enig zegel van hem overgeleverd. Enkele bezegelde oorkonden die soms aan hem worden toegeschreven (HSAD, *Herzogtum Jülich, Urkunden* 3 en 4, d. d. 19 en 20 febr. 1238, vgl. NRUB II, nrs. 224 en 225), zijn in feite (mede-)uitgevaardigd en bezegeld door zijn neef Walram van Limburg, de latere hertog Walram IV van Limburg (1247-1279/1280).

⁹⁰ Günther, *Codex* (als noot 84), nr. 112.

⁹¹ NRUB II, nr. 272 (1242); Günther, (vorige noot).

⁹² Zie: Godding, *droit privé* (noot 86), 78; vgl. (voor de term): E. Ennen, *Frauen in der mittelalterlichen Stadt*, in: *RhVjbl* 55 (1991), 21-31, inz. 22-23.

⁹³ *Philippus de Vos, Gozuinus de Wic, Gozwinus.*

Het is de vraag of de tekst hier helemaal correct is overgeleverd.

⁹⁴ Vermeldingen in de bronnen (selectief overzicht): A. Heer Frederik van Schleiden: REK III, nr. 710 (1230); NRUB II, nr. 272 (1242); Bormans/Sch. nr. 405 (1 dec. 1245); Günther, *Codex* (noot 84), nr. 112 (11 jan. 1246); NRUB II, nr. 310 (21 jan. 1246); B. Gozewijn van Born: vgl. A.M.P.P. Janssen, *De eerste heren van Born*, in: *Castrum* (noot 52), 5-24 (18-24: bronnenoverzicht); C. Arnold van Stein: Bormans/Sch. nr. 251 (14 maart 1234); *ibidem*, nr. 386 (30 maart 1245); Ernst nr. 11 (aug. 1250); D. Werner van Weisweiler: REK nr. 806 (4 mei 1234); NRUB II, nr. 224 (lees: 19 febr. 1238); *ibidem*, nr. 225 (lees: 20 febr. 1238); I. Joester, *Urkundenbuch der Abtei Steinfeld* (PGRhG 60), Köln - Bonn 1976, nr. 68 (12 sept. 1238); E. Alard van Haasdal: NRUB II, nr. 70 (1217); *ibidem*, nr. 172 (1 dec. 1231); Ernst nr. 6 (nov. 1237); *ibidem*, nr. 7 (9 mei 1242); *ibidem*, nr. 9 (lees: febr. 1245); Ruwet, *Cartulaire* (noot

van Schleiden, Gozewijn van Born en Arnold van Stein) edellieden (*nobiles*), de anderen behoren tot de minder aanzienlijke stand van de ministerialen of dienstlieden. Vrijwel allemaal worden zij in de bronnen als ridder (*miles*) vermeld. De getuigen lijken wat betreft hun geografische herkomst in twee groepen te kunnen worden verdeeld. Enerzijds zijn er figuren uit de naaste omgeving van Sittard, die waarschijnlijk precies om die reden als getuigen optreden (Gozewijn van Born, Arnold van Stein, Alard van Haasdal, Dirk en Nicolaas Krumvoit, Arnold van Oirsbeek; wellicht ook de drie niet geïdentificeerden). Daar staan de lieden tegenover die van elders afkomstig zijn en die tot het gevolg van de heer van Monschau en zijn moeder of tot dat van de hertog van Limburg lijken te behoren (heer Frederik van Schleiden, Werner van Weisweiler en Udo Mor, drost van het land van Rode). Vertegenwoordigers van de lokale bevolking ontbreken in deze getuigenlijst. Weliswaar is de suggestie van G. Venner aannemelijk, dat Nicolaas Krumvoit identiek zal zijn met de in 1242 in een andere oorkonde naast Dirk Krumvoit vermelde 'Nicolaas, ridder van Sittard' (*miles de Sittert*),⁹⁵ maar dat maakt van de Krumvoits nog geen vertegenwoordigers van de burgerij. De eenzijdigheid van de getuigenlijst (edelen en ministerialen uit het gevolg van de oorkonders en uit de omgeving van de stad) illustreert, dat wij hier formeel niet met een tweezijdige overeenkomst tussen gelijkwaardige partijen te maken hebben, maar met een van hogerhand verleend privilege. Op enig feitelijk overleg duidt intussen wel de zinsnede, dat de concessies aan de inwoners hebben plaatsgevonden door tussenkomst (*mediante*) van Walrams moeder en enkele getrouwen.

De datering van de oorkonde (in het jaar 1243, in de maand april) vormt in zekere mate een probleem. In deze periode verbreidde zich in onze contreien een nieuw dateringsgebruik, de zogeheten Paasstijl. Dit houdt in, dat men het nieuwe jaar liet beginnen met Pasen, en wel bepaaldelijk met Goede Vrijdag of Paaszaterdag. Deze jaarstijl is in het begin van de dertiende eeuw in de kanselarij van de aartsbisschoppen van Keulen ingevoerd en in 1230 in de bisschoppelijke kanselarij te Luik. Waarschijnlijk is hij daarvandaan spoedig doorgedrongen naar de rest van het bisdom, bijvoorbeeld naar Maastricht en het klooster Val-Dieu.⁹⁶ De zoon van hertog Hendrik IV van Limburg, Walram van Limburg, heeft al in 1238 volgens deze stijl gedateerd en voor Walram II van Monschau en zijn moeder en zuster is het gebruik van deze jaarstijl in 1246 aantoonbaar.⁹⁷ Wij moeten er daarom van

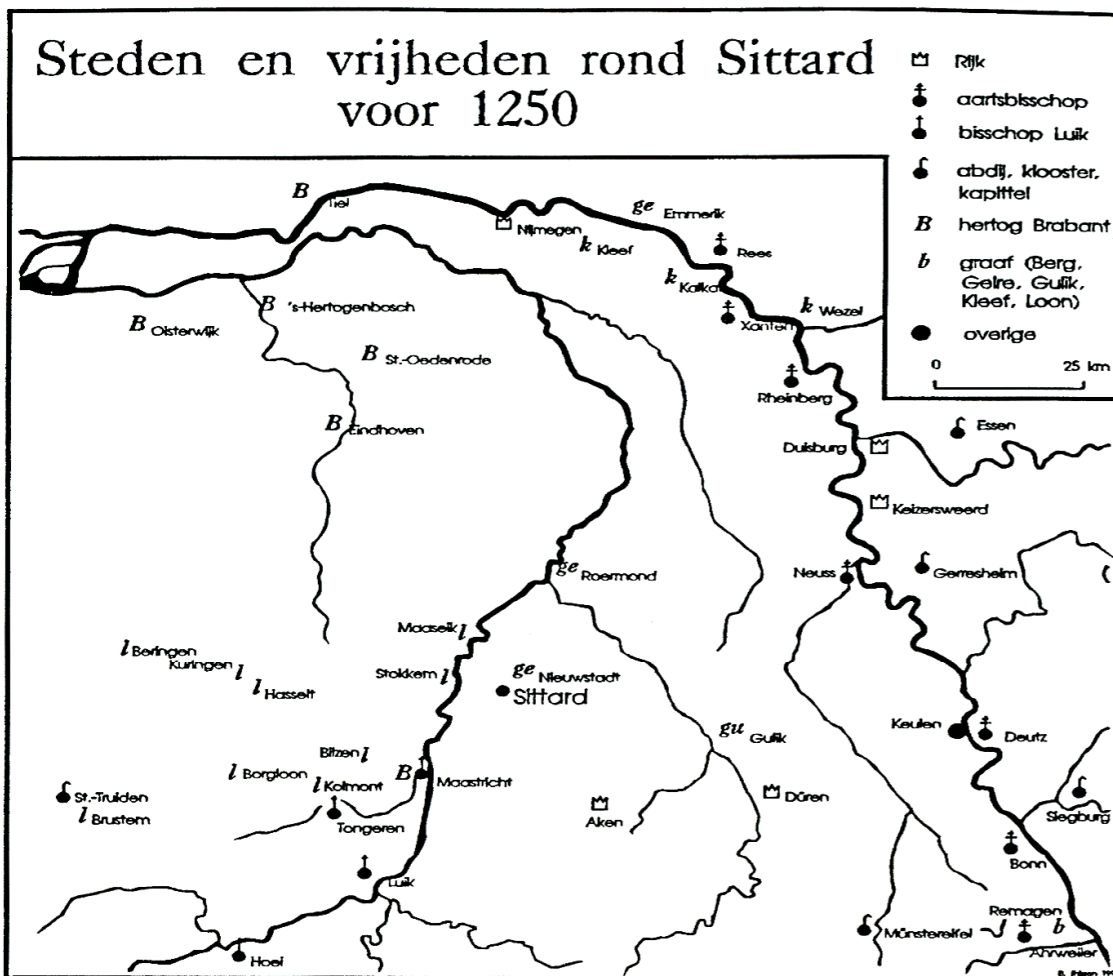
29), nrs. 110-113 (1253/54); F. Udo (Mor), drost van 's-Hertogenrade: NRUB II, nr. 87 (1 aug. 1220); E. Meuthen, *Aachener Urkunden 1101-1250* (PGRhG 58), Bonn 1972, nr. 191 (2 febr. 1231); Ernst nr. 161 (1242); NRUB II, nr. 290 (lees: maart 1245); Ernst nr. 231 (1273); G-H. Dirk en Nicolaas Krumvoit: Joester, als voor, nr. 74 (15 juli 1242), vgl. G. Venner, *Nieuw licht op de stadswording van Nieuwstadt*, in: *Mg* 103 (1984) 145-150; I. Arnold van Oirsbeek: NRUB II, nr. 110 (2 maart 1223).

⁹⁵ Zie Venner, *Nieuw licht* (noot 94, G-H); bij Sittard lag in latere tijd als ridderleen van de Gulikse mankamer Born het 'Krumpfuessleen',

vgl. Lauwers, *MLS* 7, 73-74.

⁹⁶ Zie: E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Brussel 1991 (herdr. v. 1960), 55-58; P. Doppler, *Bijdrage tot de geschiedenis der tijdrekenkunde te Maastricht in de Middeleeuwen*, in: *PSHAL* 42 (1906) 211-230, inz. 222; Ruwet, *Cartulaire* (noot 29), XXVII-XXVIII.

⁹⁷ Zie voor Walram van Limburg diens oorkonden, vermeld in noot 89 en vgl. W.-R. Schleidgen, Th. J. Lacomblet. *Urkundenbuch Nachweis der Überlieferung* (Veröff. d. staatl. Archive d. Landes Nordrhein-Westfalen C 10), Siegburg 1981, 55; voor Walram van Monschau c.s.: Günther,

uitgaan dat het Sittardse stadsrechtprivilege eveneens volgens de ‘nieuwe stijl’ is gedateerd. De oorkonde is dan uitgevaardigd ofwel in ons jaar 1243, tussen 10 april (Goede Vrijdag) en 30 april, ofwel in ons jaar 1244, op 1 of 2 april. Daar de kans op uitvaardiging in 1243 het grootst is, wordt dit jaar hier als het jaar van de stadsrechtverlening aangehouden.

Onder de heren van steden en vrijheden in de wijde omgeving van Sittard was de heer van Monschau een laatkomer (vgl. kaart).⁹⁸ De bisschop van Luik had al in de elfde eeuw een als stedelijk vrijheidsprivilege te beschouwen oorkonde uitgevaardigd, namelijk voor Hoei in 1066.⁹⁹ Uit de twaalfde eeuw zijn koninklijke en keizerlijke privileges voor met name Duisburg, Keizersweerd, Aken en Keulen overgeleverd, die echter merendeels geen echte stadsrechtprivileges zijn.¹⁰⁰ Of de

Codex (noot 84), nr. 112 (11 jan. 1246, in plaats van 1245, vgl. blz. 210 n. 2).

⁹⁸ De kaart toont de plaatsen waarvoor een privilege is overgeleverd en daarnaast plaatsen waarvoor een stedelijke ontwikkeling als vaststaand mag worden aangenomen, vooral op grond van de vermelding als ‘stad’ (oppidum, civitas) in de eigentijdse bronnen. De minder zekere gevallen zijn buiten beschouwing gelaten. Een volledig overzicht van de archivalische vindplaatsen en

edities kan hier niet worden gegeven, vgl. echter (voor een deel van het gebied): K. Flink (m.m.v. B. Thissen en met bijdrage van W.R. Schleidgen), *Klevische Städteprivilegien 1241-1609* (Klever Archiv 8), Kleve 1989, 28-35, en daarnaast de verwijzingen in de volgende noten.

⁹⁹ A. Joris, *Huy et sa charte de franchise. 1066*, Bruxelles 1966, 37-48.

¹⁰⁰ Zie: B. Diestelkamp, *Staufische Privilegien für Städte am Niederrhein*, in: *Königtum und*

bisschop van Luik in de jaren 1196-1200 een stadsrechtprivilege aan de stad Luik heeft gegeven, zoals een bevestigingsoorkonde uit 1208 suggereert, is niet helemaal zeker. In het geval van 's-Hertogenbosch, dat aan het eind van de twaalfde eeuw door de hertog van Brabant is gesticht, is de datering van het stadsrechtprivilege in de vorm waarin het is overgeleverd onzeker (1185, 1195 of 1230?).¹⁰¹ De graaf van Loon heeft al opmerkelijk vroeg vrijheidscharters verleend aan Kolmont en Brustem (1170 en 1175). Deze mogen - anders dan in de literatuur vaak gebeurt - niet als stadsrechtprivileges worden gezien.¹⁰² De abten van abdijen en kloosters en de proosten van kapittels hebben de steden die zich hier in een vaak langdurig groei-proces ontwikkelden, (met name Sint-Truiden, Siegburg, Gerresheim en Essen) geen stadsrechtprivileges verleend. In zekere zin past ook Münstereifel, als oude markt van de abdij Prüm, in deze reeks, al heeft hier de abt in een oorkonde uit 1197 de geldende rechtsverhoudingen vastgelegd.¹⁰³ Een ander voorbeeld van een gegroeide stad is het Keulse Neuss, waarvoor uit de twaalfde eeuw geen privilege is overgeleverd, maar waarvoor wel al in 1190 de aanduiding *oppidum* wordt gebruikt en dat in de dertiende eeuw moederstad is geworden voor diverse andere Keulse steden (Rees en Xanten in 1228, Rheinberg in 1233).¹⁰⁴

In de dertiende eeuw privilegeerde de aartsbisschop van Keulen behalve de genoemde steden ook nog Deutz (1230), Bonn (1244) en Ahrweiler (1248).¹⁰⁵ In vergelijking daarmee was de bisschop van Luik, die geen enkele nieuwe stad stichtte, passief.¹⁰⁶ Koninklijke stadsrechtprivileges zijn overgeleverd voor o.a.

Reichsgewalt am Niederrhein, onder red. van K. Flink en W. Janssen (Klever Archiv 4), Kleve 1983, 103-144.

¹⁰¹ Over Luik laatstelijk: J.-L. Kupper, *Le village était devenu une cité*, in: *Histoire de Liège*, onder red. van J. Stiennon, Toulouse 1991, 33-73, inz. 47-48 (de bisschop zou in 1196-1200 oudere gewoontes, vrijheden en rechten hebben bevestigd) en 307 (verwijzing naar artikel van G. Despy); over 's-Hertogenbosch: W. Steurs, *Les phénomènes urbains dans le Brabant septentrional jusqu'aux environs de 1300*, in: *Villes et campagnes au Moyen Age. Mélanges Georges Despy*, onder red. van J.-M. Duvosquel en A. Dierkens, Liège 1991, 643-651, inz. 645-646.

¹⁰² J. Gessler, *De Keure van Colmont (1170)*, in: *Verslagen en mededelingen van de Kon. Vlaamse Akademie (1925)* 13-19; idem, *La charte de Brusthem (1175). Edition critique et traduction*, in: *Bulletin de l'Institut Archéologique Liégeois* 49 (1924) 77-94, vgl. A. Hansay, in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 5 (1926) 523-529; vgl. J. Baerten, *Het graafschap Loon (11de - 14de eeuw)* (MM 9), Assen 1969, 120-131 en J. Gerits, *Historische steden in Limburg*, z. pl. 1989, 12-13.

¹⁰³ Vgl. voor Sint-Truiden J.L. Charles, *La ville de Saint-Trond au moyen âge. Des origines à la fin du XIVe siècle* (Bibl. Fac. de Philos. et Lettres de

l'Un. de Liège 173), Paris, inz. 135-142 en laatstelijk: Gerits, *Historische steden (vorige noot)*, 203-221 (m. lit.); voor Siegburg, Gerresheim en Münstereifel: K. Flink, *Köln und das Reich und die Stadtentwicklung im nördlichen Rheinland (1100-1250)*, in: *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 120 (1984) 155-193, inz. 163-166; voorts E. Wisplinghoff, *Untersuchungen zur frühen Geschichte von Stift und Stadt Essen*, in: *Beiträge zur Geschichte von Stadt und Stift Essen* 103 (1989/90) 53-67.

¹⁰⁴ NRUB I, 524 (25 maart 1190); zie voorts Ennen, *Rheinisches Städtewesen* (noot 19), 8, 11-12.

¹⁰⁵ Vgl. E. Ennen, *Stadterhebungs- und Stadtgründungspolitik der Kölner Erzbischöfe. Eine Skizze*, in: *Festschrift für Berent Schwineköper*, onder red. van H. Maurer en H. Patze, Sigmaringen 1982, 337-353; K. Flink, *Die rheinischen Städte des Erzstifts Köln und ihre Privilegien*, in: *Kurköln. Land unter dem Krummstab* (Veröff. d. staatl. Archive d. Landes Nordrhein-Westfalen C 22), Kevelaer 1985, 145-163.

¹⁰⁶ Een moderne samenvattende studie ontbreekt; vgl. vooralsnog J. Lejeune, *Liège et son pays (XIIIe - XIVe siècles)* (Bibl. de la Fac. de Phil. et Lettres de l'Université de Liège, fasc. 112), Liège 1948, 255-279 alsmede de oorkonden- en

Aken (1215), Nijmegen (1230) en Duisburg (1248).¹⁰⁷ De graaf van Loon verleende privileges aan een hele reeks vrijheden en stadjes: Beringen (1211), Hasselt (voor 1232), Kuringen (1240) en Stokkem (1245).¹⁰⁸ Verder noordelijk deed de hertog van Brabant hetzelfde met Oisterwijk (ca. 1210/1230), Sint-Oedenrode (1232) en Eindhoven (1232).¹⁰⁹ In beide gevallen wordt overigens in de literatuur rekening gehouden met nog méér, niet goed gedocumenteerde privilege-verleningen. Dat geldt ook voor de graaf van Gelre, van wie in de hier besproken regio slechts stadsrechtprivileges voor Emmerik (vanaf 1233) zijn overgeleverd.¹¹⁰ Met name de overlevering van Gelderse privileges in het voor ons belangrijke gebied van het latere Overkwartier is slecht.¹¹¹ Als gevolg daarvan bestaan hier dateringsproblemen rond diverse steden, vooral de stad Geldern.¹¹² Tevens is onduidelijk, hoe wij ons de niet overgeleverde privileges van de hier al vóór 1250 vermelde *oppida* Roermond (1224) en Nieuwstadt (1242) hebben voor te stellen: gelijkend op het stadsrechtprivilege van Zutphen (ca. 1190-1196), dat in Gelre de moederstad van zeer veel steden was, overeenkomend met het daarvan enigszins afwijkende Harderwijkse privilege (1231), dat volgens een recente hypothese mogelijk naar een Roermonds voorbeeld is vervaardigd, of geheel eigensoortig?¹¹³ Het oudste stadsrechtprivilege van de graven van Kleef (1241) was bestemd voor Wezel, waar echter met bestaand markt- en koopmansrecht rekening moest worden gehouden; de eerste volledig eigen privileges waren bestemd voor Kleef (1242) en Kalkar (voorbereid sinds

regestenedities voor de afzonderlijke bisschoppen (als laatste verscheen: F. Lecomte, Regestes des Actes de Jean d'Eppe prince-évêque de Liège 1229-1238, Bruxelles 1991).

¹⁰⁷ Zie Diestelkamp, *Staufische Privilegien* (noot 100), *passim*, ook voor koninklijke privileges voor andere steden. Van een privilege voor Düren uit 1226 is alleen een oud regest over: A. Schoop, *Quellen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte der rhein. Städte. Jülichische Städte, I. Düren* (PGRhG 29), Bonn 1920, 58nr. 1. Het was mogelijk méér dan alleen een tolprivilege, waarvoor het doorgaans wordt gehouden.

¹⁰⁸ Vgl. de algemene literatuur, vermeld in noot 102.

¹⁰⁹ W. Steurs, *La région entre Dommel et Peel (Brabant septentrional). Peuplement rural, géographie politique et création de villes, 1200-1400 environ*, in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 60 (1982) 791-808; vgl. *idem*, *Les franchises du duché de Brabant au Moyen Age. Catalogue alphabétique et chronologie provisoire* (Bull. Comm. Roy. des anciennes lois et ordonnances de Belgique 25), Bruxelles 1973, 139-295; *idem*, *phénomènes urbains* (noot 101).

¹¹⁰ Vgl. K. Flink, *Der Anteil der Stifter an der Stadtentstehung am Niederrhein, insbesondere in Emmerich*, in: *Stift und Stadt am Niederrhein*,

onder red. van E. Meuthen (Klever Archiv 5), Kleve 1984, 55-83.

¹¹¹ Daarover laatstelijk: G.H.A. Venner, *De overlevering van de privileges van Roermond*, in: *Ten Werentliken Rechte. Opstellen over Limburgse Rechtsgeschiedenis*, Maastricht 1990, 115-138, inz. 117-118.

¹¹² T. Diederich, *Städtische Siegelführung im Mittelalter*, in: *Grundherrschaft und Stadtentstehung am Niederrhein*, onder red. van K. Flink en W. Janssen (Klever Archiv 9), Kleve 1989, 79-98, inz. 89-90 (stadswording 1225-1228; versus K. Flink: kort voor 1261).

¹¹³ Editie en bespreking van de Zutphense oorkonde: E. Harenberg, *Zutphens oudste stadsbrief*, in: *Geschiedenis van Zutphen*, onder red. v. W. Th. M. Frijhoff e. a., Zutphen 1989, 18-34; dezelfde, *Twee dertiende eeuwse beoorkondingen opnieuw bekeken*, in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 78 (1987) 13-33, inz. 25-26, vermoedt verwantschap van het (door hem op blz. 32 uitgegeven) Harderwijkse met een Roermonds stadsrechtprivilege; vgl. over dit probleem ook al: K.J.Th. Janssen de Limpens, *Rechtsbronnen van het Gelders Overkwartier van Roermond* (Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, derde reeks 20), Utrecht 1965, XXIV.

1230, verleend in de periode 1242-1250, maar niet overgeleverd).¹¹⁴ Later dan de heer van Monschau is alleen de hertog van Limburg ten tonele verschenen. Hij gaf in 1245 in zijn hoedanigheid van graaf van Berg een privilege aan Remagen.¹¹⁵ De heer van Monschau was overigens dankzij zijn privilege voor Sittard wél de eerste stadsheer binnen het onderzochte gebied die niet tenminste de grafelijke waardigheid bezat. Mogelijk heeft hier zijn hertogelijke afkomst, die ook in de medebezegeling van de oorkonde door zijn oom, hertog Hendrik IV van Limburg, tot uiting kwam, een rol gespeeld.

In de Sittardse stadsrechoorkonde kan een aantal verschillende artikelen worden onderscheiden. Martin Jansen maakte een indeling in zeventien artikelen, in de nieuwe editie zijn het er twintig. Deze oorkonde behoort daarmee tot de langere stadsrechtprivileges. De koning, de aartsbisschop van Keulen (althans in het noordelijk deel van Keurkeulen), de hertog van Brabant en de graaf van Loon vaardigden in de dertiende eeuw doorgaans beknopte privileges uit, waarbij zij de weinige inhoudelijke bepalingen vergezeld deden gaan van een verwijzing naar een moederstad wier recht als voorbeeld moest dienen (resp. Aken, Neuss, 's-Hertogenbosch en Luik). Ook het Gelderse privilege voor Harderwijk, dat wellicht overeenkwam met een Roermonds privilege en waarin wordt verwezen naar Zutphen, hoort hier bij. Bij de uitvoeriger stadsrechoorkonden moet onderscheid worden gemaakt tussen rechtsbevestigingen en verleningen van nieuw recht. Een duidelijk voorbeeld van de eerste categorie vormt het stadsrecht van Maastricht uit 1220, dat geen door de stadsheer (of in dit geval: de beide stadsheren) opgestelde en verleende voorrechten biedt, maar een optekening, vermoedelijk door vertegenwoordigers van de stad, van reeds geldend recht dat achteraf bekrachtigd wordt.¹¹⁶ Ook bij de stadsrechoorkonden van bepaalde andere steden, bijvoorbeeld Luik (1196-1200/1208) en 's-Hertogenbosch (1185/1230), lijkt het accent eerder te liggen op rechtsbevestiging dan op rechtsverlening. Kenmerkend is een relatief grote aandacht voor familie- en erfrecht en voor concrete zaken als de hoogte van boeten en marktprijzen. Voorbeelden van de tweede categorie zijn de uitvoerige privilegeverleningen die zijn uitgevaardigd door de graaf van Gelre voor Zutphen (1190/96) en Emmerik (1233) en door de graaf van Kleef (en zijn zoon) voor Kleef (en Kalkar) (1242, resp. 1242-1250). Hierin heeft de heer als het ware naar eigen inzicht gestalte gegeven aan het recht van de stad.

Het Sittardse privilege biedt na het inleidende protocol de mededeling, dat Walram en zijn moeder aan hun *villa* Sittard tot grotere welwillendheid van degenen die aldaar wonen een nader te omschrijven vrijheid geven. Er volgt dan een reeks van (in de nieuwe telling) vijftien artikelen, waarna de opsomming wordt onderbroken, om na een korte verbindende passage te worden voortgezet met nog eens vijf artikelen. Deze duidelijke tweeledigheid heeft destijds bij Hermesdorf de vraag doen rijzen, of wij bij dit privilege wellicht met een compilatie te maken hebben. Het

¹¹⁴ Zie: Flink, *Klevische Städteprivilegien* (noot 98), 38-43; M. Pohl, *Wesel im Hohen Mittelalter*, in: *Geschichte der Stadt Wesel*, hrsg. v. J. Prieur, I, Düsseldorf 1991, 77-109, inz. 95

¹¹⁵ NRUB II, 290 (lees: maart 1245); vgl. K. Flink, *Fiskus und civitas libera. Herrschaft und*

Gemeinde in Remagen vom 12.-14. Jahrhundert, in: AHVN 176 (1984) 20-40, inz. 34.

¹¹⁶ R. Feenstra, *Het stadrecht van Maastricht van 1220*, in: *Verslagen en Mededelingen van de Vereniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsch Recht* 11/3 (1958) 519-534.

eerste deel zou de inhoud van een ouder handvest kunnen behelzen, dat hier bevestigd wordt, en het tweede deel een actuele toevoeging. In deze richting wijst naar mening van Hermesdorf het gegeven, dat in het verbindende tussenstuk wordt gesproken over het ‘bevestigen’ (*affirmare*) van de voorgaande bepalingen en over het ‘toevoegen’ (*adiungere*) van de volgende.¹¹⁷

Wie de tekst van de hele oorkonde, en met name het gedeelte dat de beide reeksen van artikelen verbindt, goed leest, zal ontdekken, dat de zaak anders ligt. De oorkonde begint met een opsomming van de vrijheden die aan de *villa* Sittard worden geschonken (art. 1-15). Dit wordt ook expliciet aangekondigd (*villam nostram ... tali ... libertate donari decrevimus*). Er staat hier slechts één artikel tussen (art. 8, betreffende de heervaat), dat op het eerste gezicht niet als verlening van een vrijheid kan worden opgevat. Aan het einde van deze eerste reeks wordt dan gesteld dat Walram met een eed heeft bekrachtigd, dat deze per decreet verordende vrijheden voor eeuwig moeten worden behouden (*hec ... decreta in perpetuum conservanda iuramento affirmavimus*). Dit is gebeurd door tussenkomst (*mediante*) van zijn moeder en een aantal getrouwen, in het belang van de vrijheid van de stad Sittard en ten gerieve van de burgers (*tum pro libertate urbis nostre Sittert, tum pro commoditate civium*). Vervolgens worden andere bepalingen aangekondigd, die ten nutte van de oorkonders en van het recht van de heerlijkheid in acht genomen zullen moeten worden (*ad nostre partis utilitatem et honoris iusticiam adiungi et servari volumus*).¹¹⁸ De daaropvolgende artikelen (art. 16-20) betreffen inderdaad rechten die de heer zich voorbehoudt en in twee gevallen (art. 17 en 18) bepalingen in het belang van de openbare orde.

De tweeledigheid van deze oorkonde berust dus op een logische tweedeling, geen historisch bepaalde, zoals Hermesdorf veronderstelde. Eerst worden vrijheden aan de *villa* gegeven, dan wordt bepaald aan welke zaken de heer vasthoudt. Dit was overigens al door Martin Jansen goed gezien.¹¹⁹

Waar komt deze merkwaardige tweeledige structuur vandaan? Oudere stadsrecht-oorkonden van de heren van Monschau of van de hertogen van Limburg die als voorbeeld hadden kunnen dienen waren er niet. Ook in het graafschap Bar (in Lotharingen, Noord-Frankrijk), waar Walrams moeder Elisabeth vandaan kwam, bestond geen traditie van stadsrechtverlening en de charters waarmee de graven van Bar bepaalde dorpen ‘bevrijdden’ en tot ‘franchises’ maakten vertonen nauwelijks overeenkomst met het Sittardse privilege.¹²⁰ Een parallel bieden daarentegen de latere Loonse oorkonden, te beginnen met die voor Beringen uit 1239. Beringen had al in 1211 een privilege ontvangen. Daarin was echter geen rekening gehouden met de rechten van de lokale grondheer, het klooster Corbie (bij Amiens, in Noord-Frankrijk). In oktober 1239 vaardigde graaf Arnold van Loon een nieuw privilege uit, waarin hij aan Beringen (opnieuw) hetzelfde recht en dezelfde vrijheid gaf als

¹¹⁷ Hermesdorf, *stadsrecht* (noot 23), *passim*.

¹¹⁸ Zie voor de betekenis van *justitia*: Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus* (als noot 54), s. v.

¹¹⁹ Jansen, *Vrijbrief 114*; zo ook Verheggen, *Sittard* (noot 23), 46; Simonis, *SHG* 20-21.

¹²⁰ Vgl. M. Grosdidier de Matons, *Catalogue des Actes des Comtes de Bar de 1022 à 1239*, Paris

1922; M. Parisse, *Actes des comtes de Bar*, I, Nancy 1972; J. Laplace, *Actes des comtes de Bar*, II, Nancy 1974 (daar m. n. nrs. 43, 44, 45, 66); vgl. H. Collin, *Réflexions sur la carte de répartition des chartes de franchises en Lorraine (XIIe-XIVe siècles)*, in: *La charte de Beaumont* (noot 22), 167-176, inz. 170-171, 173.

de stad Luik had, nu evenwel met expliciete uitzondering van de rechten van Corbie (*salvo jure per omnia ecclesiae Corbeiensis*). Het grootste deel van die tweede oorkonde is gewijd aan een opsomming van deze rechten.

Het geval Beringen is uitzonderlijk omdat hier een derde partij in het geding was. Maar ook in de volgende Loonse oorkonden wordt voorbehoud gemaakt en dan gebeurt dat in het belang van de graaf-zelf. Hasselt kreeg in mei 1232 een bevestiging van een niet overgeleverd charter, dat zoals gebruikelijk een verlening van hetzelfde recht en dezelfde vrijheid inhield als de stad Luik had. Hieraan werd nu een voorbehoud ten aanzien van de grafelijke molens, mouterijen, tollens en andere inkomstenbronnen toegevoegd (*salvis tamen mihi meisque posteris molendinis, cambis, theloneis et aliis meis redditibus*). Vergelijkbare bepalingen komt men ook in de oorkonden voor Kuringen (1240) en Stokkem (1246) tegen.

Er kan in dit verband verder worden gewezen op het stadsrechtprivilege van Bonn uit 1244. De aartsbisschop van Keulen behoudt zich hierin het gericht, de tol en een jaarlijkse herfstbede van 100 mark uitdrukkelijk voor. Andere oorkonden bieden meer terloopse voorbehoud-bepalingen. Zo bevat bijvoorbeeld het privilege voor het Brabantse Oisterwijk uit 1230 de bepaling, dat de inwoners van deze plaats dezelfde vrijheid als die van 's-Hertogenbosch krijgen, met uitzondering van tolvrijdom op de Rijn (*excepta aqua que nuncupatur Renum naves ascendendo et descendendo sine tollono*).¹²¹ En om bij het thema 'tol' te blijven: als de graaf van Gelre in 1231 aan Harderwijk dezelfde vrijheid geeft als de stad Zutphen heeft, is een van de bijzondere toevoegingen, dat de burgers van Harderwijk watertol moeten blijven betalen zoals zij dat vanouds hebben gedaan. Twee jaar later bepaalt dezelfde graaf in zijn stadsrechtsoorkonde voor Emmerik, dat de burgers van Emmerik géén tolvrijdom in zijn land zullen genieten, tenzij zij deze wellicht in de toekomst nog eens zullen verdienen (*nisi forte in posterum id ipsorum servicium mereatur*).

Het gaat te ver om te zeggen, dat de heer van Monschau in zijn Sittardse oorkonde een van deze voorbeelden heeft gekopiëerd. Daarvoor zijn de verschillen te groot. Maar duidelijk is, dat het expliciete voorbehoud van bepaalde rechten volstrekt niet uniek is. De genoemde voorbeelden laten zien, dat de stadsheren nauwkeurig afwogen, hoever zij in hun concessies aan de lokale gemeenschap wilden gaan. Hun stadsrechtprivileges waren geen blanco vrijbrieven of volledig starre standaardformulieren, maar maatwerk of tenminste confectie die op maat gemaakt werd. Het Sittardse privilege met zijn zo uitgesproken tweeledige structuur is hiervan een sprekend voorbeeld.

Dit privilege verleent in de eerste drie artikelen lastenverlichting, zowel aan degenen die in de *villa* geboren zijn, als aan degenen die zich hier later vestigen (*tam indigenas quam advenas*), namelijk een algehele ontheffing van schatting (art. 1), vrijdom van diensten, voorzover deze althans niet ten behoeve van de stad of het publieke belang noodzakelijk zijn, (art. 2) en ontheffing van de plicht wapens, karren en spannen ter beschikking te stellen en andere voerdiensten te bewijzen (art. 3).

¹²¹ De oorkonde als zodanig is verdacht, maar de hier geciteerde passage niet; vgl. W. Steurs, *Les campagnes du Brabant septentrional au moyen âge: la fondation de la ville neuve d'Oisterwijk*

par le duc Henri Ier (Centre belge d'histoire rurale 36), Louvain - Bruxelles 1974, 68-69 en H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I, 's-Gravenhage 1979, nr. 150.

Dergelijke lastenontheffingen komen in de regio in zeer veel stadsrecht- en vrijheids-oorkonden voor en staan ook daar vaak aan het begin van de reeks van verleende vrijheden. Het Loonse vrijheidsprivilege voor Brustem (1175) noemt de belastingonthefing zelfs met zoveel woorden de 'eerste en belangrijkste vrijheid' (*prima et precipue libertas*). De lastenonthefing wordt echter nergens zo uitvoerig geformuleerd als in het Sittardse privilege. Expliciete vermelding van de diensten komt verder alleen voor in Luik (1196-1200/1208) en in een Akens privilege (1215). Dit laatste geeft echter geen algehele ontheffing: de dienstplicht wordt beperkt tot opdrachten waarbij de burger nog dezelfde dag bij daglicht naar huis kan terugkeren. Het verplicht ter beschikking stellen van wapens en de voertuigen en de voerdiensten komen verder nergens ter sprake.

Soms houdt de heer in de andere privileges een slag om de arm, bijvoorbeeld de graaf van Gelre in het privilege voor Emmerik (1233). Hij wil geen 'onterechte schattingen' (*indebitas exactiones*) heffen 'buiten wil van de burgers' (*preter civium voluntatem*) en laat dus de beide mogelijkheden van terechte schatting en vrijwilligheid van de burgers open. In een latere overeenkomst met de elect (= gekozen, maar nog niet gewijde bisschop) van Utrecht over de wederzijdse rechten te Emmerik (1235) legt de graaf vast, dat de elect wanneer hij te Emmerik verblijft, volgens een oud recht aanspraak kan maken op de *stroherberge*, de verzorging met water en stro. Voor zichzelf heeft de graaf twee jaar eerder, in 1231, verzorging met hooi en stro gedurende twee à drie dagen bedongen in het stadrechtsprivilege van Harderwijk. In vergelijking daarmee biedt het Sittardse privilege de burgers dus een grote vrijheid.

Er volgen vier vrijstellingen van bijdragen die de heer kennelijk tot dan toe kon opeisen: diensten of giften bij de ridderslag van een zoon uit zijn geslacht (art. 4) of het huwelijk van een dochter (art. 5), bij betalingen die de heer moet verrichten om bijvoorbeeld goederen (die in pand gegeven of door een derde veroverd zijn) terug te kopen (art. 6) en bij een verre expeditie (lees: kruistocht) of pelgrimstocht van de heer (art. 7). De vrijstelling betreft de plicht om bij te dragen; de tekst van de bepaling laat tussen de regels door blijken, dat vrijwillige bijdragen nog steeds zeer welkom zijn.

Men herkent hier dankzij de uitvoerigheid van de bepalingen, waarin dit privilege opnieuw alle andere overtreft, zonder moeite de vier klassieke gevallen waarin een vazal zijn heer volgens het leenrecht financieel moest bijstaan, de *aide aux quatre cas*. In een aantal plaatsen komt men dergelijke bijstand nog inderdaad als plicht tegen. In Beringen maakt de graaf van Loon rechtens aanspraak op een bijdrage van maximaal 100 schellingen bij een veldtocht van de keizer 'over de bergen' en bij het huwelijk van een zoon of dochter (1211). Het stadsrecht van 's-Hertogenbosch bepaalt, dat de burgers één keer per jaar 100 schellingen betalen voor een militaire expeditie van de hertog aan de overzijde van de Maas, in de richting van Duitsland (*bij aventueren over der Masen tot den keyser Rijc toe*). Maar ook de 'vrijwilligheid' is niet altijd wat zij lijkt te zijn. Het stadsrechtprivilege van Kleef (1242) bepaalt, dat de burgers de stadsheer 'vrijwillig' een 'passende' gift verlenen bij de ridderslag van een zoon en het huwelijk van een dochter; de 'vrijwilligheid' wordt gegarandeerd doordat het vrij gebruik van water en weide door de burgers hiervan afhankelijk is. Dat na afschaffing van de plicht inderdaad nog op bijdragen kon worden

gerekend blijkt in het geval van Emmerik. Hier had de graaf van Gelre in 1233 als privilege verleend, dat voortaan alleen vrijwillige bijdragen hoefden te worden gegeven, zoals hij dat eerder al in Zutphen (1190/96) en Harderwijk (1231) had gedaan. Hij maakte vervolgens in 1237 tegenover de bisschop van Utrecht, met wie hij in het algemeen alle inkomsten in Emmerik deelde, aanspraak op alles wat zou worden gegeven bij de ridderslag van hemzelf of een broer en bij een huwelijk in de grafelijke familie. Overigens werpt het gegeven, dat steden dergelijke vazallitische bijdragen leverden - vrijwillig of niet - een bijzonder licht op de relatie tussen stadsheer en stad. Naast bijdragen in deze vier 'gevallen' moet bij de 'vrijwillige' bijdragen die steden konden betalen, ook aan bede als een door de heer formeel gevraagde, niet opgeëiste directe belasting worden gedacht.

In de reeks van concessies volgt nu een artikel over de heervaart (art. 8), dat hier op het eerste gezicht niet thuishoort. Er wordt bepaald dat, indien het voor de heer of voor een vriend of verwant (*amicus* omvat beide betekenissen) noodzakelijk is, alle burgers de heer of diens bode gewapend moeten volgen, wanneer en waarheen hij wil. Bovendien wordt bevolen dat ieder zijn wapenrusting steeds in gereedheid moet houden. Deze bepalingen zijn op zichzelf geen concessies. Er wordt echter aan toegevoegd dat de bewapening die eenieder bij de hand moet houden afhankelijk is van zijn vermogen en dat het aan de medeburgers is om uit te maken hoe groot het vermogen van de burgers in concrete gevallen is. Aldus wordt aan de burgers in feite een gedeeltelijk zelfbestuur verleend. Dit verklaart waarschijnlijk de opname van het artikel in dit deel van het privilege.

De heervaart komt in lang niet alle privileges binnen de regio voor, maar waar hij wordt genoemd, gebeurt dat doorgaans in beperkende zin. Al in het privilege voor Hoei (1066) wordt bepaald dat de inwoners niet op heervaart hoeven te gaan als die van Luik dat niet binnen acht dagen na het afgesproken begin hebben gedaan.¹²² In het Luikse stadsrechtprivilege (1196-1200/1208) wordt bepaald dat heervaart alleen vereist is bij een aanval op een Luikse burcht, dat de burgers pas in aktie hoeven te komen als de bisschop die burcht gedurende veertien dagen met zijn eigen mannen heeft pogen te verdedigen en dat alleen de voogd van Hesbaye volgens een nauwkeurig voorgeschreven procedure de heervaart kan leiden. In het Loonse privilege voor Kolmont (1170), dat in het algemeen verwijst naar het Luikse recht, wordt bepaald dat de inwoners niet verplicht kunnen worden tot heervaart, alleen tot verdediging van de eigen burcht. In het Keulse Rees, dat in 1228 een beknopt stadsrechtprivilege met verwijzing naar het recht van Neuss had gekregen, bepaalt een jonger, door K. Flink als 'die eigentliche Stadtrechtsurkunde' aangemerkt privilege (1241),¹²³ dat de heervaart de burgers niet verder mag voeren dan vier mijl van de stad vandaan. Beperkingen van de heervaart komen ook voor in de Kleefse privileges: de burgers van Wezel (1241) mogen niet tot heervaart worden gedwongen als deze langer duurt dan tot de avond, die van Kleef (1242) niet langer dan gedurende zes weken en alleen binnen het eigen graafschap. Daarentegen zijn de

¹²² Vgl. A. Joris, *Remarques sur les clauses militaires des privilèges urbains Liégeois*, in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* 37 (1959) 297-316 (ook voor het volgende).

¹²³ K. Flink, *Rees, Xanten, Geldern. Formen der städtischen und territorialen Entwicklung am Niederrhein, I* (Schriftenreihe des Kreises Kleve 2), Kleve 1981, 11-31, inz. 23

burgers van Emmerik volgens een Gelders-Utrechtse overeenkomst uit 1237, vier jaar na de stadsrechtverlening (1233), verplicht, zowel de graaf van Gelre als de bisschop van Utrecht tegen elke vijand te volgen, behalve tegen een van deze beiden. Het Sittardse privilege biedt de burgers inzake de heervaart dus een al met al ongunstig recht: zij kunnen niet alleen voor de heer, maar ook voor een vriend of verwant worden ingeschakeld (hier mag wel zeer in het bijzonder aan de hertog van Limburg worden gedacht), zij moeten niet alleen de heer maar ook diens bode volgen en aan doel en duur zijn geen grenzen gesteld. Daar staat enkel tegenover, dat zij de beoordeling van de financiële draagkracht, in verband met de verplichte bewapening op eigen kosten, zelf in handen krijgen.

De reeks van begunstigende artikelen wordt voortgezet met de bepaling, dat geen nieuwe burger een ingezetene tot een duel of gerechtelijk tweegevecht mag uitdagen (art. 9). Vergelijkbare bepalingen, die ten doel hebben het Godsoordeel en geweld als middelen van conflictoplossing uit te bannen ten gunste van een geregelde procesgang, komen in veel plaatsen en in diverse varianten voor. In Münstereifel is de gerechtelijke tweekamp zowel door burgers als door betaalde vechters verboden, behalve in gevallen van moord of zware verwonding (1197). Algemene verbodsbepalingen bieden daarentegen het stadsrecht van 's-Hertogenbosch (ca. 1185/1230) en die van Zutphen (1190-1196) en Emmerik (1233). De meeste overeenkomst met de Sittardse bepaling vertonen het stadsrecht van Luik (1196-1200/1208) en dat van Maastricht (1220), die de burgers met name bescherming bieden tegen uitdaging of geweld door lieden van buiten de stad.

De volgende bepaling in het Sittardse privilege luidt dat iemand die zijn toevlucht tot de stad zoekt in de hoop op bescherming, maar door eigen schuld op de vlucht blijkt te zijn, niet wordt toegelaten, maar onder veilig geleide naar de grens van het territorium van de heer wordt gebracht (art. 10). De eigenlijke tegemoetkoming schuilt hier in het laatste deel van de bepaling, maar tegelijk toont dit artikel impliciet, dat alle niet schuldig voortvluchtige immigranten welkom zijn. Vrije toelating van nieuwe burgers komt ook elders voor, bijvoorbeeld in 's-Hertogenbosch, waar het stadsrecht op dit punt zeer uitvoerig is. Het bepaalt dat de nieuwe burger een eed van trouw aan de hertog en de stad zweert en bepaalde bedragen aan richter, schout en bode betaalt. Hij heeft daarna veertig dagen de tijd *omme in te leyden zijn dingen in der voirs. stat.* In de loop van de dertiende eeuw stellen de stadsrechtprivileges echter in toenemende mate beperkingen aan de toelating van nieuwe burgers, niet omdat de toestroom als te groot wordt ervaren, maar omdat de heren het alsmaar groeiend verlies aan mensen en inkomsten zeer bezwaarlijk vinden. In de oorkonde waarin de aartsbisschop van Keulen aan de graaf van Kleef toestemming verleent om op een waard, die gedeeltelijk Keuls leengoed is, de stad Kalkar te stichten, maakt hij het voorbehoud, dat zich daar geen Keulse lieden mogen vestigen (1230). De graaf van Gelre bepaalt een jaar later dat in Harderwijk geen lieden van hemzelf of van zijn leen- en dienstmannen mogen worden opgenomen zonder toestemming van hun heer. In Emmerik staat hij in het stadsrechtprivilege uit 1233 vrije vestiging stilzwijgend toe, maar hij sluit in 1237 een overeenkomst met de heer van Bergh waarbij de opname van lieden van deze heer in de stad verboden wordt. Het Kleefse privilege voor Wezel (1241) bepaalt dat Kleefse onderdanen alleen met toestemming van de graaf mogen worden toegelaten. In 1242 bevat

het privilege voor de stad Kleef de bepaling dat aan de opname van een burger een periode van acht dagen, bestemd voor onderzoek (van de herkomst), moet voorafgaan (*nullum nisi ad octo dies examinatum recipiant in concivem*). Het Sittardse privilege stelt in vergelijking hiermee de toegangspoort tot de stad voor nieuwe burgers wijd open.

Het elfde artikel is een logische tegenhanger van het vorige. Het betreft het vertrek van burgers, dat vrij is en onder medeneming van alle bezittingen kan geschieden. Er worden twee voorwaarden gesteld: het vertrek kan slechts na voldoening van het 'burgerrecht' (*ius civium*; zie hierna) en bij daglicht plaatsvinden. Bepalingen hierover komen in andere stadsrechtsoorkonden vrijwel niet voor. Het stadsrecht van 's-Hertogenbosch (ca. 1185/1230) bevat enkele bepalingen over absentie van burgers voor zaaien en oogsten en bij nieuwe burgers voor het ophalen van hun bezittingen, maar daarbij gaat het slechts om een tijdelijk vertrek, zonder medeneming van het bezit. Vergelijkbaar met het Sittardse privilege is alleen een bepaling in het stadsrechtprivilege van Kleef (1242), die luidt dat ieder die het burgerrecht verworven heeft, na één jaar en zes weken met medeneming van al zijn goederen mag vertrekken. Het Sittardse stadsrecht is - door het ontbreken van deze termijn - nog iets liberaler.

De inwoners van Sittard krijgen verder de vrije beschikking over de huisplaatsen (*areae*) en tuinen, die bovendien voor de inheemse burgers vrij vererfbaar zijn (art. 12). Het hier vastgelegde principe van de vrije beschikking en vererfbaarheid van het burgerlijk grondbezit is een zeer algemeen verbreid en voor de stad zeer fundamenteel recht. In de privileges uit de wijde omtrek van Sittard komen hierop nauwelijks uitzonderingen voor. Te Brustem, dat geen stad was, bepaalt het vrijheidsprivilege (1175) dat een onvrije (*servus*) die zich hier vestigt, onvrij blijft en dat zijn heer aanspraak op zijn erfgoed kan maken. Het is wel aan de weduwe om uit te maken welk deel van de totale erfenis rechtens aan de heer toekomt en welk deel aan haarzelf. Elders geldt bij voortduren van de onvrijheid na vestiging in stad of vrijheid het principe, dat het lijf van de onvrije en eventueel de kinderen van een onvrije vrouw aan de heer toebehoren en dat het erfgoed, met uitzondering van hoogstens een beperkte afdracht, aan de familie toekomt (Hoei 1066, Kolmont 1170, Luik 1196-1200/1208). Vrije vererfbaarheid van de stedelijke arealen, zoals te Sittard, wordt ook genoemd in de Kleefse privileges voor Wezel (1241) en Kleef (1242). In de Gelderse privileges voor Zutphen (1190-1196) en Emmerik (1233) wordt de vrije vererving van huizen en wapens (*hereditas domus et armorum*) vastgelegd.

Het dertiende artikel laat zien dat de burgers hun agrarische achtergrond niet volledig kwijtraakten en gedeeltelijk rechtstreeks van het land bleven leven. In dit artikel wordt bepaald dat de burgers hun varkens zonder betaling in het bos van de heer mogen weiden. Er zijn weinig andere privileges die vergelijkbare bepalingen bevatten. De inwoners (*cives*) van Duisburg hadden al in 1129 het recht gekregen om in het bij hun *villa* horende bos steen te houwen voor o. m. de bouw van huizen. De burgers van Rees kregen in 1241 het recht tweemaal jaarlijks in het Elsbruch hun behoefte aan hout te bevredigen, onder toezicht van de bosbeheerders (*forestarii*) van de aartsbissschop van Keulen. Kleef kreeg, zoals wij al zagen, in 1242 de vrije beschikking over water en weide in ruil voor 'vrijwillige' giften. In het algemeen

zullen de steden gemene gronden en gebruiksrechten hebben gehad die nog uit de vóór-stedelijke tijd dateerden, - in Sittard was dat niet anders - en zal een vastlegging in het stadsrechtprivilege niet voor de hand hebben gelegen.

Het volgende artikel van het Sittardse privilege bevat de bepaling, dat wanneer een dienstman van de heer, hier omschreven als lid of functionaris (*familiaris*) van de domaniale hof (*curia*) een gevangene naar Sittard brengt, geen burger gedwongen mag worden, deze in zijn huis op te nemen (art. 14). Hier lijkt een principe een rol te spelen, dat men ook elders tegenkomt, namelijk dat van de onschendbaarheid of vrede van het eigen huis. In Hoei (1066) kunnen degene die een ander heeft verwond, en degene die meent dat hij door zijn heer buitensporig belast wordt, zich in hun huis terugtrekken en zijn daar veilig voor vervolging; de eerste echter niet voor vervolging door het Luikse vredesgerecht (*le pais de Liege*). In Luik kan niemand in zijn eigen huis of in een taveerne of kerk door functionarissen van het gericht worden gemaand, gepijnd of gearresteerd (1196-1200/1208). Het lijkt een logisch uitvloeisel hiervan te zijn, dat te Brustem, dat Luiks recht kreeg (1175), schuldenaars en geweldplegers die voor het gericht weigeren te verschijnen in hun eigen huis worden opgesloten. In 's-Hertogenbosch wordt een op heterdaad betrapte dief door de bewoner in aanwezigheid van zeven burens als getuigen vastgehouden tot de dag aanbreekt en dan met de gestolen spullen op zijn rug gebonden aan de richter overgeleverd; de richter betreedt het huis kennelijk niet zelf en zeker niet in de nacht. Een exacte parallel voor de Sittardse bepaling, die misschien te maken had met een zeer specifiek geval dat zich daar in het verleden had voorgedaan, is niet te vinden. Het laatste artikel in het eerste deel van de Sittardse oorkonde betreft een garantie van het vredige bezit van goederen door de heer (art. 15). Deze garantie geldt voor het hele onder de jurisdictie van de heer staande gebied (dus het *dominium* Sittard) en betreft aangekocht goed dat al gedurende jaar en dag vredig is bezeten, dat wil zeggen waarvoor geen rekening meer hoeft te worden gehouden met aanspraken van derden, met name verwanten van de verkoper. Soortgelijke bepalingen zijn ook elders aan te treffen, bijvoorbeeld te Luik (1196-1200/1208), waar het echter alleen gaat om goed in de stad (*in civitate Leodiensi*) en in 's-Hertogenbosch (1185/1230), waar het ook om elders gelegen goed gaat. De in het geval van Sittard geboden bescherming voor het hele gebied van de heer zal onder meer het burgerlijk grondbezit op het platteland hebben gestimuleerd.

Hier staat in het tweede deel in de eerste plaats een bepaling tegenover betreffende het erfgoed van nieuwe burgers die zonder erfgenamen sterven. Bij nieuwe burgers die van ver afkomstig waren, zal naar verhouding vaak zijn voorgekomen dat niet bekend was wie hun erfgenamen waren, of dat deze niet bereikt konden worden. Het erfgoed kwam dan in Sittard geheel toe aan de heer (art. 16). Dit is een strenge bepaling, want elders wordt in een dergelijk geval een overgangperiode van een jaar en zes weken in acht genomen, gedurende welke de schepenen het goed in beheer hebben en eventuele erfgenamen zich kunnen melden. Meestal valt het goed daarna wel toe aan de heer (Zutphen 1190-1196; Kleef 1242; te Emmerik volgens het privilege uit 1233 aan de graaf van Gelre en de proost van het kapittel), maar in Wezel ontvangt de heer uiteindelijk 2/3 deel en krijgt de stad de rest, ter vergroting van de eigen fondsen (*ad augendam publicam*).

Twee artikelen hebben betrekking op openbare werken: artikel 17 betreft de stede-

lijke versterkingen en artikel 18 de aanleg en het onderhoud van de wegen. Het accent ligt op het aandeel dat de burgerij hierin heeft te leveren, en op de sancties op werkweigering. De genoemde geldboeten, die overigens vrij laag lijken te zijn (wellicht waren ze al lang geleden vastgelegd), laten zien dat weigering van medewerking aan het onderhoud van de versterkingen zwaarder wordt bestraft dan ontduiking van het wegenonderhoud. Daarnaast wordt het individu dat zijn medewerking weigert, naar verhouding veel zwaarder bestraft dan de burgerij als geheel (*universa civitas*). Van belang is voorts, dat de organisatie van de werkzaamheden kennelijk in handen van de schout van de heer lag en dat de boeten ook rechtstreeks in diens schatkist verdwenen.

In andere steden lijken deze werkzaamheden heel anders georganiseerd te zijn geweest. Het verst ontwikkeld was de organisatie in de grote steden Luik en Keulen, die zelf voor hun versterking verantwoordelijk waren en die ter bekostiging daarvan accijns hieven (Luik al sinds het einde van de twaalfde eeuw; Keulen sinds het begin van de dertiende).¹²⁴ De Keulse steden Rees, Xanten, Deutz, Rheinberg en Bonn (1228-1245) kregen hun stadsrechtprivileges met de daarbij horende lastenverlichting juist met het oog op hun versterking, die zij dus zelf bekostigden. Elders hadden de schepenen in ieder geval bij de organisatie van de werkzaamheden een grote stem in het kapittel. Te Emmerik stelde de graaf van Gelre in 1233 een college van twaalf schepenen in, dat als expliciete taak kreeg hem van raad (*consilium*) te voorzien. Hun oordeel was bindend, met name ook waar het openbare werkzaamheden en de stedelijke versterking betrof. Het privilege voor Zutphen (1190-1196) was in dezen minder expliciet, maar kende eveneens een twaalfkoppig schepencollege als raadgevend lichaam. Hier ontving de stad alle boeten *ad augendam rem publicam*. De situatie in Sittard, zoals die uit het privilege van 1243 naar voren komt, was op dit punt dus vrij ouderwets en vertoonde geen spoor van zelfbestuur.

Artikel 19 bepaalt dat de heer, als hij op de markt (*in foro rerum venalium*) op eigen kosten een gebouw met winkels voor de diverse ambachten (*domus tabernaria diversorum officiorum*) laat bouwen, van de afzonderlijke verkoopbanken (*a singulis officinis*) die daarin worden ingericht een jaarlijkse rente kan vragen. Een parallel voor deze bepaling, die als zodanig niet als stedelijk privilege kan worden aangemerkt, vindt men in geen andere stadsrechtverlening. De hier in het vooruitzicht gestelde toestand was in andere steden waarschijnlijk vrij normaal. In de oorkonden komt men alleen uitzonderingsgevallen tegen, zoals de Luikse bisschoppelijke uitgifte van stallen in de hal van Hoei aan particulieren als erfelijk bezit tegen een vaste rente (1210) en de Keulse aartsbisschoppelijke schenking van een *halla* genoemd, onbebouwd stuk land met andere arealen op de veemarkt te Neuss aan de gezamenlijke burgers van die stad (1211).¹²⁵ Het in de Sittardse oorkonde genoemde huis lijkt overigens inderdaad te zijn gebouwd. In 1326 wordt hier een markthal of verkoophuis bij de markt (*iuxta forum in Sittart prope theatrum*) vermeld.¹²⁶

¹²⁴ Vgl. Kupper, *village* (noot 100), 48; Diestelkamp, *Staufische Privilegien* (noot 100), 125-126.

¹²⁵ E. Fairon, *Chartes confisquées aux bonnes villes du pays de Liège et du comté de Looz après la bataille d'Othée* (1408), *Bruxelles* 1937, 217;

F. Lau, *Quellen zur Rechts- und Wirtschaftsgeschichte der rheinischen Städte, Kurkölnische Städte, I. Neuss* (PGRhG 29), Bonn 1911, 39-40.

¹²⁶ RAL, KSc, f. 1v (12 dec. 1326).

Het laatste artikel bepaalt dat voor de vrijheid die hier wordt verleend (*pro hac libertate*), voor alle met huizen bebouwde plaatsen in de stad (*de singulis mansionibus domorum in urbe*) jaarlijks op Sint-Remigius (1 oktober) 12 penningen Luiks geld moeten worden betaald en op Sint-Stephanus (26 december) twee kapoenen afgedragen (art. 19). Naar de vorm is dit een cijns van stedelijke arealen (*census arearum*) zoals die in talrijke steden voorkomt. In Nijmegen wordt hij vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw in de bronnen vermeld en dateert hij uit de prestedelijke periode,¹²⁷ in Kleef wordt hij vermeld in de stadsrechtorkonde van 1242. Daar wordt nauwkeurig aangegeven hoe groot de nog te verdelen stedelijke arealen zullen zijn (140 x 40 voet). De hele cijns van twee hoenders en zes penningen Keuls moet daar worden voldaan op Sint-Stephanus.

Naar zijn intentie verschilt de cijns in Sittard van die in Nijmegen en Kleef. In de beide laatste gevallen lijkt het te gaan om een recognitie (erkenning) van het oorspronkelijke eigendomsrecht van de heer op de grond. Zijn recht leeft via deze cijns als abstract 'boven-eigendom' van de overigens nagenoeg vrije stedelijke arealen voort. In Sittard laat de oorkonde er daarentegen geen twijfel over bestaan, dat de cijns bedoeld is als erkenning van de volledige thans verleende vrijheid. Dit wordt niet alleen met zoveel woorden gezegd, het blijkt ook uit het gegeven dat de heer zich hier oudere cijnsen en rechten nadrukkelijk voorbehoudt. Deze Sittardse cijns is op één lijn te stellen met de jaarlijkse betaling van zes penningen Keuls geld per huis die de burgers van Rees vanaf 1241 voor hun vrijheid van schatting en dienstverlening betalen. In dit kader passen ook de heel andere vormen van recognitie of vergoeding voor verleende vrijheden in sommige andere plaatsen, zoals de collectieve betaling van jaarlijks 100 resp. 40 mark Keuls geld door de burgers van Bonn (1244) en Neuss (1222) of de 5 morgen wijngaard die de inwoners van Remagen in 1245 aan de hertog van Limburg ter beschikking stellen. Het is opmerkelijk dat het privilege van Euskirchen (1302), dat alle artikelen van het Sittardse privilege herhaalt, inclusief het laatste, als eigen toevoeging de bepaling heeft dat de burgers voor de verleende vrijdom van schatting jaarlijks 40 mark vergoeding moeten betalen (zie bijlage 3). Zij betalen voor hun vrijstelling dus feitelijk tweemaal.

De Sittardse cijns die in het laatste artikel van het stadsrechtprivilege wordt ingesteld, kan worden geïdentificeerd met het *ius civium* dat burgers volgens het elfde artikel moeten hebben voldaan voordat zij uit de stad kunnen wegtrekken. In de veertiende eeuw komt men deze cijns in het cartularium van het Sittardse kapittel tegen als *ius civile*.¹²⁸ De cijns heeft tot in de Nieuwe Tijd bestaan. Men komt hem in de zeventiende en achttiende eeuw tegen onder de naam 'poortrecht' (*Portrecht, Pfortzrecht*).¹²⁹ In deze benaming (burgerrecht, poortrecht) komt nogmaals het karakter van recognitie van de verlening van de vrijheid duidelijk tot uiting.

¹²⁷ Vgl. B. Thissen, *Die Pfalz Nimwegen zwischen Reichs- und Territorialgewalt (1247-1371)*, in: *Territorium und Residenz am Niederrhein, onder red. v. K. Flink en W. Janssen (Klever Archiv 14)*, Kleve 1993, 33-66, inz. 42.

¹²⁸ Als noot 126; aldaar: ... salvo ... omne ius civile, tallias et requisitiones a dicta domo

requisitas

¹²⁹ Zie o.m.: J.M.S. Oremus, *Hertogelijke inkomsten uit het ambt Born 1610*, in: *MLS 5*, 69-135, inz. 73-74 (1610); *HSAD, JB III*, 158 (*Lager-Hebebuch Amt Born und Sittard*), *inkomsten uit huizen te Sittard*; vgl. M. Jansen, *Poortrechten te Sittard*, in: *Mg 1* (1879) 96; Th.M. Oberdorf,

Bij de uiteindelijke beoordeling van deze Sittardse vrijheidsbrief moet allereerst worden gewezen op de uitvoerigheid van deze tekst. De vergelijking met andere privileges heeft herhaaldelijk getoond, dat het Sittardse privilege bepalingen naar verhouding zeer breed uitmeet. Tevens wordt hier de tegenstelling tussen concessies en voorbehoud met meer nadruk gepresenteerd dan elders. De verklaring hiervoor ligt ten dele in een zekere plechtstatige omslachting van de gekozen formulering, maar vooral in een kennelijk streven naar systematiek en volledigheid. De oorkonde hoort duidelijk niet thuis in de categorie van de korte en naar een moederstad verwijzende privileges, zoals bijvoorbeeld de aartsbisschop van Keulen en de graaf van Loon die verleenden. Het gaat evenmin om een rechtsbevestigend privilege zoals wij die uit Maastricht en 's-Hertogenbosch kennen. Voorzover hier rechten worden bevestigd (in het tweede deel) zijn het immers die van de heer, niet die van de burgers. De oorkonde behoort tot de derde categorie, die van de uitvoerige verleningen van nieuw recht.

In de tweede plaats moet erop worden gewezen, dat deze oorkonde, voorzover wij kunnen nagaan, geen imitatie van een specifiek voorbeeld is. In de literatuur wordt Sittard soms tot de zogenaamde familie van de Rijksonmiddellijke steden gerekend, waarvan Aken als moederstad wordt gezien.¹³⁰ De aanleiding daarvoor is, dat de schepbank van Aken vanaf een onbekend tijdstip vóór 1400 tot 1555 de functie van oppergerecht ('Oberhof') voor het gericht Sittard heeft vervuld. Vanuit Sittard kon op de Akense schepbank worden geappelleerd en het Sittardse gericht kon dit oppergerecht in kwestieuze zaken consulteren.¹³¹ Na de bovenstaande gedetailleerde bespreking van de inhoud van het Sittardse privilege zal duidelijk zijn, dat van een moeder-dochter-relatie tussen Aken en Sittard niet kan worden gesproken. Niet alleen ontbreekt in het Sittardse privilege elke verwijzing naar Aken als voorbeeld, ook is bij de vergelijkende beschouwing van de afzonderlijke artikelen geen enkele maal een bijzondere overeenkomst met enige Akense oorkonde opgevallen. Evenmin komt een bepaalde andere stad als moederstad in aanmerking. Het Sittardse stadsrechtprivilege laat talrijke overeenkomsten met privileges van plaatsen in de wijde omgeving zien, vooral met die van Luikse en Loonse steden en vrijheden enerzijds en Gelderse en Kleefse steden anderzijds. Het is mogelijk geschreven met kennis van die privileges. Maar het is er niet rechtstreeks aan ontleend. Het moet veeleer worden gezien als origineel ontwerp.

Daarmee komen wij toe aan een derde punt: de intentie waarmee dit privilege is verleend. De vergelijkende beschouwing heeft duidelijk laten zien, dat de heer grote vrijheid verleende op het gebied van de lasten en diensten, dat hij aan zowel komende als gaande burgers geen strobreed in de weg legde zolang zij niets op hun kerfstok hadden en aan alle plichten hadden voldaan, en dat hij hun bezit, waarover zij vrijelijk konden beschikken, beschermde en de vrede van hun huizen respecteerde. Bovendien stond hij hun het gebruik van zijn bos toe. Hieraan valt toe te

Huizen en hun bewoners, bouwstenen voor een bewoningsgeschiedenis, in: HJLZ 10 (1989) 143-158, inz. 146-147.

¹³⁰ Zie: P.C. Boeren, *Bestuurs- en Rechtsinstellingen c. 1300-1500*, in: LV II, 68-117, inz. 111.

¹³¹ Zie: W. Schabe, *Der Aachener Oberhof*,

ZAGV 47 (1925) 83-159 en 48/49 (1926/27) 61-120, hier inz. 101; vgl.: Nève 256-259, 323-324. Vanaf de invoering van een Gulikse 'Rechtsordnung' in 1555 wordt het hofgericht van Düsseldorf appelgericht.

voegen, dat uit de oorkonde kan worden afgeleid dat met name over het eerste deel van de oorkonde, waarin deze concessies staan, overleg heeft plaatsgehad tussen de heer en (waarschijnlijk) de bewoners van de *villa*, via de moeder en een aantal getrouwen. De vergelijkende beschouwing liet verder zien, dat hij de burgers voor de verleende vrijheden een cijns liet betalen, dat hij profijt hoopte te trekken uit de markthandel, dat hij zich het goed van nieuwe burgers die zonder erfgenamen stierven, zonder omhaal toeëigende en dat hij op militair gebied méér van de inwoners vergde dan in veel andere steden en vrijheden gebruikelijk was. Bovendien bleek hij op het gebied van versterking en wegenonderhoud vast te houden aan een organisatievorm zonder enige zeggenschap voor de burgerij. Deze kreeg van hem enkel het recht te beoordelen hoe groot de draagkracht van de individuele burgers was als het ging om hun verplichte bewapening.

Voor een completering van het beeld moet worden gewezen op het - in deze uitvoerige oorkonde significante - ontbreken van bepaalde zaken. Op het gebied van de rechterlijke en bestuurlijke organisatie wordt niets geregeld en houdt de heer kennelijk vast aan een toestand waarin hijzelf, zijn schout en zijn andere functionarissen (van het domaniale type: *familiaris curie*) het openbare leven domineren. Verlening van tolvrijdom of enige andere stimulans van de actieve handel, bijvoorbeeld in de vorm van bescherming van kooplieden, komt men hier evenmin tegen. Het is overigens de vraag of de heer van Monschau als heer van enkele kleine gebiedjes aan kooplieden die over lange afstanden opereerden erg veel te bieden had. Ook wordt geen lokale marktfunctie gestimuleerd: er wordt noch een vrijmarkt ingericht (zoals bijvoorbeeld te Aken in 1166 en te Rees in 1241), noch wordt bescherming of tolvrijdom geboden aan de marktbezoekers (zoals te Zutphen in 1190-1196, Emmerik in 1233 en Rees in 1241) of marktdwang opgelegd aan de omwonenden (zoals aan de *circummantentibus* van Eindhoven in 1230).

Wij hebben hier te maken met een privilege dat aan de individuele burger veel vrijheid en bescherming geeft, maar niet in stedelijk zelfbestuur voorziet, althans niet op een niveau dat dat van een dorpsgemeenschap duidelijk te boven gaat. De gunstige condities die aan de individuele burger worden geboden, in samenhang met de vrije toegang tot het burgerschap, duiden op een streven om veel volk aan te trekken. Een achterliggende gedachte is daarbij zeker, dat de schatkist (*fiscus*) van de heer hierdoor zal worden gespekt, via de cijns van de afzonderlijke woningen, via de huur van winkels of banken in een door de heer op de markt te bouwen huis, via de confiscatie van goed van nieuwe burgers zonder erfgenamen en via 'vrijwillige' bijdragen. Maar een duidelijke poging om de stedelijke economie te stimuleren en zo een grotere fiscale draagkracht te geven ontbreekt. Een sterk accent ligt daarentegen op het militaire aspect. De burgers zijn verplicht er een wapenrusting op na te houden, zij kunnen onbepert ter heervaart worden opgeroepen en zij moeten helpen bij het onderhoud van de versterking, waartoe zij worden opgeroepen door de schout als vertegenwoordiger van de heer. Dit wekt de indruk, dat de heer van Monschau de stad Sittard in de eerste plaats als grote burcht heeft gezien en de burgerij als de liefst zo groot mogelijke bezetting daarvan, die eventueel ook als expeditieleger inzetbaar zou zijn.¹³²

¹³² Vgl. over de stad als burcht: M. Petry, Die in: *RhVjbl* 45 (1981) 44-74.
niederrheinische Stadt als Festung im Mittelalter,

In die richting wijst ook de gehanteerde terminologie. De inwoners van Sittard worden in de oorkonde aangeduid als *cives*, hetgeen een zeer algemene en vrij neutrale term is. *Civis* kan 'burger' betekenen, maar ook gewoon 'inwoner' of 'buur'.¹³³ In deze context zal 'burger' bedoeld zijn. Verder is in de oorkonde éénmaal sprake van *universa civitas*, in verband met collectieve weigering om aan de versterking te werken. Hier is het geheel van de burgers of inwoners bedoeld, de burgerij. Voor 'stad' gebruikt de oorkonde herhaaldelijk de term *urbs* (art. 1, na art. 15, art. 20). Het is een bijzondere term, die in deze periode in dit gebied in geen enkel ander stadsrechtprivilege wordt gebruikt.

De betekenis van deze term is vooral voor de periode van de achtste tot en met de elfde eeuw goed onderzocht. *Urbs* is in die periode een versterkte nederzetting of burcht en steeds tegelijk 'stad'.¹³⁴ Voor de latere tijd is de term minder goed onderzocht. Een Zweedse studie, die onder andere betrekking heeft op Westfalen, laat zien dat *urbs* daar in de dertiende eeuw met enige regelmaat werd gebruikt in de bisschopsstad Münster als aanduiding voor de ommuurde domimmunitet.¹³⁵ Dit is in overeenstemming met de betekenis die het woord vanouds had, namelijk die van 'burcht-stad'. Daar tegenover staat de meer strikt civiele voorstad (*suburbium*). Dat de term in de dertiende eeuw ook kon worden overgedragen op jongere, goed versterkte steden blijkt in het geval van Arnsberg aan de Ruhr. Hier is in 1238 sprake van nieuwe en naar uit de context blijkt grote stadsversterkingen (*civitatis munitiones*). Vijf jaar later, in 1242, heet deze stad *urbs* Arnsberg.¹³⁶ In Brabant wordt de term in de jaren zestig van die eeuw gebruikt voor plaatsen als Leuven, Antwerpen en Brussel. Van Uytven merkt hierover op dat de betekenis ongeveer schijnt overeen te komen met het begrip stad zoals hij dat zelf geformuleerd heeft.¹³⁷ Daarbij kan de kanttekening worden gemaakt dat deze Brabantse steden al zeer vroeg, in ieder geval tegen het midden van de dertiende eeuw, een stenen ommuring bezaten.¹³⁸ Het burcht-element lijkt hier in het *urbs*-begrip nog steeds een rol te hebben gespeeld. De keuze in het Sittardse stadsrechtprivilege voor *urbs* was in feite een afwijzing van de gebruikelijke termen *civitas* en *oppidum*. *Civitas* werd waarschijnlijk te voornaam geacht. *Oppidum* was daarentegen in deze tijd en in deze streken de gebruikelijke aanduiding voor kleine en middelgrote steden. Deze waren in de praktijk vaak nog niet ommuurd, maar hadden in veel gevallen alleen een versterkte

¹³³ Vgl. E. Ennen, *Die Forschungsproblematik Bürger und Stadt - von der Terminologie her gesehen*, in: *Über Bürger, Stadt und städtische Literatur im Spätmittelalter*, onder red. van J. Fleckenstein en K. Stackmann (Abh. d. Akad. d. Wiss. in Göttingen, Phil.-Hist. Klasse, Folge 3, 121), Göttingen 1980, 9-26, inz. 21 en G. Köbler, *Civis und verwandte Begriffe im Spiegel nieder-deutscher Stadtrechtsquellen*, in: *ibidem*, 27-41, inz. 40-41.

¹³⁴ Ennen, *Forschungsproblematik* (noot 133), 13.

¹³⁵ H. Andersson, *Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologie. Studien zur Geschichte des nordeuropäischen Städtewesens vor 1350* (Acta

Reg. Soc. Scient. et Litt. Gothoburgensis, Humaniora 6), Göteborg 1971, m. n. 158-160 (tabel F); vgl. *Westfälisches Urkundenbuch*, III, Münster 1871, nrs. 457, 749-750, 757, 817, 855, 1790.

¹³⁶ *Westfälisches Urkundenbuch*, VII, Münster 1908, nrs. 470 (1238), 551 (22 dec. 1243).

¹³⁷ Van Uytven, *Stadsgeschiedenis* (noot 16), 189 (vgl. hierboven); zie ook: Ennen, *Forschungsproblematik* (noot 133) 15.

¹³⁸ Zie: H.L. Janssen, *De oudste stadsommuring*, in: Van Bos tot Stad. *Opgravingen in 's-Hertogenbosch*, onder red. van H. L. Jansen, 's-Hertogenbosch 1983, 64-73, inz. 71.

kern.¹³⁹ De keuze voor *urbs* hield waarschijnlijk in, dat Sittard als versterkte plaats meer moest gaan voorstellen dan de *oppida* in de omgeving.

Zodoende kunnen wij concluderen, dat het accent in dit privilege lag op bevolkingsconcentratie en de schepping, of liever: consolidatie van een versterkt middelpunt voor het *dominium* Sittard. Vermoedelijk impliceerde dit ook een concentratie van de bewoning binnen dit gebied. In dit verband kan erop worden gewezen, dat archeologisch een opmerkelijke en nog niet verklaarde teruggang van de bevolking te Haagsittard in de dertiende eeuw is aangetoond.¹⁴⁰ Deze mag wellicht in causaal verband worden gebracht met de verlening van dit privilege aan Sittard. Via een dergelijke bevolkingsconcentratie kon de heer van Monschau zijn controle over *villa* en *dominium* Sittard in militair opzicht vergroten. Tevens werd zijn invloed versterkt doordat bezitters van goed van andere heren, zodra zij zich in de stad vestigden, volgens het door hem gegeven recht leefden en hem daardoor recognitielijns betaalden. Overigens is niet uit te sluiten, dat de hier verleende vrijheid op termijn een zekere uitstraling op de omgeving heeft gehad. In de zeventiende eeuw ontvangt de Gulikse rentmeester niet alleen *Pfortzrecht* te Sittard, maar ook in de buitendorpen Broeksittard, Leijenbroek, Ophoven en Overhoven.¹⁴¹ In deze kwestie, evenals terzake van de bewoning van Haagsittard en andere vroege kernen, is nader onderzoek nodig.

Zelfbestuur van de burgers speelt bij deze privilege-verlening een te verwaarlozen rol, evenals het economische aspect, al wordt er wel een markt vermeld. Dit doet de vraag rijzen, of we van een echte stad mogen spreken. Deze vraag dringt zich eens te meer op, daar Sittard op het breukvlak lag van gebieden waar veel vrijheden voorkwamen (Loon, Brabant), en gebieden waar men in hun plaats kleine steden aantreft (het Duitse en Nederlandse Rijngebied). Voor de beantwoording van de vraag naar het stedelijk karakter kan worden uitgegaan van enkele formele criteria.¹⁴² Er is een versterking, die wellicht uitgebreid gaat worden. Er is een privilege, en de daarin gebruikte term *urbs* duidt behalve op het versterkte karakter zeker ook op een nagestreefd stedelijk karakter van de plaats. Er volgen *oppidum*-vermeldingen in de jaren daarna. Er is een stadszegel, zij het - zoals vaak het geval is - pas jaren later aantoonbaar (*sigillum opidi nostri de Sittert*, 1276).¹⁴³ Enigzins problematisch is voor deze vroege fase alleen de bewijsvoering inzake de stedelijke levensvorm, die nochtans een cruciaal criterium vormt. De rechtspositie van de individuele inwoner vertoont na de verlening van het privilege zeker stedelijke trekken, maar op het bestuurlijke en economische vlak zijn de tekenen van stedelijkheid in deze vroege periode uitermate schaars. Het is de vraag in hoeverre dit aan een gebrekkige overlevering van de documentatie ligt. In ieder geval nemen de indicaties pas met verloop van tijd in aantal toe, totdat in de eerste helft van de veertiende eeuw een echte stedelijke beroepsstructuur zichtbaar wordt. Deze kanttekening moet worden gemaakt als wij stellen, dat hier inderdaad een verheffing tot stad heeft plaatsgevonden.

¹³⁹ Vgl. Flink, Rees, Xanten, Geldern (noot 123), 41-43, 66-67.

¹⁴⁰ Zie: Stoepker, *Archeologische kroniek 1990* (noot 72), 262-263.

¹⁴¹ Oremus, *Hertogelijke inkomsten* (noot 126),

73-74.

¹⁴² Vgl. voor de hier gehanteerde criteria: Ennen, *Rheinisches Städtewesen* (noot 19), 3-4.

¹⁴³ GAS, SA I, 1238 (18 dec. 1276).

Deze gebeurtenis moet zeker ook in een regionale context worden geplaatst. Pas sinds enkele jaren is een vermelding van Nieuwstadt (*novum opidum*) uit het jaar 1242 bekend.¹⁴⁴ Dit Gelderse stadje, dat op zeer geringe afstand van Sittard en aan dezelfde beek lag, blijkt meer dan dertig jaar ouder te zijn geweest dan lange tijd is aangenomen en was met name tenminste een jaar ouder dan de stad Sittard. Het is goed denkbaar, dat het Sittardse stadsrechtprivilege een reactie op de stichting van dit nieuwe *oppidum* door de graaf van Gelre is geweest. Dit zou ook verklaren waarom in dit privilege het accent op het aantrekken van inwoners en op militaire zaken ligt. Helaas kunnen wij niet met zekerheid uitmaken, hoe het recht van Nieuwstadt er heeft uitgezien, maar wij mogen enige verwantschap met de bekende Gelderse privileges vermoeden. Daarmee correspondeerde het Sittardse stadsrecht, zoals wij zagen, op enkele punten. Overigens kan ook de Loonse stichting Maaseik (*Nova Eke*) rond 1240 een rol hebben gespeeld. In groter politiek verband is wellicht te denken aan een voorpost-functie voor het hertogdom Limburg. De hertog was de oom van de heer van Monschau, oefende voogdij uit over zijn moeder en was als medebezegelaar bij de stadsrechtverlening betrokken. Bovendien laat de heervaartbepaling in het privilege de mogelijkheid van inschakeling van de burgerij in het belang van de hertog toe.

De oudste stadsrechoorkonde in het licht van jongere privileges

In het voorafgaande is gekeken naar de wijze waarop het stadsrechtprivilege van Sittard is overgeleverd. Daarbij kon iets worden gezegd over één uitwendig aspect van de oorkonde, namelijk de zegels. Verder werd aangegeven welke waarde de afzonderlijke afschriften voor een reconstructie van de juiste tekst hebben. Behalve van afschriften kon daarbij ook gebruik worden gemaakt van het privilege voor Euskirchen uit 1302, dat grotendeels aan dat van Sittard ontleend is. Sittard was de (onuitgesproken) moederstad van Euskirchen.

In de tijd onmiddellijk voorafgaand aan de verlening van het privilege had Sittard al bepaalde centrale functies (als centrum van een parochie en van het *dominium* Sittard), hetgeen ook tot uiting kwam in de aanwezigheid van een kerk en een versterking, maar het is twijfelachtig of deze van voldoende gewicht waren om een stedelijke ontwikkeling in gang te kunnen zetten. In ieder geval werden geen duidelijke symptomen van een dergelijke ontwikkeling aangetroffen. De verlening van de stadsrechoorkonde door Walram II van Monschau en zijn moeder in 1243 (of heel misschien 1244) mag vooralsnog als feitelijke stadstichting of -verheffing worden beschouwd, uitgaande boven het niveau van een bekrachtiging van een gegroeide toestand.

Dat is in overeenstemming met het karakter van het privilege, zoals zich dat bij een vergelijkende beschouwing ontpopte. Het gaat om een systematisch opgebouwde tekst die, in tegenstelling tot wat wel is gesuggereerd, de indruk maakt in één keer met een duidelijk concept voor ogen te zijn geredigeerd. Een bepaald voorbeeld kon niet worden aangewezen, veeleer past het privilege door talrijke overeenkomsten

¹⁴⁴ Joester, *Urkundenbuch* (noot 94, D), nr. 74 (15 juli 1242); vgl. Venner, *Nieuw licht* (noot 94, G-H).

met oorkonden van diverse heren in een algemene regionale traditie, waarbinnen het echter een geheel eigen plaats inneemt. Het accent ligt op bevolkingsconcentratie en militaire zaken, deels ook op fiscale, terwijl van een stimulans van handel en nijverheid niets, van die van markt en stedelijke autonomie amper iets blijkt. Vooral in institutioneel opzicht bleef te Sittard in 1243 kennelijk veel bij het oude. Desondanks mag deze oorkonde als stadsrechtsoorkonde worden aangemerkt.

Voor een bepaling van het belang van deze oorkonde voor de lokale gemeenschap is het nuttig een blik te werpen op de privileges uit latere tijd. Dat gebeurt hier bij wijze van afsluiting voor de periode tot 1609 (het einde van het huis Gulik-Kleef-Berg; vgl. tabel). Aan de ingewikkelde geschiedenis van de diverse bezitsopvolgingen van de heren van Sittard in de periode 1243-1609 wordt hier stilzwijgend voorbijgegaan.¹⁴⁵

In deze periode kan voor 35 privileges het bestaan worden aangetoond of aannemelijk gemaakt. Te onderscheiden zijn, afgezien van de oudste stadsrechtsoorkonde: 1. uitgebreide bevestigingen van het stadsrecht; 2. globale bevestigingen; 3. schriftelijke beloftes van zojuist gehuldigde heren, dat zij de rechten en vrijheden van de stad in acht zullen nemen; 4. oorkonden die één of enkele vrijheden verlenen of bevestigen.¹⁴⁶

De lijst van ontvangers van deze oorkonden laat zien, dat de stad in het Latijn meestal als *oppidum* wordt aangeduid. Vaak wordt ook de stadsregering met de gemene burgers als ontvanger genoemd. Daarbij kan een belangrijke verandering vanaf 1402 worden gesignaleerd: het verschijnen van de stedelijke raad. De huldgingen vonden in de late middeleeuwen plaats binnen het kader van het ambt Born; de daarna uitgevaardigde schriftelijke beloftes zijn aan de beide steden in dit ambt, Sittard en Susteren, en aan slot en land Born geadresseerd.¹⁴⁷

Inhoudelijk valt aan deze oorkonden o. a. op, dat slechts éénmaal een tolprivilege is ontvangen, en wel van de hertog van Brabant in een tijd van Brabantse heerschappij. Het ontbreken van andere tolprivileges duidt op een blijvend beperkt belang van de actieve handel. Voorts valt op, dat vanaf het tweede kwart van de veertiende eeuw veel bepalingen betrekking hebben op de financiering van de versterking. Het onderhoud hiervan, en mogelijk de uitbreiding of verbetering, lijkt in deze tijd in handen van de stad te liggen en voor haar rekening te komen. Deze taak staat aan het begin van de stedelijke accijnsheffing, die steeds grotere vormen aanneemt (ook geografisch) en gepaard zal zijn gegaan met een toenemend zelfbestuur.

Tot slot zij gewezen op een bepaling die voor het eerst voorkomt in 1385 en die wijst op sociale contrasten en daaruit voortvloeiende interne wrijvingen in de stad. In 1276 had de stad nog toegestemd in de vrijstelling van het begijnhuis van stedelijke lasten door Jutta van Ravensberg. In 1385 verwierf zij daarentegen van Reinoud van Valkenburg het privilege, dat geen individuele burgers vrij zouden zijn van stedelijke lasten. Dit duidt erop, dat bepaalde individuen of groepen binnen de stad onder

¹⁴⁵ Zie daarover o.a. Nève 320-322 en vooral Eussen *passim*.

¹⁴⁶ Vgl. over de privilegepraktijk in het algemeen: Flink, *Klevische Städteprivilegien* (noot 98), 13-90.

¹⁴⁷ Vgl. voor de huldiging door het ambt Born:

G. v. Below, *Landtagsakten von Jülich-Berg 1400-1600* (PGRhG XI), I, Düsseldorf 1895, 279, 285. Zie voor het aldaar onvolledig afgedrukte verslag van de huldiging van Willem (de Rijke) van Gulik in 1539: HSAD, JB II 2138 f. 21-22 verso.

Overzicht van de Sittardse privileges (tot 1609)

Datum	Oorkonder	Ontvanger	Inhoud	Formulier	Overlevering
1	1243/44 apr.	Walram (II) v Limb.-Monschau'	villa	stadsrechttoorkonde (15 + 5 =) 20 art.	A zie bijl. I (cop) *+
2	[(na 1243-1401)]	N.N.	(stad)	schenking 'koufhuys' = 'gewanhuys' op markt met renten e. a. toebehoren]	zie 1401 febr. 24
3	1276 nov. 18	Jutta v Ravensberg-Vechta ²	(stad)	stichting begijnhuis, vrij van stedelijke belasting (= deels privilege?)	B GAS stad 1238 (or) ³
4	[(1276-1302)	Walram v Valkenburg	(stad)	(globale privilegebevestiging)]	Ca (?) zie 1310 juni 1
5	1294 juni 24	Walram v Valkenburg	homines	bevestiging communale gronden	D GAS stad 33 (or) ⁴ *
6	1310 juni 1	Reinoud v Valkenburg	opidum	globale privilegebevestiging	Ca *+
7	[(1318 sept.)	Jan (III) hertog v Brabant	(stad)	toevoeging (na verovering) aan het (Brab.) hertogdom Limburg (+ handhaving privileges?)]	zie Dynteri Chron. ⁵
8	[(v 1327 apr. 17)	Jan (III) hertog v Brabant	(burgers)	tol in Brabantse gebieden links van de Maas als burgers van Brabantse steden]	zie GAS stad 44 (vi) ⁴
9	[(1338-1356)	Jan v Valkenburg	bm, sch, gem	vrije vaststelling hoogte accijns en schatting/bede, m.n. voor versterking]	Ea (?) zie 1378 mei 20
10	[(1338-1401)	N.N. ⁶	bm, sch, gem	visvangst in nieuwe gracht buiten Sittard, m.n. voor versterking]	zie 1401 febr. 24
11	1350 mei 14	Jan v Valkenburg	opidum	globale privilegebevestiging	Ca GAS stad 34 (cop) *+
12	[(1356-1378)	Walram v Valkenburg	bm, sch, gem	accijns enz. als 9]	Ea (?) zie 1378 mei 20
13	1 135(6) nov. 12	Walram v Valkenburg	(stad)	globale privilegebevestiging]	Ca (?) zie GAS stad 332 ⁷
14	1378 mei 20	Reinoud v Valkenburg	bm, sch, gem / st	accijns enz. als 9 + beschikking over comm. bezit + vrij gebruik, m.n. voor versterking	Eb GAS stad 35 (cop) *+
15	1385 april 6	Reinoud v Valkenburg	stad	globale privilegebevestiging + belofte: geen lastenonthefing individuele burgers	Cb GAS stad 36 (or)
16	1396 febr. 25	Simon jonggraaf v Salm	stad	globale privilegebevestiging + belofte als 15	Cb GAS stad 37 (or) *
17	1396 febr. 25	Simon jonggraaf v Salm	bm, sch, gem / st	accijns enz. als 14	Eb GAS stad 38 (or) *+
18	1397 jun. 27	Johan jonggraaf v Salm	stad	globale privilegebevestiging + belofte als 15	Cb GAS stad 93 *
19	1401 febr. 24	Willem (III) hertog v Gulik	bm, sch, gem	priv.bevestiging (7 art.: 2 ^s , 5, 10, 14, belofte 15) + erkenning stedel. (sch-) vonnis	F GAS stad 40 (or) ⁴
20	1402 sept. 10	Reinoud hertog v Gulik	bm, sch, r, gem	globale privilegebevestiging	Ga RAG HA 1941 Ia5/54 ⁹
21	1 1410 sept. 21	Reinoud hertog v Gulik	(stad)	(globale) privilegebevestiging]	GAS stad dep. (cop) ¹⁰
22	1412 nov. 5	Willem zoon v Arkel	bm, sch, gem	globale privilegebevestiging	H GAS stad 41 (or)
23	1417 dec. 9	Reinoud hertog v Gulik	bm, sch, r, gem	globale privilegebevestiging	Ga GAS stad 42 (or) *

24	1421 jul. 12	Frederik graaf v Meurs	bm, sch, r, gem	globale privilegebevestiging	Gb	GAS stad 43 (or)	*+
25	1449 aug. 31	Vincentius graaf v Meurs	bm, sch, r, gem	globale privilegebevestiging	Gb	GAS stad 46 (cop)	
26	[(1449-1487)	Vincentius graaf v Meurs	(stad)	accijnsheffing te Susterseel		naar GAS dep. ¹¹	
27	1488 jun. 29	Vincentius graaf v Meurs	bm, sch, r, gem	bevest. comm. gronden (als 5) + verlof uitgifte in erfpacht 30 bunder + accijns dorpen	I	GAS stad 47 (or)	*
28	1493 jan. 29	Willem graaf v Wied	bm, sch, r, gem	globale privilegebevestiging	Gc	GAS stad 49 (or)	
29	1494 okt. 22	Willem (IV) hertog v Gulik	Si+Su, sl+I Bo	eed: handhaving landrechten, enz., resp. vrijheden, privileges, enz. (na huldiging)	J	GAS stad 50 (or)	*
30	1511 sept. 29	Johan zoon v Kleef (-Gulik)	Si+Su, sl+I Bo	eed: handhaving landrechten, enz., resp. vrijheden, privileges, enz. (na huldiging)	J	GAS stad 51 (or) ¹⁴	*
31	1530 dec. 18	Willem (V) hertog v Gulik	bm, sch, r	bieraccijns te Wehr, Hillensberg, Munstergelen en Broeksittard ¹²	K	GAS stad 9/17 (cop)	
32	1545 nov. 20	Willem (V) hertog v Gulik	bm, sch, r, gem	(her)instelling donderdagmarkt, met marktordonnantie (o.a. graanstapel, marktvrijheid)	L	GAS stad 52 (or) ¹⁴	
33	1547 okt. 25	Willem (V) hertog v Gulik	Si+Su, I Bo	tijdel.: dienstvrijdom (beh. 'vesten' Si), accijns, belastingpriv., bestedingscontrole ¹³	M	GAS stad 395 (or)	
34	1564 juli 15	Willem (V) hertog v Gulik	bm, sch, r	nieuw korenpakhuys (vgl. 1/20, 2, 19) deels voor st: o.a. archief, gericht, raadkamer	N	GAS stad 732 (cop) ¹⁴	
35	1596 sept. 19	Johan Willem hertog v Gulik	Si+Su, vl+I Bo	Globale bevestiging van vrijheden, privileges, enz. en landrechten enz.	O	GAS stad 53 (or) ¹⁵	*+

[I] = afgeleid (oorkonde niet overgeleverd) () = vermoedelijk (bij Datum en Ontvanger) or = origineel cop = copie, afschrift vi = vidimus

bm = burgemeester gem = gemeente, gemene burgers I = land r = raad sch = schepen(en) sl = slot st = stad / Bo = Born Si = Sittard Su = Susteren

GAS stad = Gemeentearchief Sittard, archief stadsbestuur RAG HA 1941 = Rijksarchief in Gelderland, Hertogelijk Archief, aanwinsten 1941 RAL = Rijksarchief in Limburg

* GAS stad 13/11 (1243/44), 12^v (1294), 13 (1350), 13^v (1310, 1378), 14^v (1396), 15 (1421), 15^v (1417), 16 (1488), 16^v (1495), 17^v (1511), 18 (1596), 21 (1396)

+ GAS stad 32 (ongefolliëerd)

¹ Samen met moeder Elisabeth van Bar; medebezegeling door oom hertog Hendrik IV van Limburg

² Medebezegeling door de stad Sittard

³ Druk: M. Jansen, Bijdragen tot de geschiedenis van Sittard, II. Het begijnenhof, in: PSHAL 14, 1877, 360-361

⁴ Druk: J. Russel, Kronijk of geschiedkundige beschrijving der stad en voormalige heerlijkheid Sittard, Maastricht 1862, p. 180 (1327), 181 (1385), 182 (1401, extract), 183-184 (1511), 185-188 (1545), 203-204 (1294) (onbetrouwbaar!)

⁵ Druk (van oorkonde betreffende de toevoeging d.d. 14 sept. 1318): S.P. Ernst, Histoire du Limbourg, dl VI, Liège 1847, p. 50-51

⁶ Heer van Born en Sittard

⁷ Regest: H.J.J. Vermeulen, Jan van Valkenburg, heer van Born en Sittard, Herpen en Uden. Ridder, Nijmegen 1980, p. 139

⁸ In afwijking van 1/20, 'also as sij van unsen vurvaren erkregen haint'

⁹ Druk: P.N. van Doornick, Acten betr. Gelre en Zutphen 1400-1404, Haarlem 1901, p. 123-124

¹⁰ Vgl. M. Jansen, Inventaris van het oud archief der gemeente Sittard, I. 1243-1609, Sittard 1878, nr. 64 (met foutief opgeloste datum)

¹¹ Vgl. Jansen, Inventaris, nr. 145

¹² Als "eerste" privilege betreffende ouder gebruik, onder voorbijaan aan 26 en 27

¹³ Gedurende 7 jaar, i.v.m. belofte van steden Sittard en Susteren en overige onderdanen in het ambt Born om in die periode 5000 goudgulden op te brengen ter bevrijding van het ambt van drukkende lasten

¹⁴ Druk: M. Jansen, Het oud stadhuis van Sittard, in: Jaarboekje voor het Kanton Sittard 1878, p. 91-92

¹⁵ Druk: M. Jansen, in: De Maasgouw 2, 1890, p. 357

beroep op een bijzondere status de gemeenschappelijke lasten poogden te ontduiken. Er kan hierbij worden gedacht aan speciale protégés van de heer of bijvoorbeeld aan de kanunniken van het hier in 1298/99 gestichte kapittel en hun dienaren. Een voorbeeld uit de tweede helft van de zestiende eeuw laat zien, dat er zich op dit vlak ook problemen voordeden met adellijke personen die zich in de stad vestigden. De stad klaagde in 1584 bij de hertog van Gulik over Frantz von Vercken zu Donradt en enkele andere adellijke lieden, die al diverse jaren *binnen E. F. G. stat Sittart gewohnt und hauß gehalten* en die onder verwijzing naar hun stand weigerden hun deel op zich te nemen van de *tag- und nachts wachten*. Haar verzoek aan de hertog om hieraan iets te doen zette de stad kracht bij door een verwijzing naar het bovengenoemde in 1385 verleende en sindsdien bevestigde privilege.¹⁴⁸

Wanneer men de oorkonden puur formeel bekijkt en nagaat waar een privilege een ouder privilege tot voorbeeld genomen heeft (en aldus een gelijk 'formulier' vertoont), blijkt, dat de oudste stadsrechoorkonde geheel op zichzelf staat. Reeds de Valkenburgers hebben anders geredigeerde oorkonden uitgevaardigd. Hoewel aan de onafgebroken geldigheid van het oudste stadsrechtprivilege niet hoeft te worden getwijfeld, kan toch worden gesteld, dat het wat zijn praktisch belang betreft, al vrij snel door nieuwere privileges en jongere ontwikkelingen in de schaduw werd gesteld. Dit verklaart misschien voor een deel de relatief geringe belangstelling voor dit oudste privilege in de achttiende eeuw. Pas na de afschaffing van de steden in juridische zin met hun privileges in de negentiende eeuw zou het vanuit een nu 'zuiver' historisch perspectief door Martin Jansen als document van waarlijk fundamenteel belang voor de stad worden herontdekt.

¹⁴⁸ HSAD, JB II 159.

BIJLAGE 1

(1243 april 10/11-30 of 1244 april 1/2)

Walram (II) heer van Monschau en zijn moeder Elisabeth verlenen aan hun villa Sittard een meerledige vrijheid, onder voorbehoud van zekere eigen rechten.

- Origineel:* A. Verloren (ca. 1715 nog in bezit van de stad Sittard)
- Afschriften:* B. *Bayerische Staatsbibliothek München, Cgm 2213* (= 'Sammlung Von Redinghoven'), Band 21, f. 366v-368v: (net-)afschrift naar origineel, tussen 1677 en 1704. *Bovenschriften:* Walramus Dominus de Monioye Villam de Sittert in Urbem erigit 1243 (zelfde hand) - Statt Sittart (zelfde hand, op elke foliozijde bovenaan links, resp. rechts); *signatuur:* 74 (= nummer van de oorkonde in deze band; hand 19e eeuw), *zegelbeschrijving* (vgl. afb. 1): 1. Sigillum Henrici Ducis Limburgensis. Zerbroichen. an gelben seiden schnuren (met tekening van ruiterszegel; randschrift: ...HENRI...) en daarbij Contrasingillum (met tekening van zegel met schild; randschrift: ...LLI.+SECRE...); 2. Sigillum Elisabetae matris Walrami Domini de Monioye. Sehr zerbrochen, sine armis et contrasingillo; an gelben seiden schnuren (met tekening van zegel met staande dame; randschrift: ...SIGILLUM...; 3. Sigillum Walrami Domini de Monioye gantz zerbrochen, hiengen noch einige stucker an grunen seiden schnuren, aus welchen abzunehmen das er zu pferde sitzet, und das auch ein Contrasingillum auff der ander seiden.);
- C. *Nordrhein-Westfälisches Hauptstaatsarchiv Düsseldorf, Handschriften N I* (= 'Sammlung Redinghoven'), Band 6 VI/441-444: afschrift naar B, door andere hand, ca. 1700. *Bovenschriften* Walramus Dominus de Monioije de [!] Sittert in urbem erigit 1243 (zelfde hand) - Statt Sittart (zelfde hand, op f. 441 en 443 rechts bovenaan);
- D. *Gemeentearchief Sittard, stadsbestuur inv. nr. 1* (ongefoliëerd): afschrift naar origineel, 1696. *Signatuur:* N. 1° (gelijktijdig); *geauthentiseerd:* Daß gegenwertige abschrift dem mir vorbrachtem auff pergament beschrieben unnd mits dreyen siegelen versiegeltem original gleichlautendt seye, wirdt hie mit attestirt. Sittard den 5 aprilis 1696. Joh. Herm. Kochs (zelfde hand; vgl. over oude signatuur en authenticering Opmerkingen); *zegelbeschrijving:* naast elkaar tweemaal L. S. in gelbem wachs en rechts daarnaast L. S. in groun wachs (andere hand);
- E. *Aldaar, inv. nr. 13* (= stadsboek, met op titelblad Nomina scabinorum et iuratorum anno 1714, voorts o. m. verpachtingscondities van stedelijke accijnzen en andere inkomsten), f. 11-12: afschrift naar D, ca. 1714, *geauthentiseerd:* Concordat haec copia cum originali suo in quantum legibile erat, quod attestor

J.A. Beckers stadtschreiber; *zegelbeschrijving overeenkomstig D*;

F. *Aldaar, inv. nr. 32 (= cartularium getiteld Privilegia Civitatis Sittert, ongefolieerd): afschrift, deels naar D, deels naar E, 18e eeuw. Zegelbeschrijving overeenkomstig D en E.*

- Vermeldingen:
- a. *Gemeentearchief Sittard, stadsbestuur, deperditum (schepenregister, aantekening d. d. 17 jan. 1594, geciteerd in M. Jansen, De oudste vrijbrief van Sittard, in: PSHAL 13, 1876, 112:)* Item op synt Anthonius dach anno M V^c XCIII haet men in eyne dosen by eyn gelach ov[er]mits burgermeister, scepen ind rait onsser statt Sittart alsullche brieff hir noe bescreven: Item inden eirste onse privilegien hertzich Walram von Monyouw etc. (vgl. *echter idem, Inventaris van het oud archief der gemeente Sittard, I, Sittard 1878, nr. 180: M V^c IIII*);
 - b. *Aldaar, inv. nr. 332 (ca. 1700; akte betreffende geschil over accijns met verwijzing naar adiunctis copiis authenticis, o. a.):* N. 1 Anno 1243 in Mense Aprili Walramus Dominus de Monioie daß dorff Sittart zu einen statt auffgericht und mit vorwißen deß hertzen zu Limburg mit unterscheidtlichen privilegiis und freyheiten ... begabet inhalt N. 1;
 - c. *Aldaar, inv. nr. 763 (1718):* Burgermr. undt rhatt zu Sittardt ... ubergeben sub litt. A in clausula concernenti beygehendes der stadt Sittardt von Walram herren von Monyoe gegebenes privilegium de 3. aprilis 1243, quod verbis expressis habet, habitantes in hoc urbe ad aliqua vectigalia solvenda cogi non posse;
 - d. *Kroniekje van Aug. Janssen O. P., 1781 = J.J. Timmers, Een onuitgegeven 18de eeuwsch kroniekje van Sittard, in: Jaarboek van het bisschoppelijk college Sittard 11 (1940/41), p. 68:* Anno 1248, d. 18 April, hat Walramus, graff von Monsou, mit bewilligung seiner mutter und Henrichen, fürsten zu Limburg, ausz den dorff Sittardt gemacht einen flecken; zie ook *Gemeentearchief Sittard, stadsbestuur inv. nr. 15.*

Tekstontlening: *Stadsrechoorkonde Euskirchen 1302 (zie bijlage 3).*

Druk: *Jansen, De oudste vrijbrief (als boven), 110-123 (naar B, onder gebruikmaking van D, E en (waarschijnlijk) F.*

Regest: *Idem, Inventaris (als boven), reg. nr. 1 (onder vermelding van de oude signatuur A 3); J. M. van de Venne, Inventaris van de op het Gemeente-archief van Sittard bewaarde archieven over de jaren 1243-1798, Sittard (1920), reg. nr. 1; N. G. H. M. Eussen en J. M. A. Kreukels, Het stadsarchief van Sittard 1243-1794. Inventaris en regesten, reg. nr. 1.*

Bespreking: (o. a.) *B. H. D. Hermesdorf, Het stadsrecht van Sittard van 1243, in: De Maasgouw 66 (1947) 84-85; A. Verheggen, Sittard omstreeks het jaar 1243, in: Jaarboek van het Bisschoppelijk College te Sittard (1949) 41-49; H. Simonis, De vrijbrief van 1243, in:*

Sittard, historie en gestalte, Sittard 1971, 20-25.

Toelichting:

Het origineel (blijkens opmerking bij E ca. 1714 slecht leesbaar en kennelijk toen in slechte staat) gold al in de vorige eeuw als verloren. Aan de echtheid van deze verloren oorkonde hoeft, mede gezien de tekstontlening ten behoeve van Euskirchen, niet te worden getwijfeld. Van de overgeleverde en thans bekende afschriften zijn B en D de enige die rechtstreeks van het origineel genomen kunnen zijn en daarom voor een tekstreconstructie het belangrijkste; C is afhankelijk van B, terwijl E en F afhankelijk zijn van D (niettegenstaande de authentisering van E!). B maakt deel uit van een historische verzameling en lijkt het origineel in zijn middeleeuwse spelling het best weer te geven (bijv. -e- in plaats van -ae- en -oe-, -c- in plaats van -t-, nostrum in plaats van nostrorum). D behoort tot een groep van (blijkens hun oude nummering) tenminste 51 door J. H. Kochs op 5 april 1696 geauthentificeerde afschriften van oorkonden in het archief van de stad Sittard. Daarvan zijn er echter slechts enkele bewaard gebleven (zie inv. nrs 1, 34, 35, 37, 43, 46, 50, 348); een bijlage bij een bezwaarschrift tegen inbreuk op het stedelijk accijnsrecht (inv. nr. 332, ongedateerd, ca. 1700) somt 19 oorkonden met corresponderende nummering op.

D en de daarvan afhankelijke afschriften vertonen talrijke, soms grove fouten (bijv. art. 13: utriusque facultatis cujus/curiae, en na art. 14: sigillo Valcenburgensi) en omissies (vooral in de getuigenlijst). Om die reden is B tot uitgangspunt voor de editie genomen. De tekst van B wordt volledig geannoteerd weergegeven, onder vermelding van de varianten uit andere handschriften. Correcties daar worden alleen vermeld voorzover van belang voor een reconstructie van de onderlinge relatie van de handschriften; de (relatief onbelangrijke en veelvuldig voorkomende) spellingsvariant ae voor e wordt niet consequent vermeld, de variant j voor i (eveneens onbeduidend en bovendien niet goed te onderscheiden) als zodanig helemaal niet. Slechts in één geval is een kennelijke afschrijffout in B geëmendeerd.

De datering van de oorkonde levert problemen op door het ontbreken van een exacte dagtekening (naast de opgave van jaar en maand) en door onzekerheid over jaarstijl en jaarwisseling. Gezien het in deze regio wijd verbreide gebruik van de Paasstijl (o.a. in oorkonden van de aartsbisschop van Keulen, de bisschop van Luik, het Luikse klooster Val-Dieu, de Maastrichtse kapittels, Walram van Limburg [1238] en Elisabeth van Bar en haar kinderen [1246]) moet dit privilege volgens deze stijl zijn gedateerd. De oorkonde is derhalve uitgevaardigd in april 1243 (na de jaarwisseling) of in april 1244 (voor de jaarwisseling), waarbij onzeker is, of de jaarwisseling plaatsvond op Goede Vrijdag of op Paaszaterdag.

In nomine sancte¹ et individue Trinitatis².

Ego ³Walleramus⁴ dominus de Monyoye⁵ et mater nostra, domina Elisabet^{6,3}, cum omni posteritate successorum nostrorum presentis scripti attestazione et veritate omnibus in perpetuum. Notum facimus universis Christi fidelibus, tam futuris quam presentibus, ³quod villam nostram Sittert^{7,3} ad maiorem benivolentiam⁸ populi nobiscum commorantis ex mera et pura conscientia et libera voluntate nostra tali atque immutabili libertate in perpetuum donari decrevimus.

[1] Omnes siquidem iussioni atque ordinationi nostre obedientes, tam indigenas quam advenas, in hac urbe manere cupientes et habitationem habentes, ab omni exactionis molestia qua quondam premebantur de cetero in omni tempore liberos et penitus absolutos esse concedimus.

[2] Nulla feriarum⁹ nobis opera per ebdomadas¹⁰ facient, nisi forte sibi¹¹ aut ¹²rei publice¹² ¹³laborem et opus¹³ exercent.

[3] Arma sua, currus et iumenta, cetera¹⁴ quoque vectigalia nobis nequaquam eos prestare cogemus.

[4] Item si filius alicuius nostrum¹⁵ habitum induens militarem miles effectus fuerit, nullum ei amminiculum¹⁶ ad cingulum sue¹⁷ militie ultra id quod [f.367r] ¹⁸volent¹⁹ dare compelletur.

[5] Si filia alicuius ²⁰nostrum matrimonium contraxerit²⁰ pro eius coniugio nulla servitia vel expensas facere ultra velle ipsorum artabuntur²¹.

[6] Item si allodium vel aliud bonum nostrum redimere vel aliquid aliud à quocunque²² hominum comparare volumus, nullos nobis sumptus²³ in auxilium prebebunt²⁴ inviti.

[7] Vel si nos ipsos vel aliquem nostrum²⁵ montes Alpium vel mare transire, sive in expeditionem aut in longam peregrinationem²⁶ ire contigerit, eunti sive redeunti nullum nisi sponte voluerint subsidium amministrabunt²⁷.

¹ D, E, F: sanctae. Van nu af wordt de in deze afschriften (en C, dat hier echter alleen afkorting s. biedt) gebruikelijke -ae-conjunctuur (in plaats van -e-) niet meer expliciet vermeld.

² D, E, F: volgt etc.

³⁻³ B, C: onderstreept

⁴ C: Walramus

⁵ C: Monioije; D, E, F: Monyoe

⁶ C, D, E, F: Elisabeth

⁷ E: Sittardt

⁸ C, D, E, F: benevolentiam

⁹ D, E, F: terrarum

¹⁰ C: hebdomodas; D: hebdomadas; E, F: hebdomades

¹¹ D, E, F: in (B: gecorrigeerd uit ubi)

¹²⁻¹² E, F: Reipublicae

¹³⁻¹³ D, E, F: labore foris (B: opus gecorrigeerd uit ub²)

¹⁴ C: caetera; D, E, F: certa (B: gecorrigeerd uit eorum)

¹⁵ D, E, F: nostrorum

¹⁶ D, E, F: adminiculum

¹⁷ D: suum

¹⁸ B: doorgestreept dare

¹⁹ D: volet

²⁰⁻²⁰ D: nostrarum se matrimonio coniunxerit;

E, F: nostrorum matrimonio iunxerit

²¹ C: artabantur; D: arctabantur; E, F: arctabuntur

²² E, F: quocumque

²³ C: sumptos

²⁴ D, E, F: suppeditabant

²⁵ D, E, F: nostrorum

²⁶ C, D: peregrinationem (in C gecorrigeerd uit: peregrinationem)

²⁷ C: ministrabant; D, E, F: administrabant (B: gecorrigeerd uit ministrabant)

[8] Si vero casu agente pro nobis vel pro amico necessitas nos ad arma compellit universi cives nos sive nuntium²⁸ nostrum quem eis ²⁹destinamus ad educendum²⁹ quacunque³⁰ hora et quocunque³¹ nobis placuerit armis et expensis suis comitabuntur. Iubemus etiam, ut quilibet ad sui corporis munitionem arma sua penes se semper parata habeat pro facultate sua secundum testimonium suorum concivium.

[9] ³²De supervenientibus³² quoque civibus nemini licebit aliquem civium nostrorum ad singulare certamen monomachie³³ sive duelli proclamare, nisi per annum et diem ³⁴sederit et³⁴ in hac urbe concivis³⁵ commanserit³⁶.

[10] Item si quis extraneus metu hostilitatis propter spem defensionis ad hunc locum confugerit, nec³⁷ rationabilem causam inimiciarum suarum et fuge sue possit ostendere, moram hic facere non permittetur, sed sub nostra protectione et conductu usque ad terminos nostre iurisdictionis et potestatis ipsum in pace deduci faciemus.

[11] Item si aliquis hominum adve- [f.367^v] niens iustarum³⁸ pecuniarum locuplex³⁹, aliarum quoque rerum et divitiarum copiosus et plurimum habundans⁴⁰ exstiterit⁴¹, si forsitan casu⁴² agente ab urbe recedere ac penitus se alienare voluerit iure civium persoluto clara luce ⁴³liberè et securè recedat⁴³.

[12] Ortos quoque et areas quas indigene cives nostri dereliquerint⁴⁴ ad quoslibet usus fructuum eos⁴⁵ semper colere⁴⁶ concedimus.

[13] De⁴⁷ porcis vero ipsorum, qui in nostro pascuntur nemore nullum⁴⁸ pro pastura precium⁴⁹ exigemus⁵⁰.

[14] Item si captivum hominem ⁵¹quicumque familiaris curie⁵¹ in ⁵²hanc urbem⁵² adduxerit, nullus civium per vim vel⁵³ minas cogetur eum in domum suam recipere.

[15] Si vero aliquis civium nostrorum in iurisdictione nostra terram comparaverit⁵⁴, quam per annum et diem quietè et pacificè possederit⁵⁵, eam sibi defensare tenemur, quousque⁵⁶ iusticia⁵⁷ mediante amoveatur⁵⁸ vel amore.

²⁸ C: nuncium; E, F: nontium

²⁹⁻²⁹ C: destinamus ad educenducendum (!); D: destinamus (E gecorrigeerd uit ad educendum destinamus; F: gecorrigeerd uit destinamus)

³⁰ E: quacumque

³¹ E: quocumque

³²⁻³² E, F: super venientibus

³³ D, E, F: monamachie

³⁴⁻³⁴ C: ontbreekt; D, E, F: scilicet (B: door-gestreept, maar hersteld; in marge: sed, gecorrigeerd uit: set)

³⁵ C, E: civis

³⁶ C: permanserit

³⁷ C: nec; D, E, F: nisi (B: gecorrigeerd uit n..?)

³⁸ D, E, F: multarum

³⁹ E, F: locuples

⁴⁰ C: abundans

⁴¹ C, E: extiterit

⁴² Zo D, E, F (en de oorkonde voor Euskirken, zie bijlage 3); B en C: causa

⁴³⁻⁴³ D: liber et securus redeat; E, F: liber et securus cedat (F gecorrigeerd uit: redeat)

⁴⁴ C: deliquerint; D: derelinquerunt; E, F: dereliquerunt (B: gecorrigeerd uit dereliquerunt)

⁴⁵ D, E, F: eis

⁴⁶ D, E, F: libere

⁴⁷ D, E, F: Item

⁴⁸ D, E, F: nullam

⁴⁹ C: pretium; D, E, F: pecuniam

⁵⁰ D, E, F: exigimus

⁵¹⁻⁵¹ D: utriusque facultatis cujus; E, F: utriusque facultatis curiae (F: curiae gecorrigeerd uit cujus)

⁵²⁻⁵² D, E, F: hac urbe

⁵³ E: volgt per

⁵⁴ D, E, F: comparavit

⁵⁵ D, E, F: possedit

⁵⁶ D, E, F: quosque

⁵⁷ C, D, E, F: iustitia

⁵⁸ D, E, F: amoveat

Hec itaque decreta⁵⁹ tum⁶⁰ pro libertate urbis nostre Sittert, tum pro commoditate civium eiusdem⁶¹ loci ⁶²ego Walleramus⁶², mediante domina ⁶³matre nostra⁶³ et pluribus fidelibus nostris viris honestis, in perpetuum conservanda⁶⁴ iuramento affirmavimus. Amplius ⁶⁵preter hec⁶⁵ ad nostre partis⁶⁶ utilitatem et honoris iusticiam⁶⁷ scriptis et rebus indultis⁶⁸ huiusmodi pro nobis iura non immerito adiungi⁶⁹ et servari volumus.

[16] Si aliquis civium, seu vir sive mulier, de indigenis vel advenis, sine prole vel⁷⁰ herede de hac vita migraverit⁷¹, res eius et bona ad manum nostram omnia⁵⁹ transibunt. [f.368^r]

[17] Item si aliqua pars fossati, aggeris aut valli urbem ambientis⁷² dilapsa⁷³ fuerit, et universa civitas secundo et⁷⁴ tertio commonita operandi ⁷⁵nec non⁷⁵ reparandi diligentiam non⁷⁶ adhibuerit⁷⁷, sexaginta solidorum Leodiensium pena⁷⁸ mulitabitur⁷⁹, qui ad nos venient persolvendi. Si vero unus vel duo per contumaciam se subtraxerint quinque solidos Leodienses⁵⁹ fisco nostro persolvent.

[18] Plateas et vias in urbe et⁸⁰ ad urbem necessarias a⁸¹ sculteto secundo ⁸²et tertio⁸² commoniti, si non communiter⁸³ construxerint quinque solidos⁸⁴ Leodienses nobis persolvent⁸⁵. Si vero aliquis ab ⁸⁶hac opera⁸⁶ contumaciter se⁵⁹ subtraxerit⁸⁷, pena⁷⁸ viginti denariorum punietur.

[19] Item si forsitan⁸⁸ in foro rerum venalium domus tabernaria⁸⁹ diversorum officiorum⁹⁰ sumptibus et expensis nostris constructa fuerit, a singulis officinis annuam pensionem recipiemus, salva nichilominus⁹¹ urbis libertate, quam in hoc facto⁹² nequaquam lesisse reputabimur⁹³.

⁵⁹ E: *ontbreekt*

⁶⁰ C: tam; D, F: eum

⁶¹ D, E, F: eiusque

⁶²⁻⁶² C: ego Waleramus; D, E, F: sigillo Valcoburgensi

⁶³⁻⁶³ C: *ontbreekt*

⁶⁴ D, E, F: observanda (B: *gecorrigeerd uit observanda*)

⁶⁵⁻⁶⁵ D, E, F: poterit hic

⁶⁶ D, E, F: praesentis

⁶⁷ C, D, E, F: justitiam

⁶⁸ D, E, F: condultis

⁶⁹ E, F: adjungimus

⁷⁰ D: sive

⁷¹ F: megraverit

⁷² C: vallientis

⁷³ D, E, F: delapsa

⁷⁴ D, E, F: vel

⁷⁵⁻⁷⁵ D, E, F: non nisi

⁷⁶ D, E, F: post

⁷⁷ E, F: exhibuerit

⁷⁸ C, D, E, F: poena

⁷⁹ F: maletabitur

⁸⁰ D, E, F: vel

⁸¹ C: ac

⁸²⁻⁸² D: vel tertio; E, F: *ontbreekt (in F vel tertio doorgestreept)*

⁸³ D, E, F: congruenter

⁸⁴ D, E, F: solidi

⁸⁵ D, E, F: persolventur

⁸⁶⁻⁸⁶ D, E, F: hoc opere

⁸⁷ E: substraxerit

⁸⁸ D: forte (F: forsitan *gecorrigeerd uit forte*)

⁸⁹ C: labernaria

⁹⁰ D, E, F: officinorum

⁹¹ C, D, E, F: nihilominus (*in E gecorrigeerd uit tamen*)

⁹² D, E, F: loco

⁹³ E: reputabimus

[20] Igitur pro hac libertate quam indulsumus firmiter⁹⁴ a nobis conservanda de singulis mansionibus domorum in urbe per singulos annos in festo sancti Remigii duodecim denarii Leodienses et duo capones in festo beati Stephani⁹⁵ solventur, salvis ⁹⁶etiam nobis⁹⁶ iuribus et censibus nostris antiquis cum emergentiis⁹⁷ iusticie⁹⁸ nostre.

Ut igitur predicta in perpetuum firmiter ⁹⁹rata et inviolata⁹⁹ permaneant presentis paginam scripti sigillo domini Henrici ducis de Lemburch¹⁰⁰ et nostris corroboratam [f.368^v] munivimus¹⁰¹.

Testes huius rei sunt dominus Fredericus de Sleiden¹⁰², ¹⁰³Gozuinus de Borne¹⁰³, Arnoldus de Steine, Wernerus de Wizewilre, Alardus de Hafkental, Udo dapifer de Rode¹⁰⁴, Philippus de ¹⁰⁵Vos, ¹⁰⁶Theodoricus Krumvoit¹⁰⁶, ¹⁰⁷Nicholaus Krumvoit¹⁰⁷, Arnoldus¹⁰⁵ de Orsbec¹⁰⁸, Gozuinus¹⁰⁹ de Wic¹¹⁰, Gozuinus¹¹¹ et alii quam plures. Datum anno ¹¹²incarnationis dominice¹¹² M.º CC.º XLIII mense aprili.

⁹⁴ E: singulas

⁹⁵ B: *hierbij kanttekening* Stepp.

⁹⁶⁻⁹⁶ D, E, F: hujus urbis

⁹⁷ D, E, F: emergentur

⁹⁸ C, D, E, F: justitiae

⁹⁹⁻⁹⁹ D, F: pura et inviolata; E: *ontbreekt*

¹⁰⁰ E: Lemburgh

¹⁰¹ D, E, F: communivimus

¹⁰² D, E, F: Sleeden (C: Sleiden *gecorrigeerd uit* Sleeden)

¹⁰³⁻¹⁰³ D, E, F: Bertramus de ... [sic]

¹⁰⁴ E, F: Yode (D: Rode *gecorrigeerd uit* Yode)

¹⁰⁵⁻¹⁰⁵ E: *ontbreekt*

¹⁰⁶⁻¹⁰⁶ D, F: Theodorus Krumstab

¹⁰⁷⁻¹⁰⁷ C: Nicolaus Krumvoit; D, F: *ontbreekt*

¹⁰⁸ E, F: Orsbeck

¹⁰⁹ C: Gosvinus; D: *ontbreekt*; E: Bezum; F: Bozum

¹¹⁰ D, E, F: Wie

¹¹¹ C: Gosvinus; D, E, F: *ontbreekt*

¹¹²⁻¹¹² D, E, F: incarnati Domini

BIJLAGE 2

[*Sittards oudste stadsrechtsoorkonde in vertaling*]

In de naam van de heilige en ondeelbare Drievuldigheid.

Ik Walram heer van Monschau en onze moeder, vrouwe Elisabeth, met heel het nageslacht van onze opvolgers, door de getuigenis en waarheid van onderhavige oorkonde aan allen voor eeuwig. Wij maken bekend aan alle christenen, zowel de toekomstige als de huidige, dat wij tot grotere welwillendheid van het volk dat bij ons woont, vanuit een rein en zuiver geweten en uit onze vrije wil hebben besloten, dat onze *villa* Sittard voor eeuwig wordt begiftigd met de volgende onveranderlijke vrijheid.

[1] Wij staan toe, dat allen, voorzover zij aan ons bevel en onze beschikking gehoorzamen, en die - inheems of van elders afkomstig - in deze stad willen blijven en er een woning hebben, van elke belastingdruk waaronder zij vroeger gebukt gingen voortaan voor altijd vrij en geheel verlost zijn.

[2] Zij hoeven voor ons geen wekelijks dagwerk te verrichten, buiten de arbeid en de dienst die zij eventueel voor zichzelf of voor de publieke zaak verrichten.

[3] Wij mogen hun geenszins dwingen, hun wapens, karren, spannen aan ons ter beschikking te stellen of ons anderszins voerdiensten te bewijzen.

[4] Voorts: indien een zoon van iemand van ons geslacht de wapenrok aantrekt en tot ridder geslagen wordt, zal voor hem geen bijdrage aan de gordel van zijn ridderschap worden afgedwongen, boven datgene wat zij willen geven.

[5] Indien een dochter van iemand van ons geslacht in het huwelijk treedt, zullen zij voor haar bruiloft tot geen diensten of onkosten worden gedwongen, boven datgene wat zij zelf willen.

[6] Voorts: als wij een eigen goed of enig ander goed dat ons toekomt willen vrijkopen, of als wij iets anders van iemand willen kopen, zullen zij ons geen geldbedragen tegen hun wil als bijstand aanbieden.

[7] Of als het geval zich zal voordoen, dat wij zelf of iemand van ons geslacht over de Alpen zal trekken of de zee oversteken en hetzij op krijgstoet, hetzij op een lange pelgrimstoet gaan, zullen zij aan hem, of hij zich nu op de heenreis of de terugreis bevindt, geen hulp geven dan wat zij zelf willen.

[8] Maar indien door een ongelukkige omstandigheid nood ons dwingt, voor onszelf of voor een vriend (of verwant) naar de wapens te grijpen, zullen alle burgers ons of onze gezant, die wij als hun aanvoerder aanwijzen, gewapend en op eigen kosten volgen, wanneer en waarheen het ons belieft. Wij bevelen bovendien, dat eenieder zijn wapens ter bescherming van zijn lichaam altijd in goede toestand bij de hand houdt, voorzover dit in zijn vermogen ligt, zulks ter beoordeling van zijn medeburgers.

[9] Ook staat het aan geen nieuwkomeling onder de burgers vrij om een van onze burgers uit te dagen voor een gerechtelijke tweekamp of duel als hij niet zelf sinds jaar en dag hier gevestigd is en als burger in deze stad woont.

[10] Voorts: als iemand van buiten uit angst voor vijandigheid, in de hoop op bescherming naar deze stad vlucht en geen redelijke grond voor de vijandschap waarin hij verkeert en zijn vlucht kan aangeven, zal hem niet worden toegestaan hier verblijf te houden, maar zullen wij hem onder onze bescherming en ons geleide in

vrede naar de grenzen van ons rechts- en machtsgebied laten brengen.

[11] Als er iemand komt en veel eerlijk verworven geld heeft, ook rijk is aan andere goederen en kostbaarheden en zeer welgesteld, mag hij, wanneer het geval zich voordoet, dat hij de stad wil verlaten en zich geheel eruit wil terugtrekken, na voldoening van het burgerrecht bij daglicht vrij en veilig afreizen.

[12] Wij staan hun ook toe, de tuinen en huisplaatsen die onze inheemse burgers nalaten steeds op de ene of andere wijze voor zich nuttig te maken.

[13] Bovendien zullen wij voor hun varkens, die in ons bos weiden, geen weidegeld heffen.

[14] Voorts: indien een domaniale functionaris een gevangene naar deze stad brengt, mag geen burger met geweld of dreigement worden gedwongen, hem in zijn huis op te nemen.

[15] En indien een van onze burgers binnen ons gerichtsgebied land zal hebben gekocht en dat gedurende jaar en dag rustig en vredig zal hebben bezeten, zijn wij gehouden, dat voor hem te verdedigen, tot hij langs gerechtelijke weg of via minnelijke schikking ervan verwijderd zal worden.

Deze bepalingen dan heb ik, Walram, na tussenkomst van onze moeder en van veel van onze aanzienlijke getrouwe mannen, zowel voor de vrijheid van de stad Sittard als voor het gerief van de burgers van die plaats onder ede beloofd eeuwig te handhaven.

Daarenboven willen wij tot ons eigen nut en voor het recht van onze heerlijkheid, dat naast deze geschreven bepalingen en concessies voor ons enkele rechten met reden worden toegevoegd en bewaard.

[16] Als een burger - man of vrouw, inheems of van elders afkomstig - zonder kind of erfgenaam uit dit leven zal verhuizen, zullen zijn grond en goed geheel in onze hand overgaan.

[17] Voorts: als enig deel van de gracht, aarden wal of palissade die de stad omgeven, vervallen zal zijn en de hele burgerij, na voor de tweede en derde maal tot werkzaamheid en herstel te zijn gemaand, geen ijver aan de dag legt, zal zij worden bestraft met een boete van 60 schelling in Luikse penningen, die aan ons moeten worden voldaan. Als zich echter een of twee lieden uit weerspannigheid eraan onttrekken, moeten zij aan onze schatkist vijf schelling Luiks betalen.

[18] Als zij, na door de schout voor de tweede en derde maal daartoe te zijn gemaand, de straten en wegen in onze stad en die voor onze stad noodzakelijk zijn niet gezamenlijk aanleggen, zullen zij ons vijf schelling Luiks betalen. En als zich iemand uit weerspannigheid aan dat werk onttrekt, zal hij worden bestraft met een boete van twintig penningen.

[19] Voorts: indien eventueel op de markt een huis met winkels van diverse ambachten op onze kosten en voor onze rekening gebouwd zal zijn, zullen wij van elke verkoopbank een jaarlijkse rente ontvangen, evenwel met ontziening van de stadsvrijheid, die wij geenszins zullen worden geacht hiermee te hebben geschonden.

[20] Voor deze vrijheid nu, die wij hebben verleend om door ons krachtig te worden gehandhaafd, zullen ons voor alle met huizen bebouwde woonplaatsen in de stad jaarlijks op het feest van de heilige Remigius twaalf penningen Luiks en op het feest van de gelukzalige Stephanus twee kapoenen worden voldaan, onder voorbehoud

evenwel aan ons van onze oudere rechten en cijzen en van de opbrengsten van onze justitie.

Opdat nu het voorgaande voor eeuwig stevig van kracht en ongeschonden blijft, hebben wij het blad waarop deze oorkonde staat door versterking met het zegel van heer Hendrik hertog van Limburg en met onze zegels versterkt.

De getuigen van deze zaak zijn heer Frederik van Schleiden, Gozewijn van Born, Arnold van Stein, Werner van Weisweiler, Alard van Haasdal, Udo drost van Rode, Philips van Vos, Dirk Krumvoit, Nicolaas Krumvoit, Arnold van Oirsbeek, Gozewijn van Wijk, Gozewijn en vele anderen.

Gegeven in het duizend-tweehonderd-en-drieënveertigste jaar van de vleeswording des Heren, in de maand april.

BIJLAGE 3

1302 augustus 1

Walram (III) heer van Valkenburg en zijn zonen Diederik en Reinald verlenen aan hun villa Euskirchen een meerledige vrijheid, onder voorbehoud van zekere eigen rechten.

Origineel: Stadtarchiv Euskirchen

Druk: L. Korth, in: AHVN 51 (1891) 99-101

Vertaling: K. Franzke, Die Urkunde von 1302. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadtwerdung Euskirchens, in: 650 Jahre Stadt Euskirchen 1302 - 1952. Festschrift zum Stadtjubiläum, Euskirchen 1952, p. 41-68, p. 66-67

Toelichting: Passages die kennelijk zijn ontleend aan de oudste stadsrechtsoorkonde van Sittard worden in petit-druk weergegeven.

In nomine sancte et individue Trinitatis.

Nos Walramus dominus de Monyoye et de Falkenborgh .. Theodericus et Reynaldus liberi nostri cum omni posteritate successorum nostrorum presentis scripti attestacione et veritate omnibus inperpetuum. Notum facimus universis christi fidelibus tam futuris quam presentibus, quod villam nostram Eustkirken ad maiorem populi benivolenciam nobiscum commorantis ex mera et pura consciencia et libera voluntate nostra tali atque immutabili libertate inperpetuum donari decrevimus.

[1] Omnes siquidem iussioni atque ordinacioni nostris obedientes tam indigenas quam advenas in hac urbe manere cupientes et habitacionem habentes ab omni exactionis molestia qua quondam premebantur decetero in omne tempus liberos esse concedimus et penitus absolutos. In recompensacionem vero dicte exempcionis et liberacionis cives urbis predictae nobis nostrisque heredibus quadraginta marcas pagamenti in dicta urbe de Eustkirken currentis singulis annis in festo beati Martini hyemalis temporibus perpetuis solvere promiserunt et persolvent.

[2] Dicti vero cives nulla feriarum opera nobis per ebdomadas facient nisi forte sibi aut rei publice labores et opus exercent.

[3] Arma sua, currus et iumenta, cetera quoque vectigalia nobis nequaquam eos prestare cogemus.

[4] Item si filius alicuius nostrum habitum induens militarem miles effectus fuerit, nullum ei ammiculum ad cingulum sue milicie ultra id quod volent dare compellentur.

[5] Si filia alicuius nostrum matrimonium contraxerit, pro eius coniugio nulla servicia vel expensas facere ultra velle ipsorum arctabuntur.

[6] Item allodium vel aliud bonum nostrum si redimere vel aliquid aliud a quocumque hominum comparare volumus nullos nobis sumptus in auxilium prebebunt inviti.

[7] Vel si nos ipsos aut aliquem nostrum montes Alpium vel mare transire sive in expedicionem aut in longam peregrinacionem ire contigerit, eunti sive redeunti nullum, nisi sponte voluerint subsidium amministrabunt.

[8] Si vero casu agente pro nobis vel pro amico nostro necessitas nos ad arma compellit universi cives nos sive nuncium nostrum, quem eis destinamus ad deducendum, quacunque hora et quocumque nobis placuerit, armis et expensis suis comitabuntur. Iubemus eciam, ut quilibet ad sui corporis municionem arma sua penes se semper parata habeat pro facultate sua secundum testimonium suorum concivium.

[9] De supervenientibus quoque civibus nemini licebit aliquem civium nostrorum ad singulare certamen monomachye sive duelli proclamare nisi per annum et diem secum in hac urbe concivis commanserit.

[10] Item si quis extraneus metu hostilitatis propter spem defensionis ad hunc locum confugerit, nisi rationabilem causam inimiciarum suarum et fuge sue possit ostendere, moram hic facere non permittetur, sed sub nostra protectione et conductu usque ad terminos nostre iurisdictionis et potestatis ipsum in pace deduci faciemus.

[11] Item si aliquis hominum adveniens multarum pecuniarum locuplex aliarum quoque rerum et diviciarum copiosus et plurimum habundans extiterit, si forsitan casu agente ab hac urbe recedere ac penitus se alienare voluerit, iure civium persoluto clara luce liber et securus recedet.

[12] Ortos quoque et areas quas indigene cives nostri derelinquunt ad quoslibet usus fructuum eos semper colere concedimus.

[13] De porcis vero ipsorum qui in nostro pascuntur nemore nullum pro pastura precium exigemus.

[14] Item si captivum hominem quicumque familiaris curie in hanc urbem adduxerit nullus civium per vim vel minas cogetur eum in domum suam recipere.

[15] Si vero aliquis civium nostrorum in iurisdictione nostra terram comparaverit quam per annum et diem quiete et pacifice possederit, eam sibi defensare tenemur quousque iusticia mediante ammoveatur vel amore.

Hec itaque decreta tum pro libertate urbis nostre **Eustkirken** cum pro commoditate civium eiusdem loci nos **Walramus** mediantibus pluribus fidelibus nostris viris honestis inperpetuum conservanda iuramento affirmavimus. Amplius preter hec ad nostre partis utilitatem et honoris iusticiam scriptis et rebus indultis huiusmodi pro nobis iura non inmerito adiungi et conservari volumus.

[16] Si aliquis civium seu vir sive mulier de indigenis vel advenis sine prole vel herede de hac vi[ta migraverit]¹ res eius et bona ad manum nostram omnia transibunt.

[17] Item si aliqua pars fossati, aggeris aut valli urbem ambientis dilapsa fuerit et universa civitas secundo et tercio commonita operandi necnon reparandi diligenciam non adhibuerit, **quadraginta solidorum pagamenti in dicta urbe currentis** pena **multabitur** qui ad nos venient persolvendi; si vero unus vel duo per contumaciam se subtraxerint quinque solidos **dicti pagamenti** fisco nostro persolvent.

[18] Plateas et vias in urbe et ad urbem necessarias a sculteto secundo et tercio commoniti, si non communiter construxerint, quinque solidos **dicti pagamenti** nobis persolvent; si vero aliquis ab hac opera contumaciter se subtraxerit pena viginti denariorum punietur.

[19] Item si forsitan in foro rerum venalium domus tabernaria diversorum officiorum sumptibus et expensis nostris constructa fuerit, a singulis **Officiis** annuam pensionem recipiemus salva nichilominus urbis libertate, quam in hoc facto nequaquam lesisse reputabimur.

[20] Igitur pro hac libertate quam indulsumus dicte urbi firmiter a nobis conservanda de singulis areis in urbe per singulos annos in festo sancti Remigii **sex denarios dicti pagamenti** et duos capones in festo beati **Martini** nobis persolvent, salvis eciam nobis iuribus et censibus nostris antiquis cum emergentiis iusticie nostre.

Ut igitur predicta inperpetuum firmiter rata et inviolata permaneant presentis paginam scripti sigillis nostris una cum sigillis virorum honestorum **Johannis de Haasdail** ac **Godefridi de Pomerio** militum munimus corroboratam. Nos vero **Johannes** ac **Godefridus** milites predicti ad requisicionem reverendi domini nostri **Walrami** domini de **Monyoye** et de **Falkenborgh**, **Theoderici** et **Reynaldi** suorum filiorum predictorum, sigilla nostra presentibus litteris apposuimus in memoriam et testimonium premissorum.

Datum et actum anno Domini millesimo trecentesimo secundo in die beati Petri ad vincula.

¹ Gat in perkament, hier geïnterpoleerd naar privilege Sittard (editie Korth: -ta decedere con-tigerit)